

ЎЗБЕКИСТОН ССР ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
А. С. ПУШКИН НОМИДАГИ ТИЛ ВА АДАБИЁТ ИНСТИТУТИ

НУЪМОН РАҲИМЖОНОВ

ДАВР
ВА
ЎЗБЕК ЛИРИКАСИ

ЎЗБЕКИСТОН ССР «ФАН» НАШРИЯТИ
ТОШКЕНТ-1979

Монографияда сўнги босқич, хусусан КПССнинг XXII съезидан кейинги давр узбек лирикаси тараққиётининг характерли хусусиятлари, гражданлилик, публицистик, фалсафийлик майллари ривожининг ўзига хос томонлари ёритилади. М. Шайхзода, Уйғун, Миртемир, Зулфия, А. Мухтор, Э. Воҳидов, А. Оришов ва бошқа шоирларнинг давр, Ватан, инсон, табиат мавзуларини тадқиқ этишдаги поэтик маҳорати кўрсатилади. Ёшлар лирикаси ҳам шу масалалар атрафида таҳлил этилади.

Китоб адабиётшуносларга, олий ўқув юртларининг филология факультетлари ўқитувчи ва студентларига мўлжалланган.

Масъул муҳаррир:
Филология фанлари доктори
САЛОҲИДДИН МАМАЖОНОВ

Ў 70202—1044
М 355(06)—79 189—79

© Ўзбекистон ССР «Фан» нашриёти, 1979 й.

МУҚАДДИМА

КПСС Марказий Комитетининг «Адабий-бадний танқидчилик ҳақида»ги қарориди (1972 йил) адабиётшунослик ва танқидчилик олдиди турган конкрет вазифалар белгилаб берилди. «Танқидчиликнинг бурчи,— деб таъкидланади ушбу қарорда,— ҳозирги замон бадний жараёнидаги ҳодисаларни, тенденцияларни ва қонуниятларни чуқур таҳлил этиб беришдан, ленинча партиявийлик ва халқчиллик принципларининг мустаҳкамланишига ҳар тарафлама кўмаклашишдан... иборатдир»¹.

Сўнгги ўн йилликдаги ўзбек лирикаси тараққиётининг умумий манзарасига назар ташлар эканмиз, у аввалги босқичлардан фарқли ўлароқ қатор янги сифат белгиларини намойиш этаётганининг, йилдан-йилга серкўлам, сербўёқ, рангин бўлиб бораётганининг гувоҳи бўламиз. Бу нарса адабиётшунослигимиз зиммасига лирика табиатидаги якка ҳодисалардан кенг умумлашма чиқаришдек, адабий жараёндаги тенденция ва қонуниятларни аниқлаш, белгилашдек муҳим вазифаларни кўяди.

КПСС Марказий Комитетининг юқориди қарориди нашр этилаётган кўпгина асарлар танқидчиликнинг назар-эйтиборидан четди қолиб келаётгани алоҳида уқтириб ўтилади. Бу ўзбек совет адабиётига ҳам тўла тааллуқлидир. Агар 60-йилларнинг ўрталаридан сўнгги йиллар ўзбек лирикасигача бўлган, хусусан КПСС XXII съезидан кейинги поэтик жараёнга эйтибор берар эканмиз, лирика тараққиётининг бу даврдаги етакчи майллари, классик шеърят анъаналари билан алоқадорликдаги бадний қонуниятлар ва унинг ўзига хос хусусиятлари, ўзбек совет лирикасининг ривожланган социализм шаронтидаги тараққиёт тенденциялари, лирикада шахс ва

¹ «Ўзбек тили ва адабиёти», 1972, 2-сон, 4-бет.

жамият ҳамда уларнинг гармоник бирлигини тажассум этишда шоир тафаккури ва қалбининг тутган ўрни, яъни шоир шахсиятининг ифодаланиши масаласи, лириканинг жанр хусусиятлари, анъана ва новаторлик масалалари, узбек фалсафий лирикасининг камолот этаплари, пейзаж лирикаси, лирика ва музика*, илмий-техник революция ва шеърят, лирика ва фалсафа масалаларининг алоҳида ва атрофлича тадқиқ этиш, ана шу асосда ўзбек лирикасининг тараққиёт тарихини ўрганиш бугунги кунда адабиётшунослигимиз олдида турган актуал проблема эканлиги равшанлашади.

Биз мазкур ишда кейинги йиллар лирика жанрида шоирларимиз қўлга киритган ютуқларини ва айрим камчиликларини поэтик маҳорат масаласи атрафида ўрганишга ҳаракат қилдик. Бу вазифани бажаришга киришар эканмиз, КПССнинг тарихий XXII съезидан кейин халқ ҳаётининг ижтимоий-сиёсий тараққиёти, халқимизнинг маънавий, маданий камолоти таъсири остида юзага келган лирикадаги граждандлик, публицистик, фалсафийлик майллари ривожининг ўзига хос хусусиятларини, характерли белгиларини аниқлашга, мазкур доирада шоирларимизнинг давр, Ватан, инсон, табиат мавзуларини тадқиқ этишдаги поэтик маҳоратининг баъзи қирраларини, бу борадаги камчиликларни курсатишга интилдик; бу масалаларни тадқиқ этишда ёшлар поэзиясига ҳам алоҳида эътибор берилди. Шу маънода лириканинг давр ва замон билан боғлиқлигининг ўзига хос белгиларини маълум даражада кўрсатишни назарда тутдик.

КПССнинг тарихий XXII съезди мамлакатимизда коммунистик жамият қуришнинг буюк Ленинча программасини қабул қиларкан, партиянинг иқтисодий қурлиши, коммунизмнинг моддий-техника базасини яратини ва ривожлантириш соҳасидаги улкан вазифаларини белгилаб бериш билан бир қаторда, адабиёт ва санъат олдига ҳам янгидан-янги вазифалар қўйди. Шу маънода биз 60-йилларнинг ўрталари ўзбек лирикаси табиатидаги сифат ўзгаришларини ўрганишни объект қилиб олдик.

«Партия,— дейилади КПСС Марказий Комитетининг

* Лессинг шеърят билан тасвирий санъат ўртасидаги ҳақларни алоҳида тадқиқот объекти қилиб танлаганигини хотирамизга келтирайлик.

ҳисобот докладида,— санъат кишиларни аввало ҳаётнинг ижобий мисолларида тарбиялаш, кишиларни коммунизм руҳида тарбиялаш лозим, деб билади. Совет адабиёти ва санъатининг, социалистик реализм методининг кучи — ҳаётдаги асосий ва ҳал қилувчи нарсаларни тўғри акс эттириб беришидадир»². Бу вазифаларни адо этишда лирика жанри инсон қалби ва тафаккури каби кенг ва чексиз имкониятларга эга.

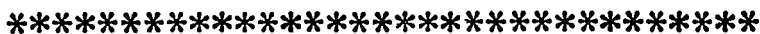
Йиллар, ўн йилликлар ўтиб бормоқда... Китоб жавонлари янги-янги поэтик мажмуалар ҳисобига кўркамлашмоқда, устозлар билан «мусобақалашувчи» ёш шоирлар авлодининг овози дадил жарангламоқда. Шённинг халқимиз маънавий ҳаётида салмоқли ўрн эгалламоқда. Вақт ўтади, бугунги жўшқин поэтик жараён эртанги кундан туриб қаралганда бир қадар тингандек бўлади, мўътадиллашади. Шафқатсиз талаб бугунги шённингиздаги майда ва ўткинчи шёнларни даҳо вақт элагидан ўтказади, чинакам талантлар ижодига давр ва халқ баҳосини беради. Келажак авлодлар янги-янги суюкли шоирлари ижодига таҳсин ўқитган бир пайтда, адабиётимиз тарихчилари бугунги поэтик жараён тўғрисида батафсил, теран ва асосли тадқиқотларини яратадилар.

Бугунги адабиётшунослигимиз ҳам поэтик жараён тўғрисидаги мунозара ва баҳсларга таяниб, лирикамиз тараққиётидаги қонуниятларни, тенденцияларни маълум даражада умумлаштиришга ҳақли, зотан, бугунги жараён унинг кўз ўнгиде кечмоқда. Кўрганни эса ҳеч қачон эшитган енгган эмас...

Бир монография доирасида бугунги поэтик жараённинг барча масалаларини, шу жараённи ҳаракатга солиб турган барча шоирлар ижодини атрофлича қамраб олиш мумкин эмас, албатта. Шу боисдан таҳлил объектига тортилган шоирларимиз ижодини муайян назарий масалалар асосида ўрганшга ҳаракат қилдик.

Китоб сўнгги босқич ўзбек лирикаси тараққиётининг баъзи масалаларини ўрганиш юзасидан дастлабки тадқиқот бўлганлиги учун унда айрим камчиликларнинг бўлиши табиий. Шу боисдан муаллиф барча таъқидий фикр-мулоҳазаларни, истак ва таклифларни мамнуният билан қабул қилади ва келгуси ишларида уларни инобатга олади.

² КПСС XXII съездининг материаллари. Тошкент, 1962, 88-бет.

ДАВР ВА ШЕЪРИЯТ

ЗАМОН ВА ИНСОН

Давр ва инсон проблемаси барча даврларда бўлгани каби бугунги фалсафий лириканинг бош тадқиқот объектларидан бирини ташкил этади. Ҳаётдаги боқий нарсаларда ҳар бир давр ўз муҳрини қолдирганидек, бугунги фалсафий лирикада ҳам давр ва инсон талқини сериндаг ХХ асрнинг энг сертулқин йилларига монанд ўзига хос характер касб этади. Бироқ дунё қиёфасининг ўзгара бориши ва дунёқарашларнинг алмашганини, бойиши ушбу сўз замирига юкланган тушунчанинг ҳам узгариб туришига сабаб бўлади.

«Дунё» тушунчасининг уч асосий қисмини табиат, инсон ва жамият ташкил этади¹. Жаҳон шеърияти хазинасини ташкил этган шоҳ асарларнинг муаллифлари, биринчи галда, ўз давр ва асрларини воқеа-ҳодисаларнинг инсон тақдир билан гармоник мутаносибликда тадқиқ этишганини кўрамиз. Бугунги кунда ҳам давр ва асрга поэтик муносабат билдирмаган шоирни учратиш қийин. Лекин, давр ҳақидаги, дунё ва инсон тақдир тўғрисидаги теран ўй-мушоҳадакорликдан иборат бўлган манзумалар, миллионларнинг мулки бўлиб қолажак шеър ҳам, миллионларнинг иззат-икромини қозона оладиган инсон сингари, кунда тугилавермайди. Бу проблема шеъриятда тарих ва инсон, инсоннинг тарихдаги ўрни ва роли, инсоннинг ўтмиши ва бугунини муқояса қилиш, дунё ва инсоният тақдир, инсон умри (тирикликнинг мазмуни ва моҳияти маъносида) ва давр характери сингари аспектларда ишланмоқда.

Улкан адиб ва шоир Ойбек давр, янги жамият ва

¹ Мендес Г. Мировая литература и философия. М., 1969, с. 27.

ушнинг лирикада ифодаланиш фазилатларини шундай характерлайди: «Пролетариат... инқилобий, яратувчи синф; унинг дунёқарashi, фалсафаси ҳам мувожабовий эмас, пассив эмас, балки, аксинча, оламни фаол англашигина эмас, уни ўзгартирувчи бир дунёқарашдир... Бизнинг лирика ҳам қайғу, аламга сугинувчи, сукунат ҳаётдан лаззатланувчи «он»ни тутшига, эгоизмга мойил, кишини ухлатувчи, элитувчи лирика эмас. Бизнинг лирика ҳаётнинг, улуг давримизнинг, курашнинг қайноқ туйғуларини, тошқинликларини, янги турмуш гўзалликларини куйлаш ва ўқувчига ғайрат, завқ яратини, ишлаш туйғуларини бағишлови лозим»². Шоир ушбу ўринда давр мавзунини асримизда содир бўлаётган буюк, оламшумул ўзгаришлар билан, санъат ва санъаткорнинг ана шу улкан ўзгаришлар моҳиятидаги ўрни ва роли билан боғлиқ ҳолда талқин қилади. Ойбекнинг «...интим ва шахсий мавзулардан кенг, чуқур ижтимоий проблемаларга кўчгандагина лирика ўзининг бутун порлоқлиги, бутун юксаклиги, бутун кучига эга бўла олади»³, деган фикри шу жиҳатдан аҳамиятлидир.

70-йиллар лирикасида янада кучайган ана шу руҳ, яъни лирикада давр ва дунё воқелиги билан уйғунликда тадқиқ этилган инсон қалби ва тақдир масалалари ўзининг бадий пухталиги, эҳтироси, самимияти билан ўқувчи эътиборини жалб этади. Натижада ўқувчи даврнинг қайноқ ва жўшқин атмосферасини чуқур туйгани ҳолда кечинмалар ва туйғулар гирдобига тортлади. Шу маънода, давр нафаси, инсон ҳаёти ва халқ тақдир бадий тадқиқ этилган асарлар, қайси даврда яратилганлигидан қатъи назар, донмо замонавийдир. Ҳофиз ва Пушкин лирикасини бугунги шеърхон ардоқлаб, эъзозлаб ўқийшининг бонси шунда. Зотан, Р. Ғамзатов таъбири билан айтганда, «Давр — бу одамлар, давр, — бу она халқнинг юмушларидир... Шоирни шоир қилган нарсā-образлар билан фикрлаш ва қофиялар билан сўзлаш иқтидори эмас, балки замондошларнинг дарди ва қувончларини туйини истеъдодидир»⁴.

Бадий асар, шу жумладан поэтик асар ҳам, ўз даврининг гўзал туйғуларга, орзу ва армонларга, ишонч ва

² Ойбек. Асарлар. Ғн томлик. IX том. Тадқиқот ва мақолалар. Тошкент, 1974, 196-бет.

³ Ойбек. Уша асар, 194-бет.

⁴ «Коммунист», 1977, № 9, с. 74.

умидларга йўғрилган паспортдир. У тарихий жиҳатдангина келгуси авлодларда қизиқиш уйғотмайди. У халқнинг орзу-умидлари, ташвиш-изтироблари, қувончларини акс эттириб, ижтимоий-маънавий ҳаётнинг бадий инъикоси сифатида гуманистик мазмуни ва олижаноблик характери билан мумтоз моҳият касб этади. Бу фикр фақат ижтимоий-сиёсий, гражданлик ҳамда фалсафий лирикагагина эмас, муҳаббат ҳамда пейзаж лирикасига ҳам тааллуқлидир. Лирика, асрлар мобайнида, ўз даври, замон характери ва одамларнинг маънавий-психологик ҳаётини, интеллектуал дунёсини чуқур ва ҳаққоний акс эттиришдаги умумгуманистик мазмуни, моҳияти билан инсоният қалбини ошпфта этиб келади.

«Вақт» уз-ўзича ҳеч нарса эмас,

«Давр» десак — исмли-жисмли.

Вақт қаритади, чуритади, холос.

Давр — инсон каби дарди, ҳусни⁵.

Дарҳақиқат, «Оламдаги барча қувонч ва аламларни худди узингизиникидай ҳис қилиш — ажойиб маънавий фазилат! Аммо бу бизда фақат шоирларгагина хос эмас. Буюк ижтимоий воқеалар асрида купчилик шу руҳда тарбияланади. Тарихий Октябрь суръати бутун-бутун авлодларга шундай фазилатни бахш этди. Инсон аср билан бир бутунликда камол топмоқда...

Асримиз тезкор. Фан-техника ва ижтимоий юксалиш суръати шундайки, масофалар қисқарган сари, халқлар тобора яқинлашиб, инсоннинг қудрати ошган сари, ер курраси гуё кичрайиб бормоқда. Бу суръатдан орқада қолиб кетиш ҳам ҳеч гап эмас. Бутун дунёдаги ишлар учун, халқлар тақдири учун шахсий масъулият ҳисси социалистик мамлакат гражданининг юксак маданияти белгисидир»⁶.

Шеърятда давр тушунчасининг ўзига хос хусусияти бевосита инсон шахси билан уйғунликда тажассум топади. Гарчанд, давр тушунчаси орқали инсониятнинг ўтмиши, ҳозир, келажаги ёки инсон умрининг мазмуни, моҳияти туғрисида гап борса-да, у энг аввало, ҳаёт, воқелик ва инсон шахсияти билан алоқадорликда намоён бўлади. Лекин шуниси ҳам борки, давр — фалсафий

⁵ А. Мухтор. Қуёш беланчаги. Тошкент, 1971, 37-бет (Бундан кейинги мисоллар саҳифаси текст ичидан берилди).

⁶ А. Мухтор. Асрга сафдошмиз. «Гулiston», 1969, 11-сон, 17-бет.

мавзулар ичида энг абстракт характерга эгаллиги билан ажралиб туради. Сабаби, унинг моддийлашган конкрет бир шакли йўқ. Бу абстрактликка фақат инсон фаолиятигина конкретлик бахш эта олади.

Табиат мавзусини олайлик. У конкрет, аниқ бир моҳиятга эга; яъни табиат ўзининг ранги, бўёқлари, жисми, оҳанги билан, эмоционал ҳис-туйғу ва интеллектуал фикр уйғотиши билан муайян аниқ шакл-шамойилга эга. Давр мавзусига келганда бу фикрни айтиш қийин. Шеърдаги давр тушунчаси ижтимоий-сиёсий воқелик билан боғлиқликдаги инсон ҳаёти билан белгиланади. Шеърят инсоният учун яратилар экан, шоир учун давр миқёси замондошлари ҳаёти, инсон тақдири билан характерланади; инсоннинг бугунги ҳаёти, тушунча ва тафаккури билан узвий боғлиқликда намоён бўлади.

М. Шайхзода лирикасига назар ташлайлик. Унинг 60-йиллардан кейинги лирикасида давр ва инсон талқини XX аср ўрталаридаги ижтимоий-сиёсий воқелик билан, унинг тараққиёт тенденциялари билан, инсон ва инсоният тақдири билан боғлиқликда кўркам кўриниш касб этади. Бу жиҳатдан унинг «Шоир қалби дунёни тинглар», «Партбилет», «Лубнон, Лубнон...», «Асримизга розилик» сингари шеърлари характерлидир.

Жавобгармиз бу дунёга, инсониятга,
Жавобгармиз биз бу кунга, эртанги кунга.
Ойга, кўкка, китобларга, маданиятга,
Ўрмонларга, уммонларга, тонгга, тўлқинга...⁷

Ер юзида тинчлик ва осойишталикни сақлаш, таъминлаш, янги жаҳон урушининг олдини олиш масаласи иккинчи жаҳон урушидан сунг прогрессив инсониятнинг бош вазифаси бўлиб қолди. 60-йилларга келиб фан-техника, айниқса, ҳарбий техниканинг беқиёс ўсиб кетиши туфайли бу масала аср кун тартибининг энг долзарб масалаларидан биринга айланди. Инсоният Хиросима фожиасини унутгани йўқ. Минглаб хиросималик кишиларнинг томиридаги фарёдларни жаҳон ўз юрак урушини тинглагандек эшитиб турибди. Ойбек «Даврим жарохати қалбимда» дейшининг боиси шундан.

Бироқ инсоният тинч-тотув яшаш учун барча имкониятларга эга. «Ҳозирги шароитда узоқ давр мобайни-

⁷ М. Шайхзода. Асарлар. Олти томлик. II том. Тошкент, 1971, 156-бет (Бундан кейинги мисоллар ҳам шу нашрдан бўлиб, саҳифаси қавс ичида кўрсатилади).

да тинч-тотув яшанга эришни истиқболи очилдики,— дейилди КПСС XXII съезди материалларида,— дунёни ажратиб турган социал ва снёсий проблемалар шу давр ичида ҳал этилмоғи лозим... Бутун дунёда тинчлик учун курашчиларнинг ҳаммаси биллап алоқаларимизни ва ҳамкорлигимизни ривожлантиришимиз, тинчликни хоҳлаган барча кишилар билан биргаликда, урушни йстаганларнинг ҳаммасига қарши чиқишимиз керак»⁸. Шу биландан ҳам, даврнинг бош масаласи — ер юзида тинчликни мустақкамлаш — шоир шеърда инсон ва инсоният тақдирини учун, маънавий ва моддий гўзаллик, эзгулик учун масъулият ҳиссини кучайтиради. Шайхзода ҳам доҳий Маркс-Ленин билан ёзилган «Бутун дунё пролетарлари, бирлашингиз!» шорини «башарий вазирам гоям» деб биллади. Шунингдек, «Кишиликни бир бутун ошла билмоқ»ликни, «куррамизнинг нашъалар ва дардлар юкни уйқу билмас ҳассос юракда» ташимоқликни ҳам ўз умрининг сарлавҳаси, мазмуни ва якуни деб биллади.

Мен асримдан розиман.
Наслимнинг овозиман...
Кечасиз бугун бўлмас,
бугунсиз эртанги кун.
Отасиз фарзанд, ахир,
бўлолмас сира мумкин.
Бугун ташир ҳар она
келгуси шодлик юкни.
Коммунизм кўришар дунё
табассумидан,
эрklarнинг мавсумидан...
Инсонларнинг инсонга
инсоний илҳосида,
бизнинг гул дастурхоннинг
баракатида,
фазокаш сайёҳларнинг
ҳаракатида.
Қалбимдаги тоза ҳисларда,
янгил дўстлар
ва адресларда.

(244—245-бетлар)

Шоир учун бугунги воқеликнинг, ҳаётнинг кўрки-жамоли ўтмиш ва келажак биллап муқоясада ёрқин очилди. Ушбу жараёнда, шоир ўтмиш, бугун ва келажакни бирлантириб, уларни фокусга йингандек бирон-бир образда («Коммунизм кўришар дунё табассумидан» каби) муҳассамлаштириб беради.

⁸ КПСС XXII съездининг материаллари, 42—43-бетлар.

Айтиш мумкинки, шоир даврининг етакчи тенденцияларини нозик илгаб олган ҳолда, уни ўз шеърларининг гоявий-эстетик мундарижасида тажассум эта олсагина, халқ нима билан, қандай ташвиш ва қувончлар билан яшаётганлигига ҳамнафас, шерик бўла олсагина, яъни халққа яқин ва азиз бўлган типик кечинмаларни, ҳис-туйғуларни ақс эттира олсагина китобхон шоир «мени» ни ўз «мени» деб қабул қилади, шу «мен»да ўзини кўради. Ана шу хусусиятлар М. Шайхзоданинг юқоридаги шеърларининг мумтоз аҳамият касб этишини таъминлаган.

Дарҳақиқат, сўнги йилларда давр характери ва замон воқелиги моҳиятини очиб берувчи, умуминсоний мазмун касб этувчи гражданик лирикасининг ажойиб намуналари яратилди. Зотан, кескин драматик воқеаларга бой, ҳаёт драматизмига тўлиқ XX аср лирикасида гражданик руҳи ўзининг олий ифодасида намоён бўлиши лозим. Бу ҳаёт тақозоси, давр талабидир. Жаҳон империалистик доираларининг кескинлигини янада кучайтираётгани, Африка қитъасининг гоҳ у, гоҳ бу чеккасида уруш оловининг ёниб туриши, Исроил агрессорларининг араб халқларига нисбатан тутаётган босқинчилик сиёсати, бу ва бошқа ижтимоий-сиёсий воқеаларнинг ҳаммаси атом асрида шеърят ўзининг гражданик руҳини янада ёрқин намоён этишини тақозо этади. Бу лириканинг тасвир объектини янада чуқурлаштиришини ва янада масштабlilik касб этишини талаб қилади. Лириканинг маълум миллат ва мамлакат доирасидан чиқиб, Иттифоқ ва жаҳон миқёсига кўтариллишига, умуминсоний мазмун эгаллашига асос бўлади. Шу маънода, ўзбек шеърятини, хусусан Ғафур Ғулом лирикасининг жаҳон аренасидаги умуминсоний доврўғини худди ана шу оташини гражданик руҳи таъминлай олди дея оламиз*.

Гражданик лирикаси деганда биз ўз халқи, асри, даври ва замонаси тақдиринга, келажакига қайгурган шоирлар юрагининг инъикоси бўлган шеърятни тушунаемиз. Юксак гражданик моҳиятига фақат давр ва халқ ҳаётининг тараққиёт тенденциялари билан ҳамқа-

* Ғ. Ғулом гражданик лирикасининг фалсафий тарафини, шоир фалсафий лирикасининг кейинги авлод шоирлари ижодида таъсири С. Мамажонов тадқиқотларида атрофлича ёритилганлиги боисдан биз бу масалага тўхталмадик. Қаранг: Мамажонов С. Шоир ва замонавийлик, 1963; шу автор: Услуб жиловлари. Тошкент, 1972.

дам изланувчи, ўй-мушоҳадакорликка бой лирикагина стиша олади. Сўнги давр лирикамиз кўпроқ ана шу турли ривожланиш йўлида бормоқда. Уйғун, М. Шайхзода, Миртемир, Зулфия, А. Мухтор, Х. Ғулом, Мирмуҳсин, Р. Бобожон, Шукрулло, Т. Тула, Шухрат, С. Зуннунова, Ҳ. Шарипов, Э. Воҳидов, А. Орипов ва бошқа шоирларнинг фикрловчи, ўйлантирувчи лирикаси шундай дейишга асос беради.

М. Шайхзода учун шеърининг асосий ғоявий-эстетик мақсади — бу ҳаёт, воқелик, умр, тақдир ва бошқа боқий мавзулардаги фалсафий мулоҳазаларни баён қилишгина эмас, балки ҳаёт ва воқелик белгиларининг поэтик талқинидан фалсафий умумлашмаларнинг сизиб чиқилиш кўпроқ ҳосилдир.

Шоир қалбини дарчаларидан
Кириб келар турли овозлар.
Ёр юзининг кўчаларидан
қундуздан,
кечаларидан —
келар унлар — дилга ҳамрозлар...
Шоир қалбини дарчаларидан,
талай товуш келиб киради.
Худди борлиқ парчаларидан
яратилар дунё сурати.

(96—97-бетлар)

М. Шайхзода учун давр туйғуси замона ташвини, ўйлари, кечинмаларни орқали аён тортади; шоир, айтайлик, Жазоир қизининг азобларидан худди шу халқ фарзандидек баббаравар азоб чекади; у ёки бу халқ қувончидан қалбига илқилик югуради. Шоир қалбига оқиб кирган садолар поэтик ассоциациялар уйғотади ва у муъжаз ҳолатларни юзага келтираркан, даврнинг бетакрор белгилардаги бугунги картинасини яратишга хизмат қилади.

Даврнинг тезкор одимларидаги характерли белгилар ҳолатини аке эттириш, ҳаёт дамларининг суратини чинини орқали воқеликдаги ҳодисаларнинг бир-бири билан узвий боғлиқлигини, давр суръатини ҳис этиш туйғуси юзага келади. Бу нарса М. Шайхзода лирикасидаги файзиёб хусусиятдир.

М. Шайхзода шеъринида давр воқеаларининг узвий боғлиқлиги, силсиласи икки аспектда кўзга ташланади. Биринчиси — шоир шеърларида давр шунчаки объектив фон сифатидагина яратилмай, балки қаҳрамон тарзида гавдаланади. Иккинчиси — асримизнинг характерли

воқелигини буткул зиддияти, фожиаси, ташвиши, севинчи билан туйишдирки, у давр туйғуси тарзида намоён бўлади. Шоир лирикасидаги ана шу икки момент ҳақида қисқача тўхталиб ўтамиз.

Шайхзоданинг 60-йиллар лирикасида давр образи етакчи мавке тутади. Шоир шеърларида даврнинг эпик полотносини яратмайди; у тарихий воқеликни, унинг динамикасини кўрсатишга берилиб ҳам кетмайди. Шоир учун воқелик таъсирида юзага келган фикр, эмоционал кайфият, уларнинг теран моҳияти биринчи ўринда туради. Тарихий воқелик моҳиятидаги ўтмиш, бугунги кун ва келажакнинг туташган нуқталари шоирнинг диққат марказини ташкил этади. Хусусан, улар коммунистик эрта нури остида ёритилади.

Бормоқдамиз у азиз айёмга қараб.
Бизга қараб келмоқда у айём ҳамон
Биз борамиз.
У келар.
Қонушмоқда истак ва замон.

Лирик қаҳрамон кўз ўнгида намоён бўлган келажак бугунги воқелик моҳияти ва мазмунини ҳам характерлаб беради. Чунинчи, шоир нашъали уфқларнинг ҳар лаҳзадаги авжга чиқаётган мукамал қўшиғини тинглаш иштиёқида ёнади. Шу боисдан ҳам у:

Шукур, шукур,
кўп қутлуг замонга мен
бўлибман ҳамроҳ,
чунки эзгу ва равшан
азалий гояларнинг
қад ростлаб юрганга
бўлолдим гувоҳ...

дея ғурурлана олади. Натижада давр кўлами шоир талқинида гоят масшаблилиқ касб этади; яъни давр чегараси бугунги воқелик тақозосига кўра юзага келган давр туйғуси орқали ўтмиш ва келажак билан уйғунлашади. Шу нуқтада замондошларнинг қандай ҳис-туйғулар, ташвиш ва қувончлар билан яшаётганлигини англатувчи давр туйғуси намоён бўлади. У инсон шахсининг воқеликдаги ўрни ва аҳамиятини, жамиятда тутган мавқеини ҳам бевосита инкишоф этади.

Ахир, уксиз ўн тўққиз,
балки, бир юз ўн тўққиз
огир қадам асрлар
суқланиб ҳавас билан

Шоир дабдабали, жарагдор сўзлар билан ер юзидаги бутун бир авлод помидан гапирётгани йўқ. У ўз қалб кечинмалари, ҳис-туйғулари, ўй-мушоҳадалари, ташвишлари, қувончлари тўғрисида фикр юритмоқда. Лекин, элг асосийси, удан давр нафасини, даврнинг қалб зарбларининг сезини мумкин.

Лирика заминга ўхшайди. Хусусан, ердан ёлғиз қиёқ майсалар, гиёҳлар, гуллар ва садарайҳонларгина ушиб чиқмайди, унинг бағрида азамат чинорлар ҳам мустаҳкам илдиз отган; унинг бағрида гулларнинг муаттар бўйидан ташқари яна азим чинорларнинг ҳам довқур шовуллани, салобати бор. Бу эса, ўз-ўзидан, заминнинг кўламин ва қудратини намоён этади. Шу маънода, бугунги ўзбек лирикасининг қизиқини ва ифода доираси гоаят кенгайиб кетди, унинг бағрида осуда гўшанишялик, шитим-севги куйлари, табиат-пейзаж тасвири, майин кайфият ва ҳолаглар ифодаси билан баробар давримизнинг йирик ижтимоий-сиёсий воқелиги хусусида битилган шеърлар ҳам асосий ўрин тутади; айнан шулар бугунги ўзбек лирикасининг қиёфасини белгилашда стақчи мавқега эга; айнан шулар лирикамиз табиатида намоён бўлган эпиклиқнинг характериини ҳам ифодалайди.

Хуш, лириканинг эпиклашуви деганда нималарни тушуниш мумкин? Бу хусусият фақат ўзбек лирикасининг сўнгги йиллар тараққиёти учунгина характерлими? Шундай бўлса унинг ушбу давр учун характерли бўлган белгилари нималарда кўринади? Лириканинг эпик характери — бу моддий борлиқ, дунё ва воқелик ассоциацияларининг лирик «мен» орқали улкан кўлам касб этган ҳолдаги масшаби, тажассуми, деган сўздир. Эпиклиқнинг ўзинга хослиги ана шу лирик «мен»да ифодаланган эстетик умумлашмаларнинг умуминсоний моҳияти ва характери билан изоҳланади. Хусусан, М. Шайхзоданинг лирик қаҳрамони «Кишилиқини бир бутун онла» деб билади. Мангу камалакдаги етти хил туснинг «ҳаммасига кўзларим хуштор» дейиши ҳам бежиз эмас. У ер юзи аҳолисини, барча миллатларни тинч-тотув ва аҳилликда, тенгликда кўради. Шоир:

Шундай: инсон ирқининг ҳамма хилини:
оқ ва қора, сариғ ва қизилини

эхтиром билан кузатмоқ лозим.
Дунёмизнинг шу эски хонадонини
ранг-баранг инсон билан безатмоқ лозим,

дер экан, улар шунчаки оддий сўзлар мужассамни эмас, коммунистик эътиқодли совет кишинининг, прогрессив инсониятнинг юрак сўзларидек жаранглайди.

Шоир оддий ҳаётний фактларни поэтик деталларга айлантирар экан, уларнинг зиммасига чуқур ижтимоий маъно юклайди. Чунончи, қуйидаги парчада буннинг ёрқин далилини кўришимиз мумкин.

Меҳнат аҳлини бирлигини қўлламоқ,
ер юзини бир юлдуз деб англамоқ,
Чин инсонни қардош деб қучмоқ,
баҳордаги ёмғирларга қулочни очмоқ.
Мева дарахтини, оппоқ булутни,
Кремль мшпориди беш бурчак ёқут
юлдузларни, булоқларни,
тирик қушиқларни, онани...
Алҳосил: ҳаётни, инсонни суймоқ,
башарий севинмоқ, башарий куймоқ...

(153-бет)

Демак, кейинги пайтда шеъриниятимиз тараққиётининг етакчи тенденцияларидан бири — бу лирика табиатидаги эпикликка мойилликнинг кучайганлигида кўринмоқда. Лекин эпиклиkning характери талқин қилишда турли хил фикрлар мавжуд. Шулардан бири «Литературная газета»даги мунозарада иштирок этган адабиётшунос С. Чупрининга мансуб. У лирикадаги эпиклиkning моҳиятини, ўзига хос табиатини лирикада субъектив факторнинг бир қадар сиқиб чиқарилганлигида ҳамда шоирларнинг лирик «мен» формасидан камроқ фойдаланаётганлигида кўради. Бу қараш, назаримизда, лирикадаги эпиклик моҳиятини унчалик гўлиқ ва мукамал очиб бермаётгандек кўринади. Лирикадаги эпиклик, энг аввало, ана шу лирик «мен» орқали ўтган дунё ва воқелик белгиларининг субъектив талқинидаги объектив моҳиятдадир.

Кейинги йилларда лирика табиатида эпикликка мойиллик ортган экан, бу ҳол субъектив кечинмаларда ижтимоий оҳангнинг кучайганлиги ва лирик «мен» табиатида тажассум топган ҳис-туйғу ва маънавий-психологик кечинмаларнинг, ўй-фикрларнинг умумлаштирувчи ҳосиласининг серкўламлик, масштабlilik касб этганлиги билан белгиланади. Бу жараён эса, ўз-ўзидан юзага келган шунчаки бир ҳодиса бўлмай, балки лирик «мен»

нинг ижтимоий-сиёсий воқелик билан боғлиқлигининг, алоқаларининг янада кучайганлиги, инсон қалбига янада чуқур кириб бориши, инсониятнинг ўтмиши, бугуни ва келажаги билан боғлиқ равишдаги тақдирга қизиқишнинг ортамлиги билан изоҳланади. Бу эса, ўз ўзидан биқик ва сиқик субъектив, интим кечинмалар ўрнига умуминсоний мазмун ташиган фалсафий умумлашмаларни юзага келтирди. Бу демак, С. Чупринин фикрича, лирикадан субъективлик чекинди, лирик «мен»нинг функцияси торайди, деган сўз эмас, албатта. Лирика, ўз характериға кура, дунё воқелиги ва ҳаёг хоссаларининг лирик қаҳрамон тафаккури ва қалби призмасидан ўтган синтези асосига қурилади. Бу, шаксиз, лирик шеърда шоир шахсининг, субъектив кечинмаларнинг тажалли топишиға олиб келади.

Лирикада эшикликнинг кучайиши ҳақида гап борар экан, назаримизда, у лирикадаги поэтик умумлашмаларнинг масштаблилиқ, мазмунан салмоқдорлиқ касб этганлиги, шоир шахсиятида намоён бўлган қизиқишлар кўламнининг кеңгайганлиги билан боғлиқ ҳодиса сифатида қайд этилиши лозим. Сўнгги йилларда яратилган поэтик асарларнинг характери ҳам ушбу ҳодисани равшан тасдиқлайди. М. Шайхзоданин «Ҳар коммунист — офтобнин ходими», «Эллар ва диллар», Уйғуннин «Файласуфнин айтганлари», «Табиат китобидан», Миртемирнин «Шеърларимда жиява қилсин замона», «Заҳматкаш халқим, қуллуқ!», Зулфиянин «Камалак», «Офтоб, сен борлиғим!», А. Мухторнин «Мен дунёға келиб дунё ортгирдим», «О, юлдузлар, тунги ошноларим» туркумлари, Ҳ. Фулом, Мирмуҳсин, Р. Бобожоннин сўнгги йиллардаги қатор шеърлари, Шукруллонин «Суянчиқ» тўплами қиёфасини белгиллаган «Кун ва тун», «Мезон», Э. Воҳидовнин «Тирик сайёралар», Ҳ. Шариповнин «Ильпчин ўйлайман» туркумлари шу жиҳатдан характерлидир. Фикримиз исботи учун Миртемирнин биргина «Коммунист» шеъринга эътибор берайлик.

Қалбимда дунёнин дунё қанғуси...
 Елкамда оламнин олам ташвиши,
 Хаёлимда — бугун, эрта, келғуси...
 Нечун? Ахир мен ўша жун киши,
 Ўша жун меҳнатчи, ўша ватаидош,
 Менин ҳам бор-йўғим шу юрт, шу замон,
 Мен ҳам жафодийда, чайир, тоғбардош,
 Менин ҳам еганим ўша ҳалол нон;
 Менин ҳам ичганим шу дарё сувин,

Бу услубда ёлғиз Миртемиргина шундай ёза олиши мумкин. Унинг образлар қурилиши, метафоралари, сифатлашлари (дунёнинг қайғуси, оламнинг олам ташвиши, жўн меҳнатчи, ҳалол нон, қари тарих, жафодийда, тоғбардош каби) ҳам она халқнинг қалбини, фикрлаш, сўзлаш тарзини акс эттиради. Шу жиҳатдан шоир қайси мавзуда шеър битмасин, маънавий-психологик кечинмаларни ҳам, умуминсоний тушунчаларни ҳам ўзбек халқининг тақдири билан узвий боғлиқликда талқин қилади, она халқининг бугунги шодлиги, бахти ва ғурурини, маънавий гўзаллиги ва ўктамлигини куйлашга, тасдиқлашга қаратади.

Миртемирнинг «Коммунист» шеъри икки жиҳатдан характерли. У шоирнинг воқеликни поэтик таҳлил қилиш йўсинини, ўзига хослигини кўрсатиш билан баробар, унинг сўнгги йиллар ижодидаги сифат ўзгаришдан — давр, замон, инсон тугрисидаги умуминсоний ғоялари кўлампидан ҳам далолат беради. М. Шайхзода шеърларида эса, давр ва ер курраси, замон ва инсон тақдир ҳақидаги умуминсоний ғоялар, фалсафий мушоҳадалар тарихий воқелик жараёнларини ўзбек халқининг, ўзбек юртининг бугунги ва эртанги кўпи билан синкретик уйғунликда таҳлил қилишда равшан кўзга ташланади.

Лирика — бу воқеа-ҳодисалар ва табиат манзараларининг назмда қайта тикланган айнан нусхаси эмас, албатта. У ҳам фикр, ҳам ҳис-туйғу ва кечинмалар гўзаллиги, теранлиги демакдир. Поэтик фикр хоҳ публицистик пуктқ, хоҳ фалсафий мушоҳадакорликдан иборат бўлса-да, у бари бир ўша объект ёки кечинма замирига яширинган гўзаллик моҳиятини акс эттиришга хизмат қилади. Шунинг учун ҳам ўқувчи хоҳ тўрт сатр (тўртлик), хоҳ саккиз сатр (саккизлик), хоҳ ўн тўрт сатр (сонет) шеър ўқиса-да, санокли сатрлар бағрига яширинган ажиб гўзаллик, фикрий теранлик ва қудратдан, бир сўз билан айтганда, поэзиядан ҳайратга тушади. Поэтик асардаги туйғулар гўзаллигини, фикрий теранлик ва маънавий қудратни қўл билан ушлаб, кўз билан

⁹ Миртемир. Асарлар. Уч томлик. III том. Тошкент, 1970—1972, 49-бет (кейинги мисолларда ушбу напирнинг жилди ва саҳифаси қавс ичида берилади).

кўриб бўлмайди, албатта; унинг фикрларга чўғ солган тугёнидан, юракларда уйғотган зилзиласидан, қалблардаги акс садосидангина уқиш ва туйиш мумкин, холос.

Лириканинг гўзаллиги алоҳида олинган бир формал тушунча эмас, у ҳаётнинг ўзи билан олингандагина яхлит ва бус-бутун ҳолда гўзалдир. У фикрий теранлик ва ҳиссий қудратнинг мужассами ҳамдир, яъни тафаккур ва ироданинг мевасидир. Фикр эса поэтик мазмушнинг мағзи, дейиш мумкин.

Маълумки, ҳар қандай ижод ҳосиласи, энг аввало, ўзи яратилган даврни ва акс эттирилайётган замонани, одамлар ҳаёти ва тақдирини қай даражада тасвирлаганлиги билан белгиланади. Ана шу критерия асосида Асқад Мухтор шеърлятидаги фалсафийлик ҳақида гапирлар экан, ушбу йўналиш ранг-баранг аспектларда тажассум топаётганлигини таъкидлаш жоиздир. Хусусан, замон ва макон, тириклик, мавжудот (борлиқ маъносида), ҳаётнинг мангу қонуниятлари (онийлик ва боқийлик, ҳаёт ва улм, инсоннинг бугуни, ва ўтмиши, имконият ва идеаллари, ёшлик, кексалик ва ҳоказо) тўғрисидаги теран ўй-мушоҳадалардан тортиб, оддий куйнинг, бугдой донининг, гул рангининг замирига яширинган «сир»ни билишга, поэтик кашф этишга интилиш — шоир лирикасидаги фалсафий йўналиш моҳиятини бир қадар кўрсатиб беради.

Маълумки, шеър фикр ва ҳиссиётнинг ўзаро уйғунлигидан тўғилади; «Шеър — фикрнинг гули» дейди Ойбек. Ҳиссиёт шеърлятнинг қони ва жонидир, дейди жуда кўп буюк шоирлар. Лекин бундан қатъи назар, шеър фикрнинг ҳам, ҳиссинг ҳам қулига айланиб қолмайди. Бу — умуман том маънодаги шеър учун характерли бўлган хусусиятдир. Шеърда фикр ва ҳиссиётга йўғрилган гоаявий мазмун биринчи планда туради. Лекин гоаявий-эстетик мазмуннинг характериға кўра у ёки бу омил шеърда бўртиб кўринади.

А. Мухтор шеърлярида ҳар икки элементнинг мутаносиблиги сақланган ҳолда поэтик мазмун теранлиги биринчи планга чиқади. Шоирнинг буткул шеърлятида ана шу хусусият ҳокимлик қилади. Бу — шоирнинг ўзига хослигини белгиловчи ва таъминловчи етакчи хусусиятлардан биридир.

Сўнгги йиллар таъкидчилигида А. Мухторнинг лирикамиз тараққиётиға қўшаётган салмоқли ҳиссаси эъти-

роф этилган ҳолда, шеърларида ҳиссиётдан кўра рационаллик устунлик қилади, дейилувчи мулоҳазалар кўп-лаб учрайди. Чунончи, таниқли мунаққид И. Гафуров шундай ёзади: «Шоир Асқад Мухтор шеърига рационализм хос бир нарса эканлиги маълум. Унинг кейинги пайтларда эълон қилган шеърларида шу рационалликка (айтайлик, шу маънодаки, унинг шеърларида сув ўзимизнинг кўҳна, четини чим ва чинин гуллар босган ариқдан эмас, цемент новлардан оқадн) шоирона шабадалар, армонли ҳиссиётлар, руҳ оқими эш бўлиб кирмоқда»¹⁰.

Тўғри, йирик санъаткор шоирлар гўзалликни ўйлаб топмайдилар. Анор гулининг тиниқлиги ёлғиз анорга, жийда гулининг ақиқ таровати фақат жийдага хос бўлгандек, ҳар бир шоир шеъриятининг гўзаллиги, теранлиги, фикрий ёки ҳиссий бойлиги ёлғиз қалбининг, хусусан, маънавий-интеллектуал бойлигининг муҳридир, ўзига хослигининг белгисидир. Биз анор гулидан жийда гулининг тароватини талаб қилишга ҳақсизмиз. Ундан, гарчанд ўзига хос ифори бўй таралса-да, ёлғиз тиниқлик белгиси балқиб кўзга ташланади, кўнгилларни яшнатади.

А. Мухтор лирикасидаги фикр ва ҳиссиётнинг ўзига хос синтезини унинг табиат талқинига онд шеърлари мисолида кузатишга ҳаракат қилайлик.

А. Мухтор табиатга шунчаки бир оддий назар ташламайди; унинг назари тушган, эътиборини тортган табиатнинг ҳар бир хоссаси ўз мантиқига мутаносиб равишда бир йўла шоир қалбида нозик туйғу, тафаккурда ёрқин фикр уйғотади. Хусусан, табиат А. Мухтор назарида гунг, қалбсиз бир объектгина эмас, унда улкан серҳиммат қалб, нафасдек бокира эркинлик бор, унда севги-муҳаббат ва тил бор — у куйлайди, бўзлайди, фикрлайди, мушоҳада юритади; шу асосда табиат шоирга битмас-туганмас бир илҳом манбаи тарзида гавдаланади. Шоир шеърларида табиат ўзининг ана шу хусусиятларини намойиш этиш орқали намоен булади.

Табиат, тирик мавжудот ўз қонуниятдан келиб чиқувчи маълум қарама-қаршиликлардан иборат; уларнинг гармоник уйғунлик касб этиш онини илғаб олиш осон эмас. Шоир ана шу нозик сониялар моҳиятини ил-

¹⁰ Гафуров И. Енар сўз. Адабий мақолалар. Тошкент, 1973, 23-бет.

гай ва англай билади, шеърларида ана шу нозик онлар замирига яширинган теранлик ва гўзалликни ҳаёт, инсон, умр ва мангулик билан уйғунликда талқин этади. Бу жараёнда лиризм сизиб чиқувчи кайфият ва оҳанг ҳам, ҳаётнинг боқийлиги-ю инсон умрининг эзгулиги ҳам, хуллас, ҳаёт ва тириклик моҳиятининг фалсафий талқини аён бўлади. Шоирнинг «Гуллар» шеърини олиб кўрайлик.

Лола гулханлари йўл ёқасида..
Умримда жуда кўп йуллар босдим мен.
Баҳор экиннидан юрак орзиқади,
Йуллардан ҳам кўнроқ гуллар босдим мен.
Куксим билан босдим, эдим пошнам билан
Чаманлар, чаманлар, топтадим!
Балки шунинг учун
 йиғирма йил излаб,
Гулгун юзларингдан ором топмадим.

Биринчи сатрдаёқ кайфият, манзара балқиб туради. Ундан кейинги мисраларга разм солинг-а. Шоир табиат манзараси уйғотган фикр, кайфият орқали ҳис-туйғулар талқинини берапти. Ана шу асосдан яна конкрет фикрга — фалсафий ҳукмга қайтаяпти. Яъни, мазкур фалсафий фикр инсон ҳаётининг эзгулигини англаган ҳолда одамлар турмушидан, уларнинг бугуни ва эртасидан сизиб чиқади ва ривожланади.

Балки ўша йиллар
 дил хазинасидан
Қандайдир жавоҳир йўқотдим.
Ёвга ўқ отишим керак эди меннинг,
Гулларни кўрмадим.
 Ёвга ўқ отдим.
Шоиниш зарур эди,
 шоиниш, отиш зарур,
Мен ўлим гирдобни булишим керак.
Тулар созликларда урмаларканман,
Гулларнинг инграшини тингларди юрак.

Гуллар — бу шеърда шартли бир объект. Шоир гуллар орқали уруш жанггоҳлари даҳшатини табиат ва унинг қопуниятлари билан уйғунликда, инсон ҳаёти ва тақдир билан боғланишда талқин этади. Шу асосда ҳаёт ва ўлим проблемасига ўз поэтик муносабатини билдиради. А. Мухтор мазкур эстетик мақсадни амалга оширишда абстракт фалсафий мушоҳадалардан келиб чиқмайди; материалдан шунчаки иллюстрация ёки ўқувчини ишонтириш учунгина фойдаланмайди, балки ана шу ҳаёт

материали учун хос бўлган фалсафий фикрни ривожлантиради. Зотан, мазкур ҳаёт хоссасининг поэтик материалга айланган бўлаги шеърининг асосини ташкил этади.

Ҳа, кўп гул босдим меп. Ўрни тўлармикан
Гул бўлиб очилса ҳар қалб тепиши?
Қирда лола фасли чалқанча ётиб
Борлиқни унутгинг келади киши.
Мени нафратламас лолам, жонгинам,
У ҳамон меҳр ила менга боқади.
Мен қулоқ соламан:

томирларидан
Мангулик шарбати силқиб оқади.

(77—78-бстлар)

Туғилиш ва ўлим — бу инсон ҳаётининг икки чегара нуқталари эса-да, у ҳаётнинг узлуксизлиги, доимий ҳаракати нуқталарини ҳам белгилайди. А. Мухторнинг ушбу шеърдан, ва умуман, «Тош», «Хотиралар», «Тонг», «Булутлар — ўйларим», «Телба дарё экан умр дегани», «Зарралар» каби асарларидан сизиб чиқувчи яхлит бир ғоя шундан иборатки, ўлим йўқолиш эмас, инсон ўлмайди... У яшаш учун, мангулик, эзгулик яратиш учун дунёга келган. Яратиш, бунёдкорлик, эзгулик эса ўлим билмайди, деган теран гуманистик моҳиятга эга бўлган фалсафий фикр бу шеърларнинг асосини ташкил этади.

Шоир шеърларининг умумий пафоси шундан иборатки, у одамларни умр билан, яшамоқлик билан, дунё ва воқелик билан келишишга даъват этмайди (Гегелнинг воқелик билан келишиш, чиқишиш ва унга қарши бормаслик ҳақидаги янглиш назариясини эсланг. В. Г. Белинский ҳам ижодининг дастлабки босқичида Гегелнинг шу назарияси таъсирида бўлса-да, кўп ўтмай бу назариянинг нотўғри эканлигини англаб етган эди), балки дунёдан, яшашдан, чексиз вақт олдидаги бир чимдим умрдан эзгулик, мангулик яратишга, яхшилик қолдиришга, яхшилик учун курашишга, довул турса қалқон бўлишга чорлайди. Шоир фалсафий лирикасининг ҳаётбахш таъсир кучининг омилларидан бири ҳам шунда.

А. Мухторнинг ҳаёт ва ўлим, ҳаётнинг абадийлиги мавзудаги шеърлари бир туркум остига бирлаштирилмаган бўлса-да, улар бир шеър оламидаги фикрнинг мантиқий тадрижий такомили сифатида бири иккинчисини тўлдиради ва яхлит бир силсилани ташкил этади. Шоир фалсафий лирикасининг ўзига хослигини таъмин-

лагап ана шу теран фикр-мушоҳадакорлик, дунё ва воқелик хоссаларини чуқур идрок этиш фикр ва ҳиссиётнинг бирлашувида уйғунлик касб этади.

Шоирнинг умумлаштирувчи конкрет ҳаётий картина, кечинма ва психологик ҳолатлардан ташкил топган лирикасида эпик шажара кенгайиб бораётганлигини кўриш мумкин. Лирик ва эпик пландаги уйғунлик, ушбу икки асоснинг ўзаро синхроник ҳолда намоён бўлиши шоирнинг «Мен дунёга келиб дунё орттирдим», «О, юлдузлар, тунги ошноларим» туркумлари ҳамда «Ер», «Безовталик», «Билмадим йўлингга кимлар бўлди гов», «Туғилиш», «Болалик», «Титраб янграр эди уфқлар тонгда» каби қатор шеърлари учун характерлидир. Мазкур ўринда шу нарсани таъкидлаб ўтиш жоизки, А. Мухторнинг сўнгги йилларида яратган фалсафий шеърлари ёлғиз шоир шеърятининггина камолотини белгилаб қолмади. Улар, умуман ўзбек поэзиясининг бу кунги камолотини белгилаш жиҳатидан ҳам эътиборлидир. Айни вақтда улар бугунги ўзбек лирикаси табиатида содир бўлаётган чуқур сифат ўзгаришлардан ҳам далолат беради. Ана шу сифат ўзгаришларидан бири, юқорида таъкидлаганимиздек, лирикамининг эпик мазмуни қасб этиб бораётганлигидир. Чунончи, бу жараёнда шоирнинг бир шеърисидаги фикр тадрижи иккинчи бир шеърисида яхлитлик ва тугаллик касб этади, учинчи бир шеърисида эса у янада теран ва кўркам қиёфада кўзга ташланади. Энг асосийси, ушбу тадрижий жараёнда зинҳор нотабийлик, сунъийлик йўқ. Уларда гоаявий-эстетик мақсаднинг фалсафий талқини, мантиқий такомил тажассум топади. Натижада шоирнинг қалб кўри ва тафаккури нури билан ёритилган, ҳаётий воқелик билан боғланган фалсафий-эстетик хулосалари юзага келади.

Мана шу нуқтада А. Мухтор лирикаси учун характерли бўлган фикрдаги эпикликнинг (лирика жанри доирасидаги) асосий белгиларини кўриш мумкин. Бу белгилар лирик субъектнинг атроф муҳитга, воқеликка бўлган қизиқиши ва муносабатининг актив тус олганлигини инкор этмаган ҳолда тажассум топаётганлигини таъкидлаш лозим.

Бугун ўйларимни безовта қилар
Ўзоқ космосдаги минг йиллик гардлар
Қачон мени лоқайд қолдирган,
Даҳлсиз қувончлар, бегона дардлар?

Шеърнинг ёзилиши, дунёга келиши учун асос бўлган объект шоирнинг ички дунёсидан қанчалик йироқлашиб кетмасин, яъни лирик субъект ҳиссиётлари очиқ-ойдин ифодаланмаса-да, гарчанд, тасвир предмети лирик «мен» билан тўғридан-тўғри боғланган бўлмаса-да, ана шу ички дунёни ифода этади. Зеро, лирикадаги эпиклининг асосий моҳияти асарнинг, хусусан лирик шеърнинг гоъвий-бадний имкониятлари масштаби билан белгиланади. Шу маънода, А. Мухторнинг кейинги йиллар шеърляти, хусусан лирик туркумлари эпиклиkning кучли нури билан ёритилган, дейиш мумкин.

А. Мухтор лирикасидаги табиатнинг сирлари ва қонуниятлари, инсоннинг ижтимоий ва маънавий бурчи, вазифаси ҳақидаги ўй-мушоҳадалар (бири иккинчисинини такрорламаган ҳолда) бир шеърдан иккинчисига мантиқан ривожланиб ўтади; бу нарса шоирнинг «Ҳар нарсада инсон қўли бордир», «Товушлар», «Тонг олдида бир йиғит», «Хужайра бўлиниб бўлар чилпарчин», «Темир оғир дерлар», «Тушларим, безовга тушларим» каби қатор шеърларида яққол кўзга ташланади.

А. Мухторнинг поэтик тафаккурида ҳаяжонли ўринини ишғол этган фазилат бу сония ва мангуликнинг бирлигидир. Инсон умрининг доимий самараси, фикрнинг ададсизлиги, дунёга янгилик ва ёшариш ато этувчи, инсониятга маънавий ва эстетик озиқ берувчи омил — яратувчи умр моҳияти шонр лирикасининг бош лейтмотивини ташкил этади. Ҳаётнинг абадийлигини, мангулигини намоён этувчи ушбу лейтмотив афористик характердаги ёрқин ва қисқа мисраларда тажассум топади.

...Ин ҳам мегузарад. Тугиб олинг дилга,
Чиндан, ҳамма нарса, сузсиз, ўтади.
Лекин ҳамма нарса узи билан бирга
Умрининг бир қисmini олиб кетади...
Ахир, «ўтар-кетар», бу — вақт ҳақида,
Бир нима утгунча фурсат кутамиз.
Умргузаронлик кўҳна ақида,
Аслида, вақт ўтмас, бизлар утамиз...
Саҳоватданмикин «ўтар-кетар» деб,
Умрини бемалол бундай улашсак?
Олдинда мангулик бизни кутардек,
Ҳозирги ҳар лаҳза учун курашсак¹¹.

¹¹ «Шарқ юлдузи», 1976, 12-сон, 9—10-бетлар. (Бундан кейинги мисолларда шу манба саҳифаси кўрсатилади).

Вақт образи шоир лирикасининг марказида туради. Соҳияларнинг ўтиб бораётгани айтилиши вақтда инсон умрининг ҳам ўтиб бораётганлигини — гуллар сўлиши, баглар сарғайиши, манглай ва пешонани қуюқ ажинлар эгаллашини, ўлимни, армонли хотираларни ёдга солади. Шоирнинг маҳорати, шеърларнинг ўзинга хослиги ва эстетик таъсир кучи ҳам шундаки, булар ўқувчини тушқун кечималарга, самарсиз ўйлар гирдобига тортмайди. У ҳаётнинг абадийлиги ва инсон умрининг эзгулигини поэтик тадқиқ этаркан, ҳар кимга насиб этган қисқа умрни гўзалликка, мангуликка бахшида этиш ва шу асосда, ўткинчи умрни қадрлаш ва унинг мангулигини таъминлаш фалсафасини илгари суради. Бу масалалар А. Мухтор лирикасида бевосита совет кишиларининг коммунистик идеаллар билан, бугунги замондошларимизнинг яшаш ва меҳнат қилишдаги юксак идеаллари, эътиқодлари, маслаклари билан ҳамоҳанг жарағлайди. Шунинг учун ҳам, А. Мухтор лирикасини замондошларимиз маънавий-интеллектуал ҳаётининг фалсафий талқини, бадний инъикоси, дейиш мумкин. «Вақт — бу учиб кетаётган тулпор, чинакам шоирнинг вазифаси эса, тулпорнинг жиловидан тутиб қолиб, замонавийлик эгарига мустаҳкам ўтириб олишдан, давр (нафасини) руҳини акс эттиришдан иборат, жаҳоннинг энг яхши шоирлари шундай бўлган, ҳозир ҳам шундай»¹². А. Мухторнинг ижодий кредоси мана шу фикрни ўзида тажассум этади.

...Ўтиб борар, зумлар ўтиб борар,
Бирин — буюк, кай бирин — оддий.
Бирин учар мангуликка қараб,
Бирин вазмин ва қарийб моддий.

(14-бет)

А. Мухтор вақт, ҳаёт, гўзаллик, мангулик сингари боқий мавзуларга тез-тез мурожаат этаркан, уларни инсон умрининг моҳияти, мазмунини нуқтаи назаридан туриб ёритади. Улар А. Мухторда доимо актуал ва чуқур ижтимоий мазмун билан йўғрилган бўлади. Шу маънода шоирнинг «Экскаваторчи тупроқ ағдаради» шеърини олиб қурайлик. Шеър инсон меҳнати орқали ҳаёт, эзгулик, умр моҳияти каби фалсафий тушунчаларнинг эстетик талқини асосига қурилган.

Экскаваторчи тупроқ ағдаради,
Қум дарёдай оқар пўлат ковшидан.

¹² Гамзатов Р. Верность таланту. Статьи, М., 1970, с. 43.

Унинг роторлари шундай дағдағали,

Сахро уфқлари титрар товшидан.

Шоир талқинида сахро уфқларининг титраши оддий бир моддий ҳодисани эмас, минг йиллар давомида жонсиз, ўлик ҳолда ётган табиатнинг инсон нэмига бўйсунishi, инсон ақли, қудрати, меҳнатининг буюклигини билдиради. Меҳнатнинг моҳияти замирига кириб бораркан, шоир конкрет деталлардан йирнк поэтик умумлашмалар чиқаради. Бу эса, катта эмоционал кучга эга бўлган, ижтимоий аҳамиятга молик эстетик хулосага олиб келади. Бу хулоса ўз навбатида инсон умрининг моҳиятини очиб берувчи фалсафий характердаги гўзаллик касб этади.

...Ер тугамас, ҳамон қазир ошнам,
Ўн йиллардан бери шундай ковлайди.
Гўё она ердан аждодларининг ҳам
Ҳаққи ҳуқуқини довлайди.
Олтин унга, чоғи, муҳиммас унча,
Мен тушунгандайман гоҳ ниятига
Ковлар моҳиятга токи етгунча...
Инсон ҳаётининг моҳиятига.

(15—16-бетлар)

«Анъана — бу, ўтмишда етилган келажак» (Анна Ахматова). Дарҳақиқат, анъана категорияси учун аниқ гаъриф ва меъёр белгилаш қийин. Сабаби, у ёки бу шоирнинг анъанага садоқати ҳақида гапирилар экан, аввало, унинг ижодидаги янгилик аломатларини пайқашимиз, ана шу янгиликнинг ўзига хос хусусиятларини қайд этишимиз лозим. Ёхуд, у ёки бу шоир ижодида шеърининг келгуси тараққиёти учун ҳам дахлдор хусусиятлар бўй тортган (ёки куртак ёзган) бўлиши зарурки, шундагина шоирларнинг ижодий тажрибасидан шеъринимиз келажакнинг маълум белгиларини муайян даражада тасаввур этишимиз мумкин.

А. Мухтор лирикаси, хусусан поэтик тажрибасидан келажак учун қандай сабоқлар ўқиймиз, поэзиямизнинг келгуси кўркам қиёфасини тасаввур этишда шоир шеърини қандай янгилик белгиларини кўрамиз? «А. Мухтор поэзиясига ҳиссиёт, туйғу, табиат, эмоция бегона эмас. Улар бор. Бироқ улар А. Мухтор шеърини фикирга чирмашган. А. Мухтор поэзиясидаги ҳиссиёт ёғиб келаятган, лекин ҳали ерга тушиб улгурмаган ёмғирнинг ҳидидек ўзига хос, кўзга кўринмас, лекин интиқ ва дилбар... Ниҳоятда сиқик, бетакрор фикрдан сизиб чи-

қувчи. Тўғри, ҳақиқий поэзияга ҳиссиёт, туйғу, табиат доимо муҳим, қуруқ рационализм унга бегона, лекин XX асрнинг бундан сунгги поэзияси учун фикр устунлик қилувчи, ҳиссиёт ҳам фикрдан сизиб чиқувчи А. Мухтор шеърляти тишидаги асарлар хос бўлиб қолса ажаб эмас...»¹³.

Шоирнинг шеърлари, энг аввало, ҳаёт фалсафаси тўғрисида. Улар тезкор давр, одамлар ва уларнинг мураккаб ижтимоий ва шахсий алоқалари, севгиси ва нафрати, она ерга, халқни, Ватанга муҳаббати ҳақида. Табиат яшноқлиги, гўзаллик ва боқийлик, хуллас, шеърлятнинг нафас олиши, умр кечириши мумкин бўлган ҳаётний томирлар тўғрисида.

...Бир қушча чурқ этиб, олам уйғонганда
Шабнам қатрасида курдим юзнингни,
Сунг бир умр кутдим қайтиб келмади,
Бир умр изладим шу зумни.
Шундай ноёб, олтин лаҳзаларнинг
Қадри билмас экан одамлар.
Утиб кетар экан, такрорланмас экан
Умрда ягона бебаҳо дамлар.
Асли шундайлиги жуда оқилона,
Балки ҳаёт сирини шунда яширин.
Балки такрорланмас бўлгани учун
Умр ҳам шунақа бебаҳо, ширин¹⁴.

«Шеърлятдан доимо ички садо эшитилиб туради. Бу қайғу ва қувонч овозидир. Лекин ҳаёт зинҳор янгидан пайдо бўлмайди. Унинг охири ҳам йўқ. Инсон учун яшашдан булак хайрли ва файзли имтиёз берилмаган. Шеърлят ҳаётни шарафлаб, улуғлаб доимо унга хизмат қилади»¹⁵, деб ёзади қалмиқ шоири Қайсин Қулиев. Шу маънода асл шеърлят воқеликнинг теран, зиддиятли асосларига мурожаат этади; бу — унинг асосий мақсади бўлиши билан бирга, тараққиётининг бош йўлини ҳам белгилайди. А. Мухтор лирикасида инсон умрининг мураккаблигини тақдир ва қисмат гўзаллиги, эзгулик яратиш йўлидаги курашлар; ҳаётнинг боқийлигини эса унинг азалий чиройи таъмин этади, деган бош ғоявий-эстетик концепция порлаб туради. А. Мухтор лирикасидаги Ватан, халқ, ҳаёт, умр, инсон каби боқий мавзуларнинг XX аср воқелиги, ижтимоий тараққиёт ва халқ

¹³ Назаров Б. Ленинча таълимот ва узбек танқидчилиги. Тошкент, 1977, 126-бет.

¹⁴ «Шарқ юлдузи», 1976, 1-сон, 81—82-бетлар.

¹⁵ «Наш современник», 1976, № 4, с. 190.

онги, дунёқараши нуқтаи назаридан фалсафий талқини, бир йўла шоирнинг ўзбек фалсафий лирикаси тараққиётига қўшган ҳиссасини ҳам кўрсатади, ундаги ўрнини ҳам қатъий тайин этади.

А. Мухтор лирикасида инсон умрининг моҳияти дунёни ёшартиришдан, гўзаллаштиришдан, вақт қадрига етиш ва эзгулик яратишдан иборатдир, инсон мангулик учун туғилган, деган гоёвий-эстетик концепция илгари сурилади. Унинг лирик қаҳрамони яшашнинг, умрнинг маъноси — бу ҳаётда берилган неъматларни, ҳаёт инъомини қўлдан келганча олиб қолиш эмас, балки ўз улushi, насибасини одамларга қолдиришда деб билади; инсон умрининг эзгулигини, яшашдан мақсадни, тириклик маъносини шунда кўради. Бу эса, инсоннинг ўлимдан кейинги «яшаб» қолиши қайта умр кўриши, умрининг давоми, деган сўздир.

Ёлғиз санъатгина лақиқаларнинг, фурсатнинг, вақтнинг шиддатли суръатини тўхтата олади, деган экан Томас Мани. Бу фикрни бевосита А. Мухтор лирикасига тадбиқ эгнинг келади. Негаки, бошимиз узра шаррос қуйган баҳор ёмғири қайта такрорланмайди. У жилғаларга қўшилиб дарёларга уланиб кетади. У олис-олисларда — нурили тоғлар, пурвиқор чўққилар ва мунсариф уфқлар ортида, ям-яшил далаларда шабнам бўлиб майсалар кипригига қўнади. У яна бир печа бор ёмғир бўлиб тўкилади. Лекин ўша баҳорнинг фараҳли, сертуйғу кунда ёққан ёмғир бетакрор... У фақат санъатда, адабий асар бағридагина муҳрланиб қола олади. А. Мухтор инсон умрини табиат хоссалари билан гармоник уйғунликда кўраркан, бетакрор умрлар моҳиятидан бетакрор санъат асарлари яратади, замондошларимизнинг муайян вақт ичида кечган ҳислари ва кечинмаларини, маънавий-интеллектуал ҳаётини поэтик образларга кўчириш баробарида ундан келажак, тарих воқиф топиши учун шафқатсиз вақт, дамлар суръатини бир дам тин олдиргандек бўлади.

Шу ўринда кейинги йилларда шеърятимизда кенг палак ёзган фалсафийлик майли хусусида қисқача тўхтаб ўтиш лозим кўринади.

Ўзбек совет поэзиясида том маънодаги фалсафий лирика тенденция сифатида, асосан 60-йиллардан бошлаб (унинг аввалги босқичларда ҳам маълум даражада мавжуд эканини инкор этмаймиз) бўй кўрсатди. 60-йил-

ларнинг охирларидан бошлаб 70-йилларнинг ўрталаригача бўлган даврда Ғ. Фулом, М. Шайхзода, Уйғун, Миртемир, Зулфия, А. Мухтор, Мирмуҳсин, Шукрулло, Шухраб, Э. Воҳидов, Ҳ. Шарипов, А. Орипов, Р. Парфи, Ҳ. Худойбердиева каби турли авлодга мансуб шоирлар ижодида айниқса бўртиб намоён бўлаётган фалсафийлик хусусида тез-тез фикр билдириладиган, ушбу йўналиш шеърятимиз тараққиётининг шу босқичида етакчи тенденцияга айланганлиги таъкидланадиган бўлиб қолди.

Фалсафийлик шоирдан ўзига хос, алоҳида бир поэтик фикрлаш иқтидорини талаб қилади. Ғафур Фулом, Мақсуд Шайхзода, Асқад Мухтор каби шоирлар лирикаси бу борада бой материал беради. Лекин фалсафий лирика намуналарининг юзага келишини фақат санъаткор талантининг табиати билангина чеклаб қўйиб бўлмайди. Негаки, бу нарса қатор объектив ва субъектив омиллар билан белгиланадики, уларнинг инъикоси бевосита шоирнинг мавзу танлаши, унга ёндашиши ва уни қай аспектдан туриб ёритиш даражаси билан белгиланади.

Хусусан, шоирларимизнинг Ватан, инсон, вақт, табиат, севги, ўлим каби боқий мавзуларда битилган асарлари шеърятимизнинг олтин фондиди ташкил этади. Ҳар бир ижтимоий-иқтисодий формацияда халқ ҳаётининг тарихий тараққиёти ушбу боқий мавзуларга ўз даврининг оини ва тафаккурининг собит муҳрларини тушириб келди. Зеро, ҳар бир даврда бу тушунчаларнинг поэтик идрок этилиш тарзи ўз-ўзидан юзага келмай, давр тараққиёти, жамият ва халқ тафаккури, дунёқараш каби омиллар билан белгиланади. У эса, ўз навбатида фалсафий лириканинг ривожланиш босқичларида муайян из қолдиради.

Ҳўш, XX асримиз воқелиги ушбу боқий тушунчаларга қандай янгиликлар олиб кирди. Юксак тараққий этган матбуот, радио ва телевидение орқали дунё воқеа-ҳодисаларини кафтдагидек кўриб, идрок этиб турган шоирлар ушбу жараёни поэтик идрок этиш, туйиш орқали ўқувчига қандай янги гап айтишмоқда, лирикамиз тараққиётига қандай янги ранг ва бўёқлар олиб киришмоқда?

Сўнгги йиллар ўзбек лирикасида тенденция даражасига кўтарилган фалсафийликнинг асослари бевосита бугунги давр тараққиёти ва халқимизнинг юксак дара-

жада ривожланган ижтимоий онги билан боғлиқдир. Зотан, мамлакатимиздаги социал ўзгаришлар, юксалишлар шу қадар чуқур ва сермиқёски, у бадий ижоддаги шахс, дунё, халқ, ватаи тушунчалари канорасини ниҳоятда кенгайтириб юборди. XX асрнинг 60—70-йиллари фан ва техникадаги буюк кашфиётлар инсон онги ва тафаккурига, маънавий-психологик оламига янги-янги тўлқин олиб кирди. Бу ҳол ижодкор аҳлининг XX аср кишиси ва жамият тараққиётига оид бадий тадқиқ этаётган проблемалари доирасини ҳам кенгайтириб юборди.

Фан ва техниканинг мислсиз ривожи, бир томондан, инсониятнинг камолоти, равнақи, турмуш фаровонлиги йўлида чексиз уфқлар очса, иккинчи томондан, унинг осуда, бахтли ҳаётига таҳлика ҳам солмоқда. Бу — илмий проблемалар кўп жиҳатдан ижтимоий ва маънавий проблемалар билан алоқадорлик касб этмоқда, деган сўздир. Ҳар бир кишининг онгида, виждолида дунё тақдирига нисбатан шахсий гражданлик масъулияти ортиб бормоқда.

Буларнинг ҳаммаси, ўз навбатида, совет кишилари ҳар томонлама гармоник ривожланган эркин шахс сифатида бугунги тарихий процессдаги ўз ўрни ва ролини ғоят чуқур ҳис этаётганлигидан ҳам далолат беради. Бундай ҳиссиёт, ўз-ўзидан, инсоннинг дунёни ва ижтимоий воқеанинги идрок этиш ҳолатларини сершидат жараёнга айлантириб юборади. Ўз характерига кўра гуманистик моҳиятга эга бўлган адабиётимиз замондошларимизнинг маънавий ҳаётидаги, табиатидаги мазкур ўзгариш, силжиш белгиларини сезгирлик билан илғамоқда; шеъринг эса, ута нозик ва ингичка санъат турларидан бирики, у ўзининг ушбу имтиёз ва фазилатларидан ўқтам фойдаланмоқда.

Сўнгги йилларда адабиётшунослигимизда «фалсафий лирика» ўрнида «фикрий шеъринг» сингарии ибора тез-тез қўлланиб турибди. Бу ибора фалсафий лириканинг табиатини кўп жиҳатдан таърифлай олади. Зотан, фикрни ҳиссий тарзда жўшқинлик билан ифодалаш ушбу турнинг бош ва етакчи фазилатидир.

Шеъринг асарларда поэтик фикр доимо эмоционал бўёқда, туйғулар эса, фикр нури билан ёритилган бўлади. Ҳис-ҳаяжон ва фикр-мушоҳаданинг бу хилдаги уйғунлиги лириканинг бош қонуналаридан биридир; у лирик шеърингнинг асл табиатидан келиб чиқади ва унинг

моҳиятини ташкил этади. В. Г. Белинский лирик шеърининг узига хос белгиларини кўрсатар экан, шундай ёзади: «Бу субъективлик салтанати, бу ички дунё ўз ичида қолувчи ва ташқарига чиқмайдиган ташаббуслар дунёсидир. Бунда поэзия ички элементда туйғу ва онг доирасида қолади; бунда руҳ, ташқи реалликдан ўтиб яширинади, ташқи оламни ўзида акс эттирган ички ҳаётнинг мислсиз жилваларини поэзияга ҳаля қилади. Бунда шоирнинг шахсияти биринчи ўринда туради, биз ҳамма нарсани фақат у орқалигина қабул қиламиз ва англаймиз»¹⁶.

Ўзбек танқидчилигидаги лирик шеърда фикр ва туйғунинг ўзаро мутаносиблиги, лирикадаги эмоционаллик ва маншқийликнинг уйғунлигига оид ёрқин таърифлардан бирига Ойбекнинг «Социалистик лирика учун» номли мақоласида дуч келамиз: «Кўп кишилар лирикани фақат туйғу, ҳисдан иборат, деб уйлайдилар. Бу тамоман нотўғри, идеалистча қарашдир. Чунки улар фикрда туйғунини механик айириб қуядилар. Ҳақиқатда, фикрнинг мазмун ила боғланмаган «мустақил» туйғу, ҳис нуқдир. Шоир лирикага фикр ва туйғуларни шундай бириктирадики, натижада лирик юксаклик вужудга келади»¹⁷. Шунингдек, фақат фикриётга ёки фақат ҳиссиётга берилган шоирлар ижодини соф ҳолда учратиш қийин. Мушоҳадакорлик ва ҳиссиёт у ёки бу даражада ҳар бир шоир шеърида мавжуд. Ҳамма гап ижод жараёнида ҳар икки асосдан бирининг бўртиб намоён бўлишидадир.

Маълумки, инсон маънавиятини қайта кашф этиш ёлғиз фалсафий лирика учунгина хос бўлган хусусият эмас, бу хусусият умуман санъатнинг вазифасидир. Адабиётшунос Ал. Михайлов фалсафий лирикадаги мушоҳадакорликнинг характери ҳақида шундай ёзади: «Лирик-фалсафий мушоҳада йўсинида образли фикр, назаримда, бир қадар кўламли бўлади, у эпик сюжет рамкалари билан ҳам ёки интим лирик эътирофнинг ҳиссий шиддати билан ҳам чегараланмайди»¹⁸. Фалсафий лирика образли тафаккур ёрдамида ҳаёт ва воқе-

¹⁶ Белинский В. Г. Танланган асарлар. Тошкент, 1955, 134-бет.

¹⁷ Ойбек. Асарлар. Уш томлик, IX том, 192-бет.

¹⁸ Михайлов Ал. Лирика сердца и разума. М., 1965, с. 252.

ликнинг турли томонлари, инсоннинг маънавий-психологик, интеллектуал дунёсининг янги-янги қирраларини бошқа санъат турларига нисбатан назаримизда самаралироқ, поэтикроқ, сершиддат бир тусда кашф этади. Лириканинг ўзига хос хусусиятларидан бири шунда. Ҳис-туйғулар, кечинмаларнинг кескинлиги теран ўй-мушоҳадакорликнинг намоён бўлишига монелик кўрсатмайди. Поэтик фикр шеърнинг образли тўқимасидан айрича яшолмайди. У бадний тафаккур қонуниятларига кўра ривожланиб боради. Бунда ўзига хос поэтик умумлашмалар ҳам, ассоциативлик ҳам, бадний деталлар ҳам катга ўрин тутаяди. Шу йўсинда поэтик фикрнинг ўзига хос характери намоён бўлади; фалсафий ғоя ана шу фикр уруғидан ушиб чиқиб, ўсади ва муайян йўналишда ўқувчига таъсир кўрсатади.

Ҳаёт муаммоларини кенг кўламда, теранлик билан гидрок этиш жараёнида ўқувчинини мустақил мушоҳада юритишга ундаш фалсафий лириканинг бош вазифасидир. Шу боисдан ҳам бир шеър турли даражада интеллектуал тайёргарликка эга бўлган ўқувчиларда турли хил таассурот қолдириши, турли ўй-фикрлар уйғотиши мумкин. Бу фалсафий лириканинг муҳим белгисидир.

А. Мухторнинг «Юлдуз» шеърига назар ташлайлик.

Тимқора осмонда юлдуз жимир-жимир...
 Нафис туйғуларни жиловлаб гоҳо,
 Ақл кўзи билан излайман баҳо:
 Бу сирларга етмас бир умр...
 Уларга ақлимиз нима бизларнинг?!
 Уйларим ўзимга кўринар эриш.
 Шундайларни борки, бу юлдузларнинг,
 Ер унинг олдида заррадк эмиш!..
 Ана, кометадан сачради учқун,
 Бош узра қилт этиб узилди бир барг.
 Нега яшаймизу, кетамиз бир кун,
 Кўкка интилишни этолмаймиз тарк?...
 Аммо, инсон потинч, кичик умрини,
 Шу буюк сирларга бағишлар ҳамон.
 Унга тинчлик бермас, талпинтирар уни
 Юксак, чексиз ва танҳо осмон¹⁹.

Шоир ушбу шеърда ўзининг бош эстетик принципи моҳиятидан келиб чиқиб, ҳаётнинг азалийлиги ва инсон умрининг эзгулигини тараннум этади. Реал борлиқ ҳам, инсон тафаккури ҳам чексиз. Гарчанд, инсон онги,

¹⁹ «Шарқ юлдузи», 1970, 11-сон, 141-бет.

тафаккури моддий олам ҳосиласи эса-да, лекин поэтик жиҳатдан ундан-да гўзал, сабаби у инсон тафаккури, иродаси ва шижоатининг буюклигини тасдиқлаяпти. А. Мухтор юлдузларга астрономик тушунча билан ёндашмайди, бу унинг вазифасига ҳам кирмайди; у осмон жисмларининг инсон тафаккурига таъсири масаласини ҳам очиб бераётганй йўқ. Юлдузлар — шоир шеърида инсон умрининг боқийлигини англатувчи кўп маъноли образ; у олис, сирли ва англаб етиш қийиндек туюлган оламнинг тимсоли; инсон тафаккури ана шу миссияни адо этишда етакчи вазифани ўтайди, ҳудудсиз осмон сирларини ёритади.

Фалсафий лириканинг фалсафа фанига дахлдорлиги нисбий характерга эга. Олим мантиқий тушунчаларга таяниб ҳаёт ва воқелик белгилари хусусида фалсафий хулосага келади; шоир эса поэтик образлар воситасида фикрлайди ва ана шу поэтик образларга таянган ҳолда ҳаёт ва воқеликка эстетик муносабатда бўлади, ҳаёт воқеа-ҳодисаларини эстетик баҳолайди. Фалсафий лириканинг ўзига хос хусусиятларидан бири ана шу фазилатда равшан намоён бўлади.

Хўш, шундай экан, ҳозирги фалсафий лирикамиз мундарижасини нималар белгилайди, деган савол ўз-ўзида кундаланг бўлади.

Маълумки, фалсафий лирика моҳиятини ташкил этган масалалар аксарият табиат ва инсон, шахс ва жамият орасидаги мураккаб алоқаларни акс эттириш орқали юзага чиқади. Лекин ушбу мавзуларда шеър битишининг ўзи фалсафий лирика намунаси яратилди, деган сўз эмас, албатта. Ҳамма гап, шу йўналишдаги санъат асарининг савияси ва даражасида, шу жумладан, юксак поэтик шеърда умуминсоний мазмун мавжуд бўлишидир. Фалсафий шеър мундарижасини ташкил этган фикр шоирнинг шахсий-ҳаётий тажрибаси ва кузатишларидан, ҳаёт, умр, инсоний бурч ҳақидаги тасаввур ва тушунчаларидан, ҳис-туйғуларидан сизиб чиқади. Бу уринда шахсий-ҳаётий тажриба авлодлар тажрибасининг, фикрлари, кечинмалари, қизиқиши ва идеалишини инъикосига айлансагина умуминсоний мазмунга эга бўлади. Умуминсоний мазмун — ҳар бир шеър зиммасига юклаган гоаявий-эстетик мақсад билан бевосита боғлиқликдагина юзага чиқади.

Хўш, умуминсонийлик фалсафий лириканинг асосий мундарижасини ташкил этар экан, боқий мавзулар унинг ўзига хослигини таъминлар экан, шу кунларда ўзбек шоирлари яратаётган фалсафий шеърларни классик шоирларимиз ёки қардош республика шоирлари яратган фалсафий шеърлар билан қиёслаганда қайси хусусиятлари билан ўзига хослигини намоён этади.

Мана шу ерда энди бош масала миллийлик проблемасига келиб туташади. Боқий мавзуларнинг ҳар бир даврдаги поэтик талқини тўғридан-тўғри шоир дунёқарашидан, шу дунёқараш билан алоқадорликдаги замон, жамият ва миллий хусусиятлардан сиқиб чиққан гоёвий-эстетик мақсадга алоқадорликда инкишоф топади.

Ҳамма даврда ҳам шоир дунёқарашининг шаклланиши ва муайян даражасига донмо таъсир кўрсатиб турувчи ижтимоий-сиёсий шароит, халқ ҳаётининг маданий-иқтисодий ривожига каби факторлар бўлади. Апа шу ҳаётини омиллар тақозосига кўра шеърини инсон умрининг мазмуни, бахти, тақдирини ва ҳаёт муаммоларини поэтик тадқиқ этишга йўналтирилади. Демак, фалсафий лирика намуналарида халқ ҳаётининг тараққиёти, давр, жамият билан боғлиқ ижтимоий-маънавий масалалар кенг планда ишланиши шак-шубҳасиздир. Шу билан фалсафий лириканинг публицистик руҳ билан йўғрилган намуналарининг майдонга келиши ҳам табиий бир ҳолдир. Фалсафий лирикадан балқиб турувчи публицистик руҳ шиор, агитацион-даъват, декларатив шеърлардаги публицистик характердан ўзига хос хусусиятлари билан фарқланиб туради.

Шу маънода лирикадаги фалсафийлик билан публицистик моҳиятининг ўзига хос мураккаб синтезини намоён этувчи А. Мухтор лирикаси характерлидир. Шоир лирикасида мураккаб тинчликнинг нозик ифодаси очик даъват билан уйғунликда ифодаланганини, шоирнинг гоёвий позицияси поэтик ассоциацияларда намоён бўлишини кўрамиз. Зеро, поэтик ассоциациялар образининг асосини ташкил этаркан, у инсон маънавий дунёси, ўй-мушоҳадаларининг табиат, жамият, тарих билан боғлиқлиги нуқталарини бир фокусга йиғиб ва ўз қалб қўри билан ёритади.

Умуман, ўзбек совет фалсафий лирикасининг шаклланиши, ривожланиши ва тараққиёт тенденцияларини ўрганиш маҳсули бир тадқиқот объектидир. Бу нарса,

Ўзбек совет лирикаси ривождаги бир қатор ўзига хос факторлар билан характерланади. Бу факторларни эса масаланинг тапчилиши ва ишланиши, ёритилиши, услубий ўзига хослик ва ижодий манераларнинг ранг-баранглиги белгилаб беради.

Биз сўнгги йиллар ўзбек фалсафий лирикаси ҳақида фикр юритар эканмиз, шоирларимиз томонидан табиат ва жамият, инсон ва давр масалаларининг турли аспектларда ишланиши орқали ҳаёт ҳақида, инсоннинг ҳаётдаги урни, умр, эзгулик, бахт, инсон ва инсоният тақдирининг поэтик тадқиқ этилиши хусусидаги баъзи кузатишлар билан ўрдоқлашмоқчимиз.

Хўш, сўнгги йиллар ўзбек лирикаси тараққиётида фалсафий лириканинг мустаҳкам ўрин эгаллаши қандай омиллар билан характерланади? Буларнинг биринчиси «...шеърларнинг интеллектуал даражаси чуқурлашиб бораётганидир. Бошқача қилиб айтганда, ҳозирги шеърларнинг лирик қаҳрамони ҳаёт тўғрисида, одам ҳақида кўпроқ уйлайдиган бўлиб қолди, уйлаганда ҳам юзаки эмас, анча чуқур уйлайдиган, доно фикрлар айтадиган бўлиб қолди. Бу — жуда яхши. Поэзия, Пушкин айтганидек, бир оз тентаксифатгина эмас, бир оз доно ҳам бўлиши керак. Баъзилар поэзиянинг интеллектуаллиги деганда, гоаят мураккаб ташбеҳларни, англаш қийин бўлган поэтик образларни, бениҳоя мавҳум фикрларни тушунади. Менимча, бу тўғри эмас. Чинакам интеллектуаллик ҳаёт ҳақидаги мулоҳазаларнинг чуқурлиги ва оригиналлигида кўринади. Интеллектуаллиқнинг чуқурлашиши поэзияда фалсафий лириканинг кучайишига, ўткир умумлашмаларнинг кўпайишига сабаб бўлаяпти»²⁰. Демак, бугунги лирикамиз тараққиётида юз кўрсатган интеллектуаллиқнинг моҳияти, энг аввало, лирик қаҳрамоннинг фикрлаш, мушоҳада юритишининг чуқурлашуви билан боғлиқдир.

Интеллектуаллик фақат шеъриният, хусусан лирика табиатидагина намоён бўлувчи янги сифат белгиси эмас. Бугунги ўзбек прозаси, драматургияси ва кино санъатида ҳам унинг чуқур изларини кузатиш мумкин. Бугунги кунда лирика табиатидаги интеллектуаллиқнинг ўзига хослиги, моҳияти тўғридан-тўғри халқимиз ҳаётида содир бўлган улкан ижтимоий-иқтисодий ҳамда маданий ўзгаришларнинг характери билан чамбарчас боғланиб

²⁰ Шарафиддинов О. Замон — қалб — поэзия. Тошкент, 1962, 27—28-бетлар.

кетган. КПСС Марказий Комитетининг Совет Иттифоқи Коммунистик партияси XXIII съездига ҳисобот докладада шундай дейилади: «Ҳозирги даврнинг ёрқин белгиси шуки, фан мисли кўрилмаган даражада тез ривожланиб бормоқда, моддий ва маънавий турмушнинг ҳамма жиҳатларига фаннинг таъсири кучайиб бормоқда... Фанни бевосита ишлаб чиқарувчи кучга айлантириш одамнинг меҳнат фаолияти характерини тубдан ўзгартириб юборади. Социализм шароитида фан инсон меҳнатининг бутун моддий, маънавий укладини ҳам ўзгартириб юборади»²¹. Худди шу ўринда таъкидлаб кўрсатилганидек, «Совет халқининг ҳар томонлама билимдон бўлиб қолганлиги, унинг юксак маданияти ва ўз мамлакатининг хўжайини бўлиб қолганлиги — мана шуларнинг ҳаммаси совет адабиёти ва санъатининг равнақи учун жуда яхши шарт-шароит яратиб берди»²².

Демак, интеллектуаллик замондошларимиз қабул қилаётган олам-жаҳон янгиликлар, ахборот воситалари билангина белгиланмайди. Интеллектуалликнинг табнати, асосан, дунё воқелигини янгича туйиш ва тушуниш белгилаб беради. Бу ҳол замондошларимизнинг маънавий эҳтиёжи натижаси сифатида юзага келди. Шу билан ҳам 60-йиллар ўрталари ва 70-йилларнинг бошларидан эътиборан Зулфия, А. Мухтор, Ҳ. Ғулом, Мирмуҳсин, Шукрулло. Т. Тўла, Шухрат, С. Зуннунова ва бошқа шоирларимизнинг ижодида фикрий шеърият намуналарини яратиш майли кўзга ташланади. Ж. Жабборов, Ҳ. Шарипов, Э. Воҳидов, А. Ориповларнинг бу даврдаги изланишларида ҳам бу фазилат етакчилик қилади. Бу изланишларда давр фалсафасини идрок этишга, аналитик таҳлил қилишга кучли мойиллик сезилади. Шу ўринда халқимиз ижодий активлигининг ўсиши, ривожланиши билан боғлиқ бўлган жамиятнинг маънавий-ахлоқий ҳаётидаги ўзгаришларни инкишоф этувчи лириканинг интеллектуаллик моҳияти ёрқин кўринади. Бу эса, лирик асар структурасида образли мушоҳадакорликнинг характери янгича сифат касб этиб бораётганини англатади. Шу нуқтан назардан Зулфиянинг «Орзу» ҳамда «Камалак» шеърлари характерлидир:

²¹ КПСС XXIII съездининг материаллари. Тошкент, 1966, 63-бет.

²² Уша китоб, 72-бет.

Ҳаводай эркалаб,
вақтдай шошириб
Гузалик,
Мушқуялик,
Дард,
Лаззат қучар.
Денгизни қимиздай обдон шошириб,
Туймай, дил фазога кемадай учар²³

Ёки:

Биқининг кўзимизда,
Томирда,
Қонда
Шу жоду кезмаса недан ҳарораг?
Билай:
Қайдан чўлда олтин ундирган,
Дарслар жиловин,
Фазо яйловин,
Забт этиб, мулк этган инсон яйровин —
Янги оламдаги улкан матонат?

(8—9-бетлар)

Бу нарчалардаги метафоралар қурлишида, тасаввур ва мушоҳадакорликда оламни янгича ҳис қилиш намоён булади; мисралар бағрида шу кунлар нафаси уфуриб туради. Яна бир мисол:

Сўзларим,
баъзан қон, чақин,
Темир жараини-ла ёзилди.
Атом майдаланди, ой булди яқин,
Мозорлар, дарсликлар бузилди.
Барини кўрдим,
севдим асримни
Бутун фожнаси, даҳшати билан,
Бутун гузалиги, қудрати билан,
Севдим мен замондош ҳаслимни²⁴.

Шоир [Мирмуҳсин] қаламига мансуб қуйидаги парчага ҳам эътибор берайлик:

Фалакка учасиз ва лексин оддий
Онла, оқибат, севги яшайди.
Инсон — робот эмас, инсонликча қолар,
Ерининг неъматини қувнаб ошайди.
Сингапазетрон, Атом, Антимир,
Реакторлар... булар оддий иш қурол.
Барибир қардошлик, садоқат, умр,
Ватан туйғулари абадий бўлар!²⁵

²³ З у л ф и я. Ёиллар, йиллар... Шеърлар. Тошкент, 1975, 43-бет.

²⁴ А. М у х т о р. 99 миниатюра. Шеърлар. Тошкент, 1962, 10-бет.

²⁵ М и р м у ҳ с и н. Тонгини қутлаб. Шеърлар, достоплар. Тошкент, 1971, 8—9-бетлар.

Ушбу парчалардаги илмий-техника терминлари ва тушунчалари образлар тўқимасига сингиб кетган; улар бир қараганда давр, тараққиёт, замонавийликнинг ташқи белгиларидек кўринади. Бироқ, аслида, уларнинг туб оқидамида давр мазмунининг шиддатини англаш қийин эмас. Бу шиддат ўз навбатида фалсафий лирика томирига ҳам жон бахш этади. Мазкур ўринда замонавийлик характери лирик қаҳрамонларнинг фикрлаш, мушоҳада юритиш тарзи орқали аён бўлмоқда.

«Моддий имкониятлар ўсиб бориши билан бир вақтда одамларнинг гоёвий-ахлоқий ва маданий савияси ҳам муттасил ўсиб бориши»²⁶ қонуний бир ҳодисадир. Зеро, ижтимоий тараққиёт, экономика, фан ва маданиятдаги ўсиш, юксалиш маънавий-ахлоқий, интеллектуал-маданий камолот билан уйғунликда намоён бўлади. Бу ҳодиса жамиятдаги сифат ўзгаришларни таъминловчи асосий омилдир.

Ана шундай омиллардан бири илмий-техника революциясидир. У фақат ишлаб чиқаришгагина таъсир кўрсатиб, унинг мураккаб механизмли машиналари тақомилигагина мухрини тушириб қолмай, балки санъат ва адабиётга ҳам ўзлигини билдирипти, суръати, шашти-шиддати билан адабиётнинг йўналишига, принципларига янгилик аломатларини, хусусан давр ҳароратини олиб кирипти.

Поэзиямизнинг, хусусан лириканинг тарихий тараққиёт йўлларига назар ташлар эканмиз, ҳеч бир даврда фан ва техника кашфиётлари поэтик кашфиётларни белгилаб бермаганлигини кўрамиз. Тўғри, ҳозир ҳам техникадаги юксалиш поэзиядаги ривожланишни белгилаб бераётгани йўқ. Бироқ илмий-техника тараққиёти шеърятнинг гоёвий-бадний структурасига маълум янгиликлар, ўзгаришлар олиб кирмоқда. Лекин шу нарсани эътироф этиш лозимки, фан-техника тараққиёти билан шеърятнинг ривожини ўртасида бевосита эмас, балки нисбий боғлиқлик бор. Хусусан, фан ва техника ривожини, механизмлар тақомили ҳеч қайси бир даврда лириканинг объекти бўлган эмас; лириканинг асоси — инсон ва унинг маънавий-интеллектуал оламидир. Ушбу психологик омиллар давр, социал воқелик, инсон ва инсоният тақдири билан боғлиқлик касб этгандагина ижти-

²⁶ КПСС XXV съездининг материаллари. Тошкент, 1976, 106-бет.

мойи маъно касб этади. Шу жиҳатдан, фан ва техника тараққиёти биринчи галда жамиятнинг иқтисодий асосларига, шу асосда инсон оингига, маънавиятига таъсир кўрсатади. Шу маънода техника тараққиёти билан шеърят кашфиётлари ўртасида тўғридан-тўғри эмас, балки нисбий боғлиқлик бор, дея оламиз.

Мисол ахтариб узоққа бориб ўтирмайлик. Биргина космонавтни олайлик. У она куррамизни инсоният тарихида ҳеч ким кўрмаган нуқтадан кўрди; у ана шу нуқтадан туриб куррамизга, одамлар ҳаётига, тақдирига, ижтимоий тузумларга, маънавий муаммоларга назар ташлади, улар хусусида ўйлади, фикр юритди, ўзининг қалбига ҳам ўша нуқтадан туриб нигоҳ солди. Демак, ҳаётимизда фикрлаши, сўзлаши, мушоҳада юритиши жиҳатидан, қалбида уйғонган ҳисларини, туйғуларини инкифоз этиши жиҳатидан янги инсон тугилапти, дея оламиз. Бу албатта биргина космонавт эмас, умуман космос асрига тааллуқлидир. Зеро, ҳар бир давр одамлари давр таъсири билан белгиланувчи фикрлаш йўсинидан узаро фарқланади; бу — ҳар бир авлоднинг ўзига хослигини маълум даражада кўрсатиш имконини беради.

Илмий-техника тараққиёти замондошларимизнинг ўй-мушоҳадалари, фикрлаш тарзигагина эмас, маънавий-психологик дунёсига ҳам катта ўзгаришлар олиб кирди. Шу маънода, айтиш мумкинки, лирикамизда томчида қуёшни акс эттириш майли, олам воқеа-ҳодисаларини-шоирона тадқиқ этиш орқали катта поэтик умумлашмалар чиқариш тенденцияси кучайди. Бу эса, интеллектуаллик 60-йилларнинг урталари ва 70-йилларнинг бошларидан эътиборан поэтик жараёнда аналитик таҳлил санъатининг, фалсафий мушоҳадакорликнинг ривож ва такомилга янги куч бахш этди, дейишга асос беради.

Дарҳақиқат, бугунги шеърятимиз юксак космик парвозлар, улкан илмий кашфиётлар гувоҳи. Лекин шу ўрнида бир нуқта борки, у чуқур мушоҳада юритишга, ўйлашга даъват этади. Бу — ана шу космик парвозлар ва илмий кашфиётлар билан инсон қалбининг нозик, сирли, маънавий-психологик боғлиқлиги масаласидир.

Бу масалани талқин этишда муваффақиятлар билан бир қаторда айрим камчиликлар ҳам кўзга ташланмоқда. Баъзи шоирлар космик парвозлар, илмий кашфиётлар ҳақида ёзишар экан, илмий-техника революциясининг,

космик парвозларнинг ташқи белгилари билангина ўралашиб қолишмоқда. Уларнинг шеърларидан фан ва техника кишиларининг, космик парвозларни таъминлаган замондошларимиз қалбнинг қайноқ нафасини ҳис этмаймиз. Чунончи, Юрий Гагариннинг космосга илк тарихий парвози муносабати билан толайгина шеърлар битилди. Шоирларимизнинг қайноқ ҳис-ҳаяжон ва фахр-ифтихор туйғуларидан туғилган рангини шеърларни дастаси — «Келажакка парвоз» мажмуаси юзага келди. Совет космонавтининг жасорати «фақат фандагина эмас!... одамларнинг тушунчаларида ҳам, ҳис-туйғуларинда ҳам, халқларнинг ўзаро муносабатларида ҳам, уларнинг оламнинг келажаги ҳақидаги ўй ва умидларида ҳам янги порлоқ давр очди»²⁷. Тўпلامдаги аксарият шеърлардан (Ғ. Ғулом, М. Шайхзода, Уйғун, А. Мухтор, Ҳ. Ғулом, Мирмуҳсин, Шукрулло ва бошқаларнинг шеърлари) фазонинг забт этилиши — XX асрнинг буюк мўъжизаси, Улуғ Октябрь шарофати, коммунистик инсон даҳоси ва тафаккурининг самараси эканлигини сезиб тураемиз. Уларда ана шу оламшумул воқеага шунчаки муносабат билдириш ёки уни шеърини мисраларда қайд этиш эмас, балки инсон продаси ва тафаккурини улуғлаш, тасдиқлаш, энг муҳими, уни давр, жамият, воқелик билан уйғунликда поэтик тадқиқ этиш майли бўртиб туради. Лекин Ғайратийнинг «Довюрак Гагарин», А. Пулатнинг «Юрий Гагарин ҳақида қўшиқ», Ж. Жабборовнинг «Қудратимиз», А. Абдураззоқнинг «Фазо оламига», Э. Воҳидовнинг «Фазо нештоқида Совет байроғи», Сайёрнинг «Қуёшга юксал», Тўлқиннинг «Қоинот қалдирғочига» сингари шеърларида ҳаётий фактни инсон қалби ва тақдири билан, давр ва жамият тараққиёти билан синкретик боғлиқликда поэтик тадқиқ қилиш этишмайди. Хусусан, Сайёрнинг шеърида шундай мисраларни ўқиймиз:

Намойиш қилолдинг инсон қудратин,
 Хушxabар тарқатдинг бутун дунёга,
 Эй, ўртоқ Гагарин — юртим шухрати
 Сен билан юксалди чексиз фазога.
 Сен букун осмонни кезиб тушган чоғ,
 Фазо оламини қучолган маҳал.
 Сени олқишлайман дил яшнаб боғ-боғ,
 Совет баҳодирини, қуёшга юксал!

(78-бет)

²⁷ А. Мухтор Коммунистик аср кишиси (сўз боши). «Келажакка парвоз». Шеърлар, Тошкент, 1961, 6-бет.

Мазкур парчада асримизнинг буюк воқелиги хусусида шеърӣ хабар берилади, холос. Унда фикр поэтик образлар функциясига юкланган ҳолда эмас, оддий баён қилингани учун ҳам шеърнинг эстетик таъсир кучи су-сайган. Шеърда илмий-техник революция моҳияти инсон тақдири ва унинг маънавий-психологик дунёси билан узвий боғланмаган; фактларнинг, ҳаёт ҳодисаларининг ташқи белгилари хусусидагина маълумот берилади. Фақат ҳаёт процессларининг инсон тақдири ва психологияси билан органик боғлиқлигини поэтик образларга ҳаётӣлик ато этади, шеърнинг замонавийлигини таъминлайди.

Давр ва воқелигимизнинг характерли белгиларини ифодаловчи машҳур номлар, терминлар, иборалар, сўзлар шеърнинг замонавийлигини аниқлатмайди. Агар давр ва замон воқелигини улкан полотно десак, улар замонавийлик картинасига аниқлик киритувчи деталлар, холос. Халқ қалбига таъсир кўрсатиш орқали намоён бўлган ассоциациялар талқини, ўзгаришлар жараёнини теран тадқиқ этган асарларгина замон характерини ақс эттира олади. Умуман, замонавийлик тушунчаси, ҳар бир давр лирикасида замон саҳнида содир бўлган воқеа-ҳодисалар инсон ҳаёти ва тақдирига қандай ўзгаришлар, янгиликлар олиб кирганлиги, халқнинг ижтимоий, маънавий-ахлоқий ҳаётидаги аҳамияти билан синкретик тадқиқ этилган тақдирдагина объектив моҳият касб этади. Шу маънода шоир Ж. Жабборовнинг «поэзия — қалб тарихи, инсоний туйғулар мусиқаси, гўзаллик, мардлик кўшиғидир. Даврнинг олижаноб гоёлари, жонли ҳаёт бўёқлари, нозик хаёл ва тафаккур нури унда барқ уриб туриши лозим», деган фикрлари гоёт характерлидир. Мазкур эстетик кредонинг бир қирраси шоирнинг «Само ва қалбим» шеърда гўзал поэтик ифодасини топган.

Бош узра эгикдир осмон гумбази,
Бағрида миллион юлдузлар базми.
Само ёноғида олтин хол — қуёш,
Баҳайбат уммонлар — томчигина ёш.

Лирик қаҳрамон наздида дарёлар қилдек, саҳролар заррадек, ўрмонлар бир гнёҳдек туюлади. Худудсиз осмон этагини энлаган қип-қизил шафақ оддийгина чўғ мисол, ер юзини тутган гулзорлар бир япроқча кўринади. Зотан, лирик қаҳрамон дунё воқелигини, моддий

борлиқ хоссаларини бор маҳобати ила туйиши бежиз эмас, Сабаби:

Ана шундай буюк, беҳаддир само,
У менинг қалбимга жо булур аммо²⁸.

Лирик қаҳрамоннинг фикрлаш, мушоҳада юритишидаги кўламдорликда биз унинг ҳаёт билан боғлиқлигининг янгича позициясини, давр ва замон туйғусининг янгича поэтик талқинини кўрамиз. Ана шу фазилатларига кўра у замондошларимизнинг маънавий-интеллектуал ҳаётига эш, уларнинг қалб зарблари билан ҳамоҳанглик касб этади.

Хуллас, шеърининг замонавийлиги давр воқелиги ва инсон психологиясининг гармоник тажассуми орқали намоян бўлади. Теран психологик кечинмалар, ҳис-туйғулар ҳамда ўйлар, фикрлар талқинисиз ҳар қандай шеър, гарчанд замонавий мавзуда ёзилган бўлса ҳам, китобхонда чуқур таассурот қолдирмайди. Унда, энг асосийси бадий қон таначалари, бадийлик ҳужайралари етишмайди. Бу хил шеърларнинг интеллектуал савияси газета ва телевидение ахборотларидаги маълумотлар даражасидан юқори кўтарилмаганлигининг боиси ҳам шунда. Улардаги замонавийлик бадий-эстетик аҳамият касб этолмайди. Бадий-эстетик таъсир кучидан маҳрум замонавийлик эса жонсиз замонавийликдир.

Бундай камчиликлар, баъзан характерли фазилат сифатида бўлмаса-да (шошилиб ёзиш оқибати бўлса керак), ҳатто таниқли шоирларимиз ижодида ҳам кўзга ташланиб қолади. Чунончи, М. Икромнинг «Оламга нур сочиб, эй гўзал қуёш» шеърига назар ташлайлик.

Оламга нур сочиб, эй гўзал қуёш,
Осмон сафарини бошлашинг яхши.
Истардим боғимга андак қуйиб бон,
Бўлолсанг кўнглимнинг қуёш — нақши!
Ҳали ҳам шундайсан, чиройнинг очиб
Бошимда сузасан, кўнглим нақшисан.
Боғимга туганмас гуж-гуж зар сочиб,
Мунаввар этасан, қуёш, яхшисан²⁹.

Шеърда айтилаётган фикр аён. У «Қуёш, сен чирой очиб бошим узра сузишинг кўнглимнинг безаги: боғимни тўкин-сочин этишинг эса, ғоят яхши» деган бир гап.

²⁸ Ж. Жабборов. Сахро санам. Шеър ва дostonлар. Тошкент, 1967, 3-бет.

²⁹ М. Икром. Водий тароналари. Шеър ва дostonлар. Тошкент, 1972, 40-бет.

Назаримизда, шу фикрни шеърга солиб айтиш учун ҳеч қандай зарурат сезилмайди. Қолаверса, қуёш мавзуси орқали ўқувчига янги бир поэтик фикр ҳам айтилаётгани йўқ. Шу боисдан ҳам бу шеър ўқувчига эмоционал-эстетик озуқа беролмайди. Худди шу ҳолни М. Икромнинг «Қуёшга ошиқман», «Сайёҳ булутлар», «Тунни гўзал деймиз тикилиб ойга», «Харсанг тош думалаб тушса гар сойга», «Ёруғ дунё гаштин суриб, оқибат», «Хўроз уч қичқирди...» сингари шеърларида ҳам кўрамиз. Ушбу шеърларда сўнгги йиллар лирикамиздаги яна бир қусур — у ёки бу табиат деталига мурожаат этиш орқали панд-насиҳат айтишга мойиллик, қуруқ дидактизм бўртиб кўзга ташланади.

Харсанг тош думалаб тушса гар сойга,
Туққинлар қудрати оқизиб кетар.
Қурби етмай қолса.

чопгандай пойга,
Шу харсанг устидан сакраниб утар.
Ёшлик — бу, оловдир ҳамда жасорат,
Ёшларни тухтатиб бўлмайди асло.
Қимки гов бўлмоққа қилса гар журъат,
Харсанг қисматига булар мубтало.

(58-бет)

Шеърда ёшлик шиддаткор бир куч, унинг йўлига тўғаноқ бўлма, деган фикр фалсафий-эстетик моҳият касб этмаганлиги боисдан ҳам ўқувчи ундан на эмоционал ва на фикрий озуқа олади. Қолаверса, Шарқ шеъриятидан ўқувчиларга яхши маълум бўлган дидактик фикрлар ҳаётини воқеа-ҳодиса, табиат хоссалари ёхуд табиат деталлари орқали ибратли бир хулоса тарзида айтиладигани, бу эстетик умумлашмалар ўқувчини яшашга, меҳнат қилишга, мулоқат маданиятига, гўзалликни қадрлашга, инсоний қадр-қимматни эъозлашга, инсонийликка ўргатади. Бу ҳилдаги дидактика ўқувчининг гашига тегмайди, уни ўйлашга, фикрлашга ундайди, чуқур кечинмаларга чўмдиради.

Сўнгги йиллар лирикамизда оддий ҳаёт ҳақиқатини таъкидлаш, ҳаммага маълум бўлган гапларни такрорлаш (этибор бериш лозимки, аксарият ҳолларда ана шу аллоздаги фикрлар йиринк поэтик кашфиёт тарзида урғу бериб айтилади), фикрни поэтик образларсиз, яланғоч ҳолда ифодалаш ва шу орқали панд-насиҳат айтиш (қуруқ дидактизм), тавсифийлик, декларативлик каби нуқсонлар кўзга ташланади. Хусусан, М. Икромнинг яна бир шеъринга этиборни жалб қиламиз.

Еруғ дунё гаштин суриб, оқибат —
 Жондан жудо бўлиб, кул ҳам бўлурсан;
 Неча йиллар ўтгач тирилиб албат,
 Балки чаман ичра гул ҳам бўлурсан.
 Лекин инсон бўлиб бунёдга келмоқ
 Бошқа насиб бўлмас, бунн ёдда тут
 Шул сабаб инсонни эъзозла уртоқ,
 Ва инсон номинини доим юксак тут!

(59-бет)

Дастлабки, сентименталликка мойил байтни ўқиган заҳоти ўқувчининг куз унгида ўлимнинг хунук шаршаси кўланка ташлаб ўтади. Энг асосийси, улар шеърини гўзалликдан маҳрум сатрлар. Шоир ушбу урнида нотўғри фикр айтаётгани йўқ. Лекин, «дунёга бир марта келасан, шунинг учун инсон қадрини, инсонийликни юксак тут», деган фикрни оригинал поэтик образлар зиммасига юклаган ҳолда айтмаганлиги боисидан ҳам шеърининг эстетик-эмоционал таъсир кучи йўқолган. Маълумки, поэзия чиройли нарсалар бағридаги, хунуклик замиридаги гўзаллик моҳиятини куйлаши, тасдиқлаши каби миссияси билан мумтоз. Умрнинг ўтиши ҳам, ўлим ҳам моҳият эътибори билан хунук. Лекин шеърини санъат, поэтик сўз санъатининг салоҳияти шундаки, у ўткинчи дамларнинг ҳар бир сониясидан гўзалликка ҳайкал қўяди; сўнган умрларнинг аччиқ надоматидан мангулик пойдеворига қўйилгучи бир ғишт куради.

Юқоридаги шеърининг иккинчи байтига эътиборни қаратайлик. Унда, ўлгандан кейин, йиллар ўтгач, инсон гул тарзида қайта дунёга келиши мумкин, деган фикр илгари сурилади. Лекин, яна такрорлаймиз, у оригинал образлар орқали ифодаланмаганлиги боисидан таъсирсиз бўлиб қолган. Қолаверса, бу фикрнинг поэзияда ниҳоятда гўзал ифодаланган бир қатор формаларини куриш мумкин.

Хусусан, Асқад Мухторда биз айнан шу фикрнинг буткул ўзгача талқинини кўрамиз. Бу жиҳатдан шоирнинг «Заррама-зарра» шеъри характерлидир. Дастлаб, олдинда муқаррар ўлим борлиги лирик қаҳрамонни қаттиқ ваҳимага солади. «Инсон бу дунёда бир меҳмон» лиги вужудда ларза уйғотади.

Мен ўлсаму олам яшайверса,
 Шу боғлар ҳар баҳор гулласа менсиз,
 Мангу тураверса бу мағрур тоғлар,
 Кумуш шаршаралар гувласа менсиз.

Тонг юлдузининг доимо порлаб туриши, турналарнинг тизилиб учини, қизлар қаҳқаҳаси... бари лирик қаҳрамонга адолатсизликдек туюлади. Лекин йиллар ўтгач, ундаги ваҳима ва қутқулар кўтарилади, у ҳам энди ўлимдан қўрқмайдиган бўлиб қолади. Сабаби унинг умри йиллар ўтган сайин заррама-зарра одамларга ўтади.

Севган гулларимга кўз нуримни бердим,
Қилган ишларимга ўтди ҳаётим.
Айтган сўзларимга қайноқ ҳислар ўтди,
Рухим, шубҳаларим, ўйларим, отим...
Бир-бир нарсаларга ўтди борлигим,
Кўзларимдан ўтди, ўтди қўлимдан.
Дилимдан, тилимдан зарра-зарра ўтдим,
Энди мен қўрқмайман ўлимдан!

(69—70-бетлар)

Биз ана шу ўринда XX аср кишининг, хусусан давр ташвиши ва инсоният тақдири билан куйиб-пишиб яшаётган совет гражданининг қайноқ ва эҳтиросли қалбини ҳис этамиз; унинг қалб зарблари юрагимизнинг уриши билан ҳамоҳанглик касб этади.

Сўнгги давр ўзбек лирикасида тирак моҳият касб этиб бораётган умуминсонийлик туйғуси, фикр ва поэтик умумлашмалардаги масштаблик фақат кеча ёки бугун шеърятимизда пайдо бўлган янгилик эмас. Ҳамма гап, назаримизда, халқимизнинг ҳар бир ижтимоий-иқтисодий ҳамда маънавий-интеллектуал тараққиёти даврида ҳаёт ва воқелик тақозоси билан шеърятда юз кўрсатган ушбу сифат белгисининг табиати ва унинг талқини даражаси, моҳиятидир. Ҳақиқий талант эгаси қайси авлодга ва қайси даврга мансуб бўлмасин, ўз даврининг қайноқ воқелигини, халқ ҳаётини, давр тараққиётининг етакчи тенденцияларини акс эттиради. Бу эса шоирга объектив воқелик ҳақида, халқ қалбидаги ҳистуйғулар ва кечималар тўғрисида гапира олиш (албатта, поэтик тил билан) иқтидорини, бахтини ноил этади.

Шукруллонинг сўнгги йиллардаги изланишлари ҳосиласи бўлган «Сўянчиқ» китобини ташкил этган шеърлар ҳам аввалги тўпламларининг узвий давоми сифатида чинакам оҳангдорлик ва чуқур маънодорлик, серқўламлик касб этади. Хусусан, шоирнинг бугунги шеърлари аввалги поэтик мажмуаларидаги ғоявий-эстетик принципни тўлдириш билан баробар бойитиб ҳам

боради. «Шукрулло поэзиясида инсонийлик, инсоний туйғулар, ҳақиқат ва инсоний ҳолатлар табиий ифода-ланади. Унинг лирик қаҳрамони шу соддадил кишилар. Улар ўз она тупроғини, қуёшли ватанини севадилар. Нурли келажак — коммунизм қуриш учун қилаётган ишларини кўз-кўз қилмасдан умумхалқ курашида қатнашадилар»³⁰. Мазкур тамойил шоирнинг «Инсон ва яхшилик», «Инсон инсон учун» каби мажмуаларида маълум шакл ва йўналиш касб этган бўлса, «Суянчиқ» тўпламига келиб у янада яхлит ва мужассамлашган ҳолда намоён бўлади. Унинг «Буюклик», «Шалола», «Янги дунё қалдирғочлари», «Ўйлар ва ҳақиқат», «Баъзан одамларни жуда мақтаймиз» сингари шеърларида ана шу йўналиш самаралари яққол кўзга ташланади.

Шоир шеърларида замон кўлами ва унинг масштаб-ли характери инсон қалби орқали кўрилади ва кўрсатилади.

«Дунёда қолдими кўрмаган нарсам!...»
Курдим деб гердайма, не кўрибсан, кам.
Бир одам кўнглини овлай олдингми,
Инсоннинг қалбидан борми кенг олам!³¹

Тўғри, бу тўртликда Ҳайём фалсафаси ва поэтикасининг таъсирини сезиш қийин эмас. Лекин Шукрулло бу ўринда ўз асарига замонавий руҳ ва замонавий мазмунни асос қилиб олади. Чоғинтирайлик:

Бир гариб кўнглини қила олсанг шод —
Яхшидир ер юзини қилгандан обод —
Лутфинг-ла бир дилни қул қила олсанг,
Афзалдир юз қулни қилмоқдан озод³².

деб ёзади Умар Ҳайём. Аҳамият берайлик: Ҳайём бир одам кўнглини олишликни, хурсанд қилишликни ўз даврига монанд юз қулни озод қилиш билан қиёсласа, Шукруллода бу нарса мутлоқ бошқача жаранглайди. Унинг фалсафасича, бир одам кўнглини овлаш осон эмас, ҳозир унинг қалби XX аср олами қадар кенг ва бой. Мазкур тўртликда оддий ва содда йўсинда ифодаланган фикрлар концентрацияси, қисқа ва яхлит, афористик умумлашманинг кўлами ва таъсири кучли. Ин-

³⁰ М. Қўшжонов. Давр суръати ва маҳорат талаби. «Шарқ юлдузи», 1977, 8-сон, 194-бет.

³¹ Шукрулло. Суянчиқ. Шеърлар ва достон. Тошкент, 1977, 6-бет.

³² Умар Ҳайём. Рубоийлар. Тошкент, 1976, 39-бет.

сон ва яхшилик, инсон ва эзгулик, инсон ва буюклик Шукрулло лирикасининг бош лейтмотивини ташкил этади. Ушбу жиҳатлар одамлар ўртасидаги ёки табиатдаги муносабатдаки, маънавий-психологик ёки ижтимоий оғдамни — содир бўлаётган инсоннинг ҳаёти тарихини ташкил этувчи қувноқ ва ғамгин кечинмалар, фикр-ўйлар, мушоҳадалар фони вазифасини ўтаётгандек кўзга ташланмайди. Балки, маънавий-психологик кечинма ва интеллектуал такомил хатти-ҳаракатининг синкретик хулосаси тарзида гавдаланади.

Кўз келди. Баҳорда яшнаб туғилган,
Ранг-баранг чаманлар энди заъфарон.
Ҳаётда қариллик ишони бўлган,
Оқ сочдек шоҳларга илдин мезон.
Теварақда ётар қовжираб саҳро,
Умрин тугатибди дейсан табиат.
Аммо мен ўлмайман дегандек гўё,
Ҳазонлар остида бўй чўзар кўкат.
Саргайиб қурган ўтлар тагида,
Мурғак кўк майсани кўрганам замон,
Гўё умри утган она олдиди
Ёш гудак ётгандек туюлди шу он.
Кўз фасли сахрога тикилиб узоқ,
Умр мангулигини ўйлардим шу чоқ³³.

Чаманларнинг сўлишида инсоннинг жисман қартайишини, мурғак кўк майсани кўрган заҳоти инсон маънавиятининг зурриётининг доимо ўктамлигини ва шу асосда, ҳаётнинг доимо яшноқлигини юракдан чуқур тўйган кезларда Шукрулло ўзининг кенг масшабли фалсафий фикрлаш хусусиятини намойиш қилади. Демак, кенг масшабли фикрлаш поэтик хулосалар моҳияти билан боғлиқ бўлган ҳолдагина, унинг асосида одамларнинг қайғу-ташвишлари, қувончлари, кечинма-ҳиссиётлари бевосита тақдир ва умр билан мужассамлашган тарзда намоён бўлсагина у поэзиядаги муҳим воқелик сифатида таъкидланишга лойиқ.

Ҳатто кичик бир ҳаётий деталдан ижтимоий воқелик, умр, ҳаёт тўғрисида кенг масшабли поэтик хулосалар чиқариш, воқеа-ҳодисалар манзарасини бир фокусга йиғиб нурлантиришга интилиш Шукрулло лирикаси учун характерли бўлган хусусиятлардан биридир. Унинг «Зарралар» шеърига назар ташлайлик:

³³ Шукрулло. Танланган асарлар. Икки томлик, 1-том. Тошкент, 1973, 24-бет (Бундан кейинги мисоллар шу манбадан олинди ва саҳифаси қавс ичида кўрсатилди).

Ким ҳам уйламайди замон сирларин,
 Баъзан ўйлаб бўлар ҳафсалам ҳам пир,
 Не ҳам қила олур бу шеърларим,
 Атом бомбаларин олдида ахир.
 Нега керак менга дунё ташвиши,
 Нега керак менга, бу ёғоч қалам.
 Баъзан синиб кетар етмасдан кучи,
 Муштумдек қалб дардин кўтаролмай ҳам.

Тафаккур кучи лирик қаҳрамонни кичик ҳаётинг зарралардан йирик умумлашмалар чиқариш сари етаклайди. Шонр зарраларнинг инсон ҳаётидаги асосларини очиш баробарида ижтимоий маъно касб этувчи поэтик хулосага келади.

Иуқ, кичик қаламим, ўксима асти,
 Атомлар ҳам зарра, шундан ибрат ол!
 Оламин ўртамай атом бомбаси,
 Сен инсон қалбига шафқат утин сол!

(14—15-бстлар)

Шукруллонинг кейинги йиллар лирикасида инсон ва буюклик, инсон ва мангулик мотивлари янада кескин жарагламақда; хусусан улар яхшилик ва разолат, муҳаббат ва нафрат, тубанлик ва улуғлик каби инсоний жиҳатларни нурлантирувчи аспектларда намоён бўлмақда.

Шукрулло лирикасидаги яна бир характерли хусусият — бу ҳаёт гўзаллигини, ҳаётнинг азалийлигини табиат хоссалари орқали куйлашда кўринади. Бу ўринда табиат инсоннинг маънавий-эстетик дунёсини бойитувчи, одамларни, тирик мавжудотни, ҳаёт гўзалликларини ардоқлашга даъват этувчи органик фон сифатида гавдаланади. Шу асосда Шукрулло лирикасидаги табиат гўзалликларининг ранг-баранглиги, воқелик картиналари инсоннинг маънавий-интеллектуал ҳаётида тутган ўрни ва роли ҳақида фикр юритиш ўринлидир.

Сўнгги йиллар ўзбек лирикасида табиат образлари ўзининг рамзий, тимсолли маъноси билан инсоннинг у ёки бу даражадаги анъанавий муносабат, кечинма ва туйғуларини англатиш учун хизмат қилади. Тўғри, бу фикрлар жаҳон поэзияси учун янгилик эмас. Унинг классик намуналари Навоий шеърлятида ҳам кўп учрайди. Бироқ, ҳамма гап шундаки, бу традицион образлар энди янги давр, янги замон масалаларини куйлаш учун бўйсундирилмақда. Лирик қаҳрамон ҳис-туйғуларини ифодаловчи бу рангдор бўёқлар, контраст фон ва-

зифасини ўташдан ташқари, янги жамият, янги тузум ва янги давр кишининг интеллектуал дунёсини ифодалашга хизмат қилади. Бунинг боиси — шеърятда талқин этилувчи инсоннинг буюклигида, улуғворлигида; унинг ҳаёти ва кечинмалари қайтарилмас, бетакрор жараёндир, табиат ҳаёти эса такрорланиб туради; у маълум циклнинг ҳосиласи.

Шукрулло лирикасида табиат образлари лирик кечинмалар замирига сингишиб кетади. Ана шу ҳаёт гўзалликлари замирига яширинган маъно, унинг ўзига хос таъсир кучи, аҳамияти фалсафий поэтик умумлашмаларнинг ҳам таъсир кучини оширади.

Шукрулло лирикасида шеър объекти доирасига тортилган ҳаёт хоссалари, табиат кўринишлари қанчалик урин алашиб ва баъзан такрорланиб келмасин, у бари бир янги ҳаяжон, янги туйғуларга йўғрилган ҳолда янгича маъно касб этади; лирик «мен»нинг асоси сифатида юракларни титроқ ҳаяжонга, ҳис-туйғуларни эса жумбушга солаверади, фикр-мушоҳада уйғотаверади; буткул борлиққа, ҳаёт гузалликларига писбатан чуқур ҳурмат ва эътиқод майлини юзага келтираверади.

Э. Воҳидовнинг поэтик образлар арсеналида тушунча ва ҳолатларни, кайфият ва кечинмаларни, воқеа-ҳодисалар моҳиятини қуюқ образлар воситасида ифодалаш — метафораллик етакчилик қилади. Зеро, бу нарса лирик қаҳрамонининг кун қиррали туйғулар ва кечинмалар дунёсини, шоир шеърятдаги ҳиссиётга бой фалсафий мушоҳадакорликни, теран фикрларнинг ҳиссий тиниқлигини, бўёқдорлигини асослайди.

Ҳислар ва туйғулар — чуқур лиризм билан йўғрилган метафоралар ортидан психологик ҳолат ва кайфият манзаралари («Манзара», «Дарё оқшоми», «Елкан»), эҳтиросли монологлар («Илтижо», «Вафо», «Ўзбекистон»), севги-муҳаббат изтироблари, қувончлари («Айрилди», «Кимни этмас бу кунгил шайдо», «Ўн саккизга кирмаган ким бор», «Фироқ ҳақида»), инсоний гўзаллик, маънавий баркамоллик («Гўзаллик», «Олимларнинг рафиқаларига», «Вафо»), ўтган кундан шунчаки шукроналик эмас, яхшилик, эзгуликда кечган самарали умр нашидаси («Кун ўтганда», «Инсон ва фурсат», «Бош тебратар соат кафгири», «Фурсат — олтин...») бўй тортади. Шоир қалбига оламни жойлагиси келади; умрининг беҳуда ўтказиб, ал-ҳол бир куни соат кафгири-

дек афсус-надоматда бошингни тебратиб қолма, дейилган фалсафий дидактизм билан суғорилган шеърдан тортиб, ғоят тезкор асримиз шиддатида «фазода чарх урган Ернинг суръати»ни илғашга, унинг мазмунини сатрлар бағрига жойлашга, «юракларга берган юки»ни дарж этишга интилади.

Маълумки, шеърият бизнинг маънавий дунёмизни бойитиб, маънавий-эстетик жиҳатдан тарбиялабгина қолмай, дунёқарашимизни кенгайтиради, тафаккуримизни теранлаштиради, эстетик дидимизни ўстиради. Шу маънода шеърият — дидлар, дунёқарашлар ва маслаклар дунёсидир, дегинг келади. Бобир ҳам: «Дўстлар суҳбатида не хуш ўлғай баҳси шеър, То биллингай ҳар кишининг таъби бирла ҳолати», деб бежиз айтмаган, албатта.

Э. Воҳидов шеъриятни ўқувчида гўзалликни ҳис этиш туйғусини ўстиради. У ҳаётдаги иллатларни, қусурларни, қора бўёқларни инкор этишда гўзалликни биринчи планга олиб чиқади. Бу поэтик приём контраст образлар яратишда Э. Воҳидов лирикасида асосий омил ролини утайди.

...Борлиқ шунчалар гўзал,
Яшаш шунчалар ширин.
Бу чамадан ҳеч кетмай
Мангу қолгим келади.
Чечаклар таъзим қилса,
Қулга олиб ҳар бирин.
Туйиб-туйиб боққиму
Куйга солгим келади.
Кўз очиб нур қуйишда
Қурдим ёруғ дунёни,
Бу оламда неки бор
Барн тортар ҳавасим;
Лолалар қаҳқаҳаси,
Чечакларнинг хандони,
Ғунчалар юзидаги
Сал уятчан табассум...³⁴

Табиат гўзаллигини, яшаш завқини, инсоннинг интеллектуал кўркини куйлаш, мадҳ этиш орқали ҳаёт гўзалликларини тасдиқлаш шонрининг бош эстетик принциpidир. Юқорида парча келтирилган «Бир томчи қуёш ўйнар» асари шу белгиларни ёрқин намоён этувчи унинг программ шеърларидан биридир.

³⁴ Э. Воҳидов. Муҳаббат. Шеърлар, Тошкент, 1976, 5-бет.

Э. Воҳидов лирикасида инсон бахт учун туғилган, инсон бахтни куйлайди ва ўз ҳаёти, умри билан бахтнинг барқарорлигини тасдиқлайди, деган етакчи гоё ушворлик қилади.

Айтиш мумкинки, 60-йилларнинг охирида шакллана бошлаган мазкур тамойил шоирнинг илк давр ижоди, хусусан, 50-йиллардаги шеърларидаёқ кузга чалинган эди. Бу жараёни кузатишда шоир шеърларидаги образли тафаккур, метафоралик яқиндап кўмакка келади. 50-йилларнинг урталарида Э. Воҳидовнинг шеърларида энг кўп қўлланадиган тасвирий восита усулларида метафоралик устунлик қиларди. Гарчанд, уқувчилар ихлосини, меҳрини қозонган бўлса-да, унинг бу давр аксар шеърларида метафоралар бир планли, айтиш мумкинки, бир тусли бўлиб қолган эди. Шоирнинг «Тонг лавҳаси», «Болалик», «Дўстларимни ҳайрон қолдирар», «Экскаватор» сингари шеърларни ҳам ана шу жиҳатдан характерлидир.

70-йилларга келганда ёлғиз метафораларгина эмас, шоир шеърларининг образлар қурилиши ва эмоционал дунёси ҳам ўзгарди. Эндиликда шеърлардаги эмоционаллик янада тараблик, кескинлик касб этди. Ҳис ва туйғулар пўртанасида, табиат тасвирида мусиқий садо кучайди. Инсон руҳий дунёсидаги мураккаб процессларнинг психологик таҳлили таранлашди. Айтиш мумкинки, Э. Воҳидовнинг сўзга муносабати ҳам анча ўзгарди. Сўзда заргарликка тамойил ортди. 50-йилларнинг урталаридаги баъзи шеърларида ортиқча метафоралик жимжимадорликка («Яна пахтазордаман» сингари) олиб келган бўлса, ҳозир ушбу ҳолатни деярли кузатмайсиз. Э. Воҳидовнинг дастлабки ижодида эмоционал кечинмаларнинг психологик таҳлилидан эмас, балки бирон факт ёки деталь моҳиятидан келиб чиқадиган образлар қурилиши кўплаб учрайди («Кичик ой сўзи», «Мен жилғаман»). Эндиликда сўзлар жарангдорлигидаги гармония, маъно доираси кенгайди.

Шоир сиқик ва кўп қиррали, маъподор образларга ўз-ўзидан, осонлик билан етишгани йўқ, албатта. Шоирнинг дастлабки шеърларида фақат ниҳоясидагина ҳолат ёки бирон-бир ҳаётний деталь, кайфият ёки кечинма тасвирдан кейин («Кичик ой сўзи», «Чаноқларга қўнган юлдузлар» каби) «ярқ» этган образли ҳукмин, хулосани кузатиш мумкин эди. Эндиликда тасвир моҳиятидан

таҳлил тадқиқи сари силжиш кўзга ташланади. Бу эса шоир шеърларининг эмоционал-образлар қуриллишида ҳам тадрижий такомил содир бўлганлигини кўрсатади.

Тонг отар. Лола ранг уфқда кўзим,
Сукут огушида тин олар қуёш.
Майини шуълаларда титраб турар жим
Зухро кинригида икки томчи ёш...
Нурга қўл чўзади юксак чинорлар,
Алвон шуълаларга бурканган ҳар ёқ.
Шу тонг нурларида шафақдай порлаб,
Мактаб пештоқида ҳилпирар байроқ.

(31-бет)

«Устоз қабрида» шеърдан олинган мазкур парча Э. Воҳидовнинг илк ижодидаги образлар қуриллишида юз кўрсатган маънолар муқоясаси учун характерли мисолдир. Ушбу ҳол шоирнинг кейинги давр ижодида собит бир руҳга айланди. Образлар тўқимаси энди маънолар замирига сингиб кетади. Яъни, картина ва ҳолатлар, ўй-мушоҳадалар, туйғу ва эмоционал кечинмалар бир-бирини тўлдириб, бойитди, қуюқ бўёқдорлик касб этди. Ҳаяжон ва қалб зарбларининг эстетик функцияси, моҳияти ортди, айтиш мумкинки, тераи ақл ижтимоий маъно билан чуқурлашди.

Шоирнинг аввалги шеърларида кўзга ёрқин ташланувчи, воқеликнинг бўёқдор картиша ва ҳолатлари ифодаланган мисралар қофияланган бўлса, эндиликда қуюқ фикрлар ва ижтимоий маъно ташиган сўзлар қофиядош келмоқда. Хуллас, бугунги кунда Э. Воҳидовнинг метафоралари чуқур мушоҳадакорлик касб этди.

Э. Воҳидовнинг поэтик образлар системаси борган сари такомиллашиб, маънодорлик касб эгиб борапти. Бу — шоирнинг катта ютуғи, албатта. У шоир зиммасига янгидан-янги масъулиятлар ҳам юклайди. Чунончи, XX аср кишисининг онги, дунёқараши, психологиясига илмий-техника революцияси кўрсатган таъсирнинг фалсафий-психологик тадқиқини шоирдан кутинишга ҳақлимиз.

Дарёларнинг серкўлам суви ҳеч қачон ариқлардан оқолмайди. Дарё тўлқинлари ўз шашти-шижоатига ярашиқли мақсадни, қулочига муносиб миқёсни, кўламни талаб қилади. Шу маънода Э. Воҳидовнинг «Тирик сайёралар» туркуми унинг сўнгги йиллардаги ижодида сифат ўзгаришлар содир бўлганлигини, лирик

оҳанглар фалсафий мушоҳадакорлик билан бойиб, қуюқлашиб бораётганлигини кўрсатади. Бу ҳол, Э. Воҳидов лирикасида сўнгги йилларда эпикликка мойиллик кучайиб бормоқда, дейиш имконини беради.

Шоир «Учи тугук дастрўмол», «Бонг уринг», «Таажжуб», «Бизлар ишляпмиз» сингари шеърларида воқелик ҳоссалари билан уйғунликда тажассум топган бетиним қалб зарбларини, фалсафий ўй-мушоҳадаларини ифода этади; хуллас, замондошимизнинг объектив воқелик ҳамда дунё хоссаларининг фалсафий-психологик таҳлилидан иборат эстетик ҳукмларини бизга тақдим этади. Шу асосда, объектив воқеа-ҳодисалар, ташвиш-қувончлар, дардли ўйлар ва аламли кечималар ўқувчи қалбига сингади.

Э. Воҳидов лирикасининг мавзу ва мотивлари хилма-хил: улар севги, садоқат, гўзаллик, бурч, вақт, табиат, инсон ва ҳоказолардан иборат. Лекин улар бири-бири билан ўзаро боғлиқ, уларни ягона давр ва инсоннинг фалсафий-поэтик концепцияси бирлаштириб туради. Шоир ҳаёт ҳақидаги лиро-фалсафий мушоҳадаларида давр инсон—вақт масалаларига ўзига хос тарзда маънавий-психологик йўсида жавоб беришга интилади. Шоирнинг «Бош тебратар соат кафгири...», «Инсон ва фурсат», «Қун ўтганда» сингари шеърлари шу жиҳатдан характерлидир. Уларда вақт образи давр руҳи ва инсон умрининг моҳияти билан синкретик алоқадорликда талқин этилади. Шоир «Бош тебратар соат кафгири» шеърда ёзади:

Бош тебратар соат кафгири,
Шошиқ одам, ўтмоқдадир он.
Ҳар нарсанинг бўлар охири,
Бош тебратиб қолма сўнг, инсон!

(21-бет)

Шеър бир қадар насихатгуйликка, дидактизмга мойил эса-да, ҳаётда самарали яшаш, давр руҳини идрок этган ҳолда эзгулик яратиш фикрини илгари суради. Ҳаётнинг шиддатли оқими, вақт суръати, дамларнинг узлуксиз одими хусусидаги мушоҳадалар Э. Воҳидов шеърларида давр фалсафасини намояндалар этади.

Шошма, дўстим, барча ишнинг битади,
Битмас иш йўқ, ошқимасиң юрагинг.
Инсон умри ахир елдек утади,
Бош кўтариб атрофингга қарагин.
Қара, баҳор сен ёзибди оламга,

Қара, гунча гул шоҳини эғибди.
 Ясаншини унутмай деб байрамга,
 Балки у ҳам рўмолчасини тугибди.
 Бу дунёда ким беташвиш, ким бегам,
 Ҳар инсоннинг бир бошида минг хаёл,
 Уйлаб кўрсам, миямининг ўзи ҳам
 Ун тўрт миллиард учн тугук дастрўмол...

(148-149-бетлар)

Инсоннинг вақт суръатларига яширинган мазмунни англаши, вақт одамларига чувалашиб қолмай, уни ўз иродасига бўйсундириши шеърдаги етакчи мотивни ташкил этади. Лекин ҳар ким вақт ва инсон масаласини ўзича ҳал қилади; зотан ана шу масалага муносабат инсон ҳаётининг моҳиятини англатади. Шоир мазкур фалсафий категорияни инсон шуурига, қалбига таъсирли тарзда, ҳиссиётли, манзарали, конкрет образли қилиб чизади. Хусусан, вақт шошади, одамларни ҳам шоширади, фурсат инсон иродасига бўйсунмайди, чопади. Вақтнинг тизгинидан тутиб, унинг измини қўлга олиб эзгулик, гўзаллик яратиб қолиши инсоннинг келажак билан боғлиқлигини таъминлайди. Шоир талқинидаги давр ва инсон, мангулик диалектикаси ана шу аспектда намоён бўлади.

Фалсафий лирикада фикриёт ва ҳиссиётнинг ўзаро муносабати ҳар бир ижодкорда турлича бўлишдан ташқари, бир шоир ижоди такомилда ҳам хилма-хил тарзда намоён бўлиши мумкин. Агар фикр ва туйғунинг ўзаро муносабати, бирдан иккинчисининг устунлиги нисбий даражада бўлса, бири иккинчисининг органик тўқимасига жиддий путур етказмаса, шеърнинг умумий яхлитлиги бузилмаслиги мумкин. Агар улардан бирига ниҳоятда аҳамият берилиб, иккинчиси эътибордан четда қолдирилса, бундай ҳолда шеърда фикр ва ҳиссиёт мутаносиблиги бузилади.

Лирикадаги камчиликлардан бири бор гапларни қайд этишда, янада тўғрироғи, уларга янги ҳиссий ва фикрий нагрузка юкланмаслигида кўринади. Ҳатто йирик шоирларимизда ҳам баъзан шундай нуқсон кўзга ташланиб қолади. Чунончи, Уйғуннинг «Файласуфнинг айтганлари» туркумидаги «Вақт кетмасин» ва «Вақт сени кутмас» номли тўртликларини олиб кўрайлик.

Вақт кетди — бахт кетди дейди халқимиз,
 Ҳа, дўстим, бекорга ўтмасин вақтнинг.
 Вақтни жилоблаб ол, вақтга кўп юк орт,
 Ушанда келади омадинг, бахтнинг!

Ёки:

Агар гафлат босиб орқада қолсанг,
Ердан берай деб, вақт қўлингдан тутмас.
Қиладиган ишни тезроқ қилиб ол,
Сен вақтинг кутарсан, вақт сени кутмас.

(II том, 358—359-бетлар)

Ҳар икки тўртликда ҳам шоир тўғри, ҳаётгий, одамлар учун зарур гапни айтади. Лекин уларда чуқур эмоционал кечинма билан уйғунлашиб кетган фикр-мушоҳадакорликнинг теранлигини кўрмаймиз. Улар оддий, кундалик гап тарзида ифода этилгани учун ҳам ўқувчининг шуурда узоқ сақланиб қолмайди.

Фалсафийлик — шоирнинг ҳаёт тўғрисидаги, ижтимоий воқелик ва инсоннинг маънавий-интеллектуал ҳаёти ҳақидаги ҳис-туйғулари, эмоционал кечинмалари силсиласи билан узвий тугилган фикрларнинг қуюқлашган поэтик синтезидир. Дид — теранлашган ақл, дейди Монтезкье. Том маънодаги фалсафий лирика ҳам теранлашган дид, теран ақл ва теран туйғуларнинг гармоник бирлигидан юзага келади. «Фалсафий лирика, бу — кишилик тақдир ҳақидаги уйлардир. Бу — умрнинг таянч нуқтасини топишга уринишдир. Муаммолар қўйиш ва муаммоларга жавоб излаишдир» (И. Гафуров).

Сўнги йиллар ўзбек лирикасида тенденцияга айланган фалсафий мушоҳадакорлик шоирдан катта ҳаёт тажрибасини туйишдан ташқари, катта поэтик тажрибага, чуқур ва кенг билимга эга бўлишни, давр воқеа-ҳодисалари процессига марксча-ленинча дунёқараш билан назар ташлаш, уни диалектик тараққиётда кўриш, тушуниш ва аке эттиришни талаб қилади. Акс ҳолда фалсафий фикрлар, теран мушоҳадалар ўрнида «фалсафийликка» даъвогар сатрлар, ҳаёт, умр, тақдир ва ҳоказо хусусида ақлбозликка ўхшаш, фикрий зўриқишлар юзага келади. Фалсафий мушоҳадакорлик — шеърга у ёки бу эстетик ҳукми зўрма-зўракилик билан елимлаб ёпиштириш эмас.

Хуллас, бугунги кунда фалсафий лирика эпик асос ва публицистик руҳ билан қон-қардонлик муносабатида яшамоқда. Чунончи, Ғ. Ғулом, М. Шайхзода лирикаси ана шундай хусусиятга эга. Фалсафий лирика эпик асос билан янада кўркам фазилат касб этиб бораётганлигига М. Шайхзоданинг «Партбилет», «Шоир қалби дунёни тинглар», «Марказкомга салом», «Хиёбон» каби асарларини, «Ҳар коммунист офтобнинг ходими», «Ово-

зим», «Шеърният диёрин шоирларимиз», «Эллар ва диллар» туркумлари қиёфасини белгилаган унлаб шеърларини мисол тариқасида кўрсатиш мумкин.

А. Мухтор шеърларида эса фалсафийлик публицистик нутқ билан чатишиб кетади. Лирика табиатидаги ушбу янги форма шеъриятимизнинг келгуси тараққиётида катта бир йўналишни ташкил этади, деган умидбахш фикр уйғотади. Ешлар ижодида ҳам бу йўналишнинг кучайиб бораётгани шундай дейишга асос беради.

А. Мухтор лирикасида давр образи («Даврим тирик бўлар авлодлар ёдида, Яхши фарзанд туққан онадек») коммунистик эрта — «келажакни туғиш тўлғоғи»да бўлган меҳрли, саҳоватли она сиймосида талқин этилади.

Шукрулло, Э. Воҳидов шеърларида эса фалсафийликнинг ўзгача бир майли кузга ташланади. Улар инсоннинг ҳаётдаги ўрни, умрнинг моҳияти, эзгулик, яхшилик, гўзаллик яратиш учун йўналтирилган мазмуни, энг аввало, лирик эътироф орқали юзага чиқади. Ана шу лирик эътироф шеърда фалсафий мушоҳадакорликнинг вужудга келишини таъминлайди.

Умуман, поэтик жанрларнинг ўзига хослигини белгиловчи, таъминловчи қатъий чегара йўқ. Поэтик жанрларнинг ўзига хос хусусиятлари инсбий характерга эга. Яъни, айтмоқчимизки, сатирик шеър ёки масалдаги шартлилик формасида инсон умрининг мақсади ва мазмунига доир фалсафий тушунча ифодаланishi, ёхуд соф фалсафий шеърда сатира элменти учраши мумкин. Шунинг учун ҳам фалсафий лириканинг публицистик поэзия билан, пейзаж ва интим, севги-муҳаббат лирикаси билан, эпик асос билан синкретик боғлиқликда намоён бўлишида унинг ўзига хос характерли хусусиятини очиб берувчи бир белгини кўрамиз.

Фалсафий лирикада тимсоллар, поэтик ассоциациялар муайян фикрнинг тиниқ ва ёрқин ифодаланishi, кенг ва чуқур умумлашмалар чиқариш учун хизмат қилади. Шу маънода ҳис-туйғулар ҳам маълум поэтик кайфият яратишидан ташқари етакчи фикрни нурлантириш учун бўйсундирилади. Фалсафий лирикада эмоционал кечинма, метафора ва ассоциациялар инсоннинг табиат, жамият, объектив дунё билан боғлиқлиги, алоқадорлиги нуқталарини очиш учун йўналтирилади. Бу нарсанинг М. Шайхзода, А. Мухтор, Шукрулло шеърларида давр, замон ва инсон аспектида, Уйғун, Миртемир,

Зулфия лирикасида инсон, меҳнат ва табиат аспектида (бу масала хусусида кейинги бобда кенгроқ тўхталанимиз) ифодаланишини кўрамиз.

Хуллас, бугунги ўзбек фалсафий лирикасида давр, замон ва инсон, табиат, жамият ва инсон аспектида ишланаётган ижтимоий, ҳаётий масалалар инсоннинг ўз асри, халқи, ватани, умри олдидаги, дунё ва келажак олдидаги масъулиятини тасдиқлашни поэтик тадқиқ этади. Ана шу нурпош фазилатлари ва умуминсоний мазмунига кўра бугунги ўзбек лирикаси умумсовет поэзияси билан муштарак ва ҳамнафасдир.

ЛИРИКАДА ТАБИАТ ВА ЖАМИЯТ

Табиат барча санъат турлари ва жанрлари қатори лириканинг ҳам боқий мавзуларидан биридир. Санъат асарларининг қайси бирини олиб кўрмайлик, ундаги пейзаж тасвирида албатта инсон иштирок этади, табиатнинг у ёки бу хоссаси унга бўлган инсон муносабати орқали қайта кашф этилади; шу сабабдан бадний асардаги табиат картиналарида эмоционал бўёқдорлик уфуриб туради.

«Кишиларнинг эмоцияларисиз ҳеч маҳал кишиларда ҳақиқатни қидириш бўлмаган, бўлмайди ва бўлиши ҳам мумкин эмас³⁵, деган эди В. И. Ленин. Доҳийнинг бу фикри лирика жанрига ҳам, хусусан пейзаж лирикасига ҳам тааллуқлидир. Лириканинг объекти инсон, унинг маънавий-психологик ҳаёти экан, шоир лирик қаҳрамоннинг психологик ҳолати ва кайфиятидан келиб чиқиб, табиат картиналарига мазмун, ранг, оҳанг ва бўёқлар ато этади, яъни табиат хоссаларини қайта яратади, ў орқали ўзининг эмоционал кечинма ва ҳис-туйғуларини ифодалайди.

Шу маънода пейзаж лирикада инсоний ҳис-туйғу ва кечималарнинг ёрқин тажассум топиши учун фон ва айни вақтда органик ҳужайра вазифасини ўтайди. Ана шундай кезларда табиат ўзининг мутлақ ва барҳақ қопунлари билан намоён бўлмайди. У инсон сингари қувонади, бўзлайди, йиғлайди, тушкунликка тушгандек оғир ва маъсум сокинликка чўмади. Булар бежиз эмас, албатта. Зеро, «инсон қалбида — табиат ядроси. Қалб-

³⁵ Ленин В. И. Тўла асарлар тўплами. 20-том, 272-бет.

да — инсон табиатининг ядроси. Инсон қалбида табиатнинг ўз ядроси бор»³⁶. Сабаби, «одамнинг ўзи, табиат кучи сифатида, табиат моддасига қарама-қарши туради. Одам табиат моддасини ўз ҳаёти учун яроқли бўлган маълум бир формада ўзлаштириб олиш учун, ўз баданининг табиий кучларини: қўл ва оёқларини, бош ва бармоқларини ҳаракатга келтиради. Шу ҳаракат воситаси билан ташқи табиатга таъсир қилиб ва уни ўзгартириб, одам, шу билан бирга, ўз табиатини ҳам ўзгартиради. У, ўз табиатининг мудраб ётган қобилиятларини тараққий эттириб, бу кучларнинг фаолиятини ўз ҳукмига бўйсундиради»³⁷. Яна шу нарсани таъкидлаш жонзки, мазкур моддий таъсирнинг маънавий ақс садоси табиат олами билан инсоннинг маънавий-психологик олами ўртасидаги синкретик гармонияни вужудга келтиради. Яъни, бадий асардаги табиат белгилари, пейзажда одамларнинг тушунча ва тасаввурлари, идеали давр ва жамиятнинг характерли фазилати билан алоқадорликда намоён бўлади. Шу боисдан ҳам турли даврда ижод этган турли санъаткорлар асарларида табиат образи турли мазмунга эга. Бу ҳол, бир жиҳатдан ижодий метод билан, иккинчи томондан турли хил бадий-ижодий йўналишларни юзага келтирган давр руҳи билан характерланади. Ана шу аспектдан келиб чиққан ўзбек совет шеъриятида пейзаж лирикасининг мустақил ўрни ва роли алоҳида ўрганилиши мумкин. Зеро, табиат ҳар бир санъаткор асарларида ижодий-темперамент, гоёвий-эстетик мақсад ҳамда эстетик принциплар тақозосига кўра, турлича характерда талқин этилади ва тажассум топади.

«Шеърятда гўзаллик учун ҳеч бир нарсани заруратсиз жонлантириш шарт эмас. Билъакс, фариштани қуёшга ўтқазиб қўйган билан биз ҳеч нарсага эришолмай-миз»³⁸. Лирикада пейзаж тасвири ҳам шундай. Агар пейзаж тасвири, табиат картиналари лирик қаҳрамоннинг ҳис-туйғулари ва фикрлари билан уйғунликда муайян гоёвий-эстетик мақсад учун бўйсундирилмаса унинг таъсири бўлмайди. Пейзаж тасвири ташқи дунёнинг

³⁶ К. Маркс ва Ф. Энгельс санъат тўғрисида, икки томлик. I том, Тошкент, 1975, 482-бет.

³⁷ Ўша китоб, 249-бет.

³⁸ Гельвеций К. А. Соч. в двух томах. Т. I. М., 1973, с. 139.

объектив ифодаси сифатида намоён бўлиши билан бир қаторда бадний асарда чуқур эмоционал кечинма ва фикрларни узига сингдирган ҳолда юзага келади. Сабаби, пейзаж тасвирини ташкил этган ҳолат ва картиналар доимо ижодкорнинг фикр ва ҳис-туйғуларини ўзида мужассамлаштиради. «Поэзиянинг буюк принципларидан бири — бу тасвир ва қиёслардаги бўёқлар гармониясидир. Гармония манзаранинг ҳиссиз ва жонсиз бўлиб қолмаслигини таъминлайди. Бир ранг сезилмаган ҳолда иккинчисига утиши керак, ҳатто энг хунук предмет ҳам кунгилга хуш нарса билан биргаликда тасвирланганда уз табиатидаги хунукликда маълум бир чиройли нарсаи ифодаланиши лозим ёки аксинча»³⁹.

Демак, табиатнинг инсонга кўрсатувчи энг буюк таъсир кучларидан бири — бу унинг фикр ва ҳис-туйғу уйғотишидир. Шаррос уриб қуйган ёмғир, опшоқ ўрқачли паға-паға булутлар, гир-гир айланиб тушиб киприкларнингизга қўнғувчи лайлак қор, урлаб-урлаб осмон қаърига сингиб кетгувчи дала бағридан кўтарилаётган баҳорий ҳовур, шамолларнинг мунис эртаги, момақалдироқнинг қалдироқ садоси, тоғлар салобати, боғлар сукунати — ҳамма-ҳаммаси муайян уй-фикрлар ва ҳис-туйғулар силсиласини вужудга келтириш билан баробар ана шу ташқи дунёни идрок этишга булган кучли иштилишни юзага келтиради. Бу иштилишнинг моҳияти объектив воқеликни янада чуқурроқ идрок этишдан иборатдир.

Санъат инсоният тараққиётининг ҳар бир ижтимоий-тарихий босқичида табиатнинг янги-янги хусусиятларини кашф этиб келмоқда. Шоирларнинг табиат хоссаларини идрок этиш жараёнида ундан уз идеалларини нурлантириш учун озик оладилар. Шу жиҳатдан мозий табиат, она Ватан, муқаддас днёр образлари поэтик асарларда ижтимоий мақсад ва муайян гоёларнинг инъикоси сифатида ҳам гавдаланади. Ҳ. Олимжоннинг «Бахтлар водийси» шеъринга назар ташлайлик.

Кўм-кўк.

Кўм-кўк,

кўм-кўк...

Куклам қуёшдан

кўкарган қирлар,

Нўлат ягринларни

³⁹ Уша асар, 139-бет.

кўтарган ерлар

кўм-кўк!..

Салқин саҳарларда
уйқудан турган,
Булоқ сувларига
юзини ювган,
Мармар ҳаволарнинг
қўйинига чўмган,
Зилол бушлиқларга
кенг қулоч қўйган,
Муствақиллик
ишқи билан
ёнган далалар
кўм-кўк...

Улуғ йўлдан толиқмасдан
тез кетаётган
бахмал қирлар,
кенг бўшлиқлар,
пахтазор ерлар
кўм-кўк...⁴⁰

Табиат тасвири, она ўлкамиз образлари орқали шоирнинг теран туйғулари ва фикрларидан, совет воқелигининг ўзбек халқи ҳаётига олиб кирган янгиликлари воситасида шоирнинг давр, воқелик, одамлар, ҳаёт тўғрисидаги, янги инсоннинг воқеликдаги ўрни хусусидаги чуқур ўй-мушоҳадаларидан воқиф бўламиз. Бундай асарларда табиат фақатгина фон эмас, балки асар умумий гоёси ва мазмунининг ажралмас қисмига айланади ва маълум даражада шоир кечинмаларининг, у илгари сурмоқчи бўлаётган гоё ва мазмуннинг бир қисми бўлиб қолади.

Мисол учун Миртемир лирикасини олайлик. Миртемирнинг ҳар бир пейзаж шеърини унинг лирик эпитрофидек қабул қиламиз. Шоирнинг шеърларида пейзаж инсоний руҳ, дард, севинчи, хуллас, эмоционал кечинмаларни ўзига сингдирган ҳолда тасвирланади. Барча поэтик воситалар ана шу мақсадга хизмат қилади. Миртемир тасвирида тун, оқшом, баҳор сувлари, шудринг, қалдирғоч, ўтлоқлар ва бошқа омилларнинг ўқувчига таъсир кўрсатишига, эмоционал кечинма ва фикр уйғотишига сабаб, шоир улар орқали инсон қалбини, инсоннинг ички дунёсини очиб беради.

Кўк юзида пага булут — оқ булут..
Бир қарасанг — осмон тўла оққувлар,

⁴⁰ Ҳ. Олимжон. Уч томлик танланган асарлар. Шеърлар. I том, Тошкент, 1957, 138-бет.

Бир қарасанг — баланд қорли чўққилар,
Бир қарасанг — кўз илғамас оқ барқут.
Кўк юзида — ёруг, ойдин бир рўё...
Уста рассом чизмиш ажиб маъзара —
Тена-тена пахта — бегубор, сара,
Кузги хирмонларнинг акслари гўё...

(II том, 40-бет).

Маълумки, пейзаж лирикада шоир ниятларига бўйсундирилган тобе функцияни ўтайди. Миртемир ҳам булут тасвирига кенг ўрин бераркан, ўз мақсадларидан келиб чиқиб, ўқувчи қалбида психологик ассоциациялар уйғотади; айни вақтда она ўлкамизнинг табиати учун характерли бўлган жонли картиналарни ҳам яратади.

Кўриниятики, лирикада пейзажнинг функцияси гоят кенг ва ранг-барангдир. У атроф-теварагимиздаги нарса ва буюмлар табиатидаги гўзалликни намоён этиш орқали эстетик дидимизни ўстиради; шунингдек, она ўлкамизнинг тимсоли, унинг поэтик образлари сифатида ҳам тажассум топади.

Фалсафий лирикада табиат образи инсондан, жамият ҳаётидан, инсоннинг маънавий-психологик оламидан ажратиб олинган ҳолда алоҳида тасвир объектига айланмайди. Лекин, энг асосийси, фалсафий лирикада у катта фалсафий мазмун ва гояларни ифодалашга бўйсундирилган бўлади. Фалсафий лирикада ҳам табиат ва инсон гармоник боғлиқликда ўрганилади. Сабаби, инсон табиатни ўз измига бўйсундирувчи, табиат устидан ҳоким куч сифатида намоён бўлса-да, у, аслида, табиат фарзанди, табиатнинг онгли аъзосидир.

Фалсафий лирикада инсон ва табиат ўртасидаги боғлиқликнинг эстетик, эмоционал ва ахлоқий жиҳатлари шоирни маълум даражада қизиқтирса-да, бу нарса фалсафий шеърда биричи планда турмайди; бу ўринда шоир учун табиат ва инсон ўртасидаги алоқадорликдан юзага келган фикр муҳимдир. Яъни, табиат ва инсоннинг гармоник боғлиқлиги тақозоси билан юзага келган моҳият шоирнинг диққат марказида туради.

Табиат ва инсон мавзусининг поэтик тадқиқ этилиши, юқорида таъкидланганидек, халқимизнинг ижтимоий-сиёсий ҳамда интеллектуал тафаккури тараққиёти билан узвий алоқадор. Шу жиҳатдан проф. Ҳ. Ёқубовнинг «Табиат ва ижтимоий турмуш образлари ҳам шоирнинг уларга қандай қараши (қандай тушуниши) орқали ин-

соншунослик тўғрисидаги тасаввуримизни, инсоннинг моҳияти тўғрисидаги билимимизни маълум даражада бойнати. Шоир воқелик ҳодисасига (хоҳ табиий, хоҳ ижтимоий ҳодиса бўлмасин, бари бир) ўз муносабатини ифодалаш орқали характернинг лирик формасини яратади»⁴¹, деган фикри гоят асослидир.

Ўзбек фалсафий лирикасида табиат ва инсон мавзуси бир қатор аспектларда ишламоқда. Ҳудудсиз табиат оғушида инсон паҳотки бир зарра мисоли бўлса; вақтнинг шафқатсиз одимлари қаршисида, оний умрини ўйлаганда, ўлим олдида шунчалик вола сезадими; йўқса, бир мартагина берилмиш ушоққина умрнинг мазмуни нимада; инсон ўзининг табиат билан боғлиқлиги қандай ҳис этади? Ана шу масалаларга берилган поэтик жавобдан биз бугунги замондошларимиз маънавий-психологик дунёсининг бойлигидан, замондошларимиз фаолиятининг ижтимоий аҳамиятидан воқиф топамиз. Бугунги кунда табиат ва инсон мавзуси ўзининг ижтимоий-иқтисодий ҳамда маънавий моҳиятига кўра ҳам ана шундай долзарб масалалардан бири сифатида актуал характер касб этди⁴². Ушбу масалага ҳар бир соҳа ва тармоқ вакиллари специфик ёндашмоқда ва унга жавоб изламоқда. Фалсафий лирика эса мазкур масалани ижтимоий ҳамда маънавий-эстетик аспектда ишламоқда.

У атроф-муҳитни, табиатни муҳофаза қилиш, унинг неъматларини келгуси авлодларга стказиш масъулияти она юртга, инсонга, халққа, Ватанга муҳаббат ифодасига айланиб, актив гражданлик даъвати тарзида, ватанпарварлик тушулчасининг ажралмас бир қисмини ташкил этган ҳолда намоён бўлаётир. Шу ўринда шоир О. Матжоннинг «Қизил китобга ёзганларим» шеърдан мисол келтириш жонзидир.

...«Қизил китоб» — нажот элчиси булса,
Этди унга кўп ган ёзмоқнинг пайти!...
Балки эртакдаги минг бош аждар — шу,

⁴¹ Ёқубов Ҳ. И. Гоявийлик ва маҳорат. Тошкент, 1963, 83-бет.

⁴² Бу ҳақда қаранг: Философские проблемы научно-технической революции. Ташкент, 1977; Герасимов И., Будыко М. Актуальные проблемы взаимодействия человека и природы. «Коммунист», 1974, № 10; Философия и теория эволюции. М., 1974. Аксененок Г. А. Природа и человек в условиях научно-технического прогресса. «Вопросы философии», 1973, № 10 ва ҳ. к.

Ўт пуркаб, қурбонлик сўраган гоҳо!
 Ха, «Қизил китоб»га ёзинг, шошилинг:
 «Осмон тораймоқда, ҳаво деб, ҳаво!»...
 Хуп, «Сув» деб ёзамиз! Лекин дунёда
 Тугаётган бошқа кўп нарсалар бор!
 Дунёга разм солинг: кимлар пур-тукин,
 Кимлар энг охириги бир кўмакка зор!...
 Ерини айлашини — ана қонли из,
 Асаблар, юраклар бўлмоқда талон!
 Қон ва зардоб билан битниг, ҳайқиринг
 Ўл «Қизил китоб»га: «Замину замон!»⁴³

Шеърят — бу дунёдаги барча воқелик садоларини йиғиб бир нуқтада аланга ҳосил қилувчи қуёш линзасини эслатади. Бу «линза» шоир юрагидир. Социал масалалар поэтик тадқиқ этиларкан, у санъатнинг эмоционаллик нури билан ёритилади ва шу асосда воқеликдан кўчиб ўтган поэтик ҳаётга айланади. О. Матжоннинг лирик қаҳрамони бугунги кунда ер юзидан йўқолиб, қирилиб кетаётган ноёб жондорлар қайд этиб борилаётган, уларни муҳофаза этувчи «Қизил китоб»га XX асрда Ер куррасида содир бўлаётган ҳам маънавий, ҳам социал масалаларни киритади. Хусусан, Лос-Анжелос, Токио, Лондон, Нью-Йорк каби капитал дунёсининг йирик шаҳарлари осмонини қоплаган қурум, қитъалар узра дўстлик сузининг мазмуни, эътиқоднинг умуминсоний моҳияти шоирни ўйга толдиради. Шу билан ҳам унинг «Инсоннинг табиаг учун китоби, Ўзин тақдирига шаъмадир, холос» поэтик хулосаси чуқур ижтимоий характер касб этади. Бу ўринда шоирнинг ва шу билан бир қаторда, санъатнинг воқеликка муносабатидаги актив роли намоён бўлади.

Социалистик реализм методи лирикада пластик тасвир санъатини ниҳоятда ривожлантириб юксакликка кутарди, унинг роли ва аҳамиятини мустақамлади; Табиатнинг инсон қалбига таъсири натижасида туғилган ҳиссиёт, туйғу ва фикрлар силсиласини, ассоциациясини кечинма ва кайфиятлар тарзида ҳаққоний равишда ва юксак даражада акс эттириш реализм методи туйфайли рўй берди. Унинг бевосита ҳосиласи сифатида лирикада реалистик психологик тасвир санъати юзага келди.

Бадиий адабиётда ҳар бир деталнинг ўз функцияси бўлади. Конкрет мақсаддан келиб чиқиб, шоир шу де-

⁴³ О. М а т ж о н. Енаётган дарахт. Шеърлар, драматик дoston. Тошкент, 1977, 11-бет.

талларни ўрни келганда психологик мазмун нури билан ёритади. Зотан, борлиқ хоссаларининг ҳеч бири ғойибдан юзага келмайди, улар ҳам ўз «таржиман ҳолига», индивидуаллигига эга.

Табиат инсондан ташқарида, объектив равишда мавжуддир. Лекин унинг ижтимоий мазмунга эга бўлиши, гўзаллик касб этиши инсон идеали билан боғлиқ. Яъни, инсон табиатнинг барча элементларини ўз идеалига, маданий савияси ва эстетик диди, тушунчасига кўра қайта яратади, унга қайтадан ўзгача бир гўзаллик бахш этади. Шу маънода ҳар бир тарихий даврда инсоннинг табиатга муносабати узгариб борган, бу ҳол адабий мактаблар, йўналишлар курашида ҳам ўз ифодасини топади. Шу жиҳатдан, айтиш мумкинки, пейзаж ҳам, жопсиз предметлар ҳам бадний асарда илгари сурилган фикрни, ғоявий-эстетик мақсадни нурлантириш, қаҳрамон қалбининг, ҳаётининг у ёки бу қиррасини очиш учун бўйсундирилади. Бу ўринда санъаткорнинг дунёқарашидан келиб чиқувчи ғоявий-эстетик концепция биринчи планда туради. Ана шу — санъаткорнинг ғоявий-эстетик мақсади тақозоси билан табиат ҳоссалари гоҳ идеаллаштирилади, гоҳ гамгинлик, гоҳ севинч, гоҳ тушқунлик омилиларини, кайфиятларини очиш учун хизмат қилади; яъни лирик шеърда лирик қаҳрамоннинг кайфиятини, ҳис-туйғулари гаммасини ёритиш, маънавий-психологик дунёсини ифодалаш учун бўйсундирилади.

Мисолларга мурожаат этайлик.

...Қумрилар қилиб ку-ку, булбул айлабон чаҳ-чаҳ,
Сарв гул уза доим тортар оҳу-афгонлар.
Булбул ўқуғоч йиғлаб субҳидам хазон фаслин,
Ғунча қон ютуб, юз чок этти гул гирибонлар.
Кечтилар вафо аҳли қолмайин тутуб савсан,
Кийди кўк қилиб сулбул зулфини паришонлар.
Куймасун бу савдода не учун димоғимким,
Ранжу ғуссада доно, кечса шод подоплар⁴⁴.

Ушбу парча Фурқатнинг «Фасли навбаҳор ўлди» шеъридан. Уни таҳлил объектига тортишдан олдин Уйғуннинг «Куз қўшиқлари» шеърига эътибор берайлик.

Саҳар туриб, далага бордим,
Бошқачадир кумуш далалар.

⁴⁴ Фурқат. Танланган асарлар. Икки томлик. I том, Тошкент, 1959, 198-бет.

Тонг пайтининг гул манзараси
Юракларга чуқур из солар.
Япроқларда марварид шудринг,
Кўрак очган кумуш пахтасини.
Пахта дейди, кулиб товлашиб,
Севган киши мени махтасини!

(I том, 60-бет)

Ҳар икки парчада ҳам поэтик образга айланган табиат деталлари лирик қаҳрамонларнинг қалб ҳолати, кайфияти ва эмоционал кечималарининг намоён этиш учун хизмат қилади. Энг муҳими, мазкур омиллар шеърдан назарда тутилган ғоявий-эстетик мақсадни акс эттиришга бўйсундирилган. У эса тўғридан-тўғри ижтимоий воқелик, муҳит тақозоси билан икки хил аспектда намоён бўлаётганлигини кўриш мумкин.

Хусусан, Фурқат шеърда лирик қаҳрамоннинг ғам-андухга чўмганлиги бежиз эмас. Табиат деталлари ҳам унинг кайфияти, ҳолатига эш. Булбуллар эрта саҳарда тонг сафосидан, яшашлик нашидасидан тўлиб-тошиб куйламайди, сарв гуллар узра севинч туймайди, балки оҳу-афгон чекади. Гунчалар ҳам қон ютиб, гуллар бағрини чок этади. Бонси, лирик қаҳрамон ҳаётда доноларнинг ғам-гуссада, нодонларнинг эса доимо шодликда яшашини кўрганлиги, уни чуқур ҳис қилиб, лекин бартараф этини йўлларини топшида чорасизлигидан табиат деталлари қон қақшаб йиғламоқда, бағридан қон силқиб оқмоқда.

Иккинчи парчада эса, биз табиат образларининг буткул ўзгача маъно ва моҳият касб этганлигини кўрамыз. Уйғун шеърда социалистик воқелик шарофати билан озо, эркин ҳаёт нафасини, нашидасини туямыз. Табиат, нейзаж элементлари ҳам ана шу фаровон ҳаёт тантанасини акс эттириш учун хизмат қилади. Лирик қаҳрамон далага борганда далалар кумуш тусда товланади; субҳидам эса уни гулдек чандон очилиб қарши олади. У гўза япроқларидаги шудрининг марвариддек ҳис этади. Оппоқ яшнаган пахтазор эса, унга кулиб, товлашиб боқади. Булар ҳам бежиз эмас. Сабаби, улар эркин меҳнат белгилари. Лирик қаҳрамон қалби эса, ана шу воқеликнинг кўзгусига айланганлиги бонсидан ҳам пахта «тили»даги шодликни куйга солади.

Ҳар бир тарихий даврда табиат қайси социал муҳит кишиларининг ҳаётини, идеали ва эстетик тушуничасини, дид ва савиясини, маънавий дунёсини акс эттирмасин,

у санъатда донмо янайверади, қалбимизга, шууримизга нур, ёруғлик, кечинма ва кайфият ёғдусини олиб кираверади; ҳаётний таассуротлар билан муштарак ҳолда бой эстетик кечнималарга ошно этаверади.

Масалаи, Миртемир шеърларида жонлантирилган табиат картиналари ва пейзажларда биз гўзаллик тушушчасининг ўзбек шеъриятидаги янгича эстетик талқинини кўрамиз. Хусусан, совет воқелигининг янгича характери, совет кишиларининг яратувчилик меҳнати, бунёдкорлиги, ҳаётининг гўзаллиги, уларнинг маънавий қиёфаси манзаралари билан уйғушликда ифодаланади.

Сойларга тикилсам, кўзим ёшланур,
Жарларга эгилсам — айланур бошим.
Тонг чоғида бунда ҳаёт бошланур,
Далада пахтачи жамий юртдошим.
Уватда чучума, чўнқирда қоқи,
Ариқ буйларида хушбуй тўп ялғиз.
Она табиатда ҳар зарра боқий,
Она табиатга қойилман ёлғиз.
Шудрингларда куёш шўху жилвагар,
Қушлар навосида жаранглар армон.
Сададан нарироқ бир асов дилбар,
Қарашлари ханжар каби беомон.
Ҳаммаси жилмаяр менга йўлларда,
Шеърларимда янгарар бахтиёрлигим.
Бахт — яшил чўлларда, қадоқ қўлларда,
Бахт — халқимга фидо, барқарорлигим...

(III том, 62-бет)

Ўткир қузатувчанлик ва табиат гўзаллигини нозик ҳис этиш Миртемирга шундай бир картина яратиш имконини берадики, ундаги ҳар бир деталь, ҳар бир бўёқ ва ранг ҳаётнийлиги, реаллиги ва жонлилиги билан ёрқинлик касб этади. Шудрингларда акс этган қуёшнинг шўх жилваси — бу ҳодисани кўрилгандан кейинги туғилган таассурот. Қушлар навосида жаранглаган армон эса мусиқий таассурот. Уларнинг гармонияси лирик қаҳрамоннинг бахтиёр кайфиятига эш; табиат хоссалари лирик қаҳрамонни табассум билан қарши олади, сабаби улар қадоқ қўлларнинг меҳнати туфайли яшнаган чўл манзаралари; улар лирик қаҳрамоннинг бахтли, яратувчи ҳаётини тўлдирувчи картинанинг деталлари. Бу ўринда табиат олдида ожиз ва кучсиз инсон қиёфаси эмас, табиатни яшнатувчи, унинг қиёфасини ўзгартирувчи, ўз ҳаётига, тақдирига монанд равишда қайта жон киргивчи, янада гўзаллаштирувчи инсон иродаси гав-

даланади. Бу ўринда шеърнинг замонавийлиги унинг гоёсида, гоёвий тиралигидадир.

Миртемир лирикасидаги табиатга ижодий муносабатнинг ҳаётий асослари ва ундаги гармонияга тўхталишдан олдин, шоир шеърларининг мусиқийлиги хусусида қисқача фикр юритиш жоиз. Чунки унинг шеърларида табиат ва мусиқа — дилбар бир қўшиқнинг куйи ва сўзларидек ажралмасдир.

Лирик шеърятни кўпинча мусиқага қиёслашди. Шеърятдаги сўзларнинг оҳангдорлиги, яъни ташқи белгилари учунгина шундай фикр юзага келган эмас. Бу ритмик товланиши ва уйғунликда келган сўзлар мусиқийлиги асар жозибасини янада ёрқинроқ ичкишоф этганлиги, унинг гоёвий мушарижаси очилишига фаол таъсир кўрсатганлиги бопсидан шундай дейилади. Дарҳақиқат «Музыка... энг кўп руҳнинг ички дунёсини ифода этувчидир; лекин музика ифода қилган идеялар товушлардан (садолардан) айрилмайди, товушлар руҳга кўп нарса бера ҳам, ақлга ҳеч нимани очиқ ва аниқ қилиб айтмайди. Поэзия эркин инсон сўзида ифодаланади, сўз эса — ҳам товуш, ҳам картина, ҳам аниқ ва равшан айтилган тасаввурдир. Шунинг учун поэзия бошқа санъатларнинг ҳамма элементларини ўз ичига олади, бўлак санъатларнинг ҳар бирига айрим равишда берилган ҳамма воситалардан бирваракай ва тўла сурада фойдаланади»⁴⁵.

Миртемирнинг қуйма, гўзал лирик шеърлари замондошларимизнинг маънавий дунёсини, кечинма ва ҳиссиётларини, қалбини дарж этишига кўра, том маънода мусиқий характерда бўлиб, юқоридаги талабларга жавоб бера олади. Шоир шеърларида мусиқий оҳанглар, товушлар замиридан психологик кечинма ва драматик ҳолатлар бўй тортади; шодлик, ғам-ташвиш, орзу-умид, фахр-ифтихор, севинч каби ҳис-туйғулар силсиласидан конкрет драматик ҳамда психологик ҳолатлар, картиналар, кайфиятлар намоён бўлади.

Чексиз кўк тоқларида қалдироқ қарсиллаши...
Қалдирғоч қайтибди-да.
Кўклам кучоқларида кенг олам лорсиллаши...
Қалдирғоч қайтибди-да.
Эсга тушар гўдаклик — умримнинг кўклам чоғи,
Қалдирғоч қушигидан

⁴⁵ Белинский В. Г. Таплаган асарлар, 133-бет.

Эсга тушар шўхлигим — тўпалон сой қиргоғи,
Қалдирғоч қушиндан
Ешлигим днёрига шайдоман ҳануз-ҳануз...
Қалдирғоч, қушиққа қўш.
Фарзандлик бурчим бор-да, эсимда эзгу пон, туз...
Қалдирғоч, қушиққа қўш.

(II том, 239-бет)

Ёрқин образ ва образлилик замиридан сизиб чиқувчи мусиқийлик Миртемирнинг ўзига хос поэтик дунёсини ташкил этувчи бош омиллардан биридир. Миртемир шеърлари ўз куйи, оҳанги, ритмикаси билан юзага келади. Музикани сўз билан ифодалаш қийин бўлганидек, шоир шеърларидаги мусиқийлик тўғрисида мулоҳаза юритиш ҳам осон эмас, уларни кўпроқ ҳис этиш мумкин. Миртемир шеърларидаги ҳар бир сўз, поэтик образ муайян фикр, маъно, ҳиссиёт ва предмет моҳиятини англатибгина, акс эттирибгина қолмайди, улар ана шу омиллар билан нафас олади ва намоён бўлади. Миртемир шеърларида чуқур психологик кечинмалар қалбнинг қайноқ ва эҳтиросли зарблари билан яшайди, Шоир эстетик принципларининг белгиларидан бири, назаримизда, шу хусусиятда кўзга ташланади. Чунончи, шоирнинг ҳар бир шеърдаги бош ғоявий-эстетик мақсад объектив воқелик кўринишларини акс эттиришдангина, инсоннинг маънавий ҳаётини қайта яратишдангина иборат бўлмай, балки давр ва инсон қалбининг кесишган нуқталарида ёришган шуълалар моҳиятини ифодалайди. Шу маънода, сўнгги йиллар ўзбек лирикасида психологик тасвир ва таҳлил санъатининг чуқурлашувидан Миртемир ижоди алоҳида ўрни тутади.

Психологик тасвирнинг характерли белгиларидан бири инсон руҳияти гаммаларининг табиий ва самимий ифодаланishiда намоён бўлади.

«Ўз моддий ишлаб чиқаришини ва моддий муносабатини ривожлантираётган кишилар шу ўз воқелиги билан бирга тафаккурларини ва ўз тафаккурларининг маҳсулини ҳам ўзгартирадилар»⁴⁶. Бу фикрни маълум маънода бадиий асар, хусусан лирикадаги психологизмга тадбиқ этиш мумкин.

Бугунги ривожланган социализм даврида барча ишлаб чиқариш кучларини, ирода ва орзу-умидларини, идеалларини коммунистик эртани бунёд этиш учун са-

⁴⁶ Қ. Маркс ва Ф. Энгельс санъат тўғрисида, I том, 87-бет.

фарбар этаётган замондошларимизнинг маънавий интел-лектуал, маданий-ахлоқий жиҳатларидаги, психологиясидаги сифат ўзгаришлари ана шу маънода янгича моҳият касб этиб бормоқда. Шонрининг фикр-ўйлари ва самимий ҳис-туйғулари оқимдан юзага келган шеърларини ўқир эканмиз, табиат бағрида яшаб келаётган ҳатто баъзи бир номсиз, номсиз предмет ва моддий белгилар моҳиятига ижоддан кўчган руҳият картиналарини, кечинмалар суратини уқаетгандек бўламиз.

Миртемир лирикасидаги табиат оламига, ташқи объектив борлиққа ижодий муносабат ўзига хос икки йўналишга эга. Чунончи, унинг 30-йиллар лирикаси тематик жиҳатдан янги беш йилликлар давридаги инсоннинг яратувчилик фаолияти билан боғлиқликда тажассум тонаркан, у янги социалистик воқеликнинг бунёдкорлик пафосини аке эттиради. Шу жиҳатдан адабиётшунос О. Шарафиддиновнинг «Миртемир пейзажларидаги гўзаллик янгича эстетик позициялардан идрок этилган гўзалликдир. У фақат япроқларда, қуёш кокилларида эмас, балки совет кишининг иродаси билан ўзгартирилган ўлканинг янгича қиёфасида»⁴⁷дир, деган фикрлари характерлидир. Ижодий муносабатнинг иккинчи йўналишини эса пейзаж лирикасидаги фалсафийликда намоён бўлади; сабаби, лирик қаҳрамоннинг табиатга фаол муносабати ҳам фалсафий, ҳам эмоционал хоссалари билан кўзга ташланади.

Миртемир ўз шеърларида табиат ва инсон мавзунининг янги-янги қирраларини кашф этиб бораркан, асарларининг яхлитлигини таъминловчи ўзак бир концепцияга ургу беради. Бу — меҳнаткаш инсоннинг табиат билан табиий, ва хайрли боғлиқлиги, меҳнаткаш инсоннинг Ватан олдидаги юксак масъулияти ва бурчидир. Шу бонсдан шонрининг қуйидаги фикрлари унинг инсон ва табиат масаласини поэтик тадқиқ этишдаги ижодий позициясини англашимизда кўмакка келади: «Қорли тоғлар, юксак доvonлар, сирли даралар, яйдоқ ҳам ясси қирлар ва бениҳоя чўл...

Ота-боболарим хоки ётгаи муқаддас тупроқ, афсоналар диёри! Ялангоч қоялар ва култеналар! Губорингни кўзларимга тўтиё сингарин суртаман ва кўк тўлқинларингни муздек майиноб каби сипқориб тўймайман...

⁴⁷ Ш а р а ф и д д и н о в О. Замон — қалб — поэзия. 210-бет.

Эй, қаҳратон шамоллар! Эй, гумбурлама даралар! Эй, малика Ширин узоқ хаёлларга толиб, кезган сўлим соҳиллар! Фарҳод метин урган яланғоч ва қурч қоя! Шу қадар яқин, шу қадар севимли туюласизки, мен ҳеч қачон, ўз қалбимда, Ватан ишқини бугунгидай жўшқин сезган бўлмасам керак»...⁴⁸

Миртемир лирикасидаги инсон табиат оламининг барча тийрак хоссалари билан алоқадорликда намоён бўлади. У «...табиат ҳодисаларини ўз идеалига муносиб баҳолайди, ранг ва оҳанглардан, шакл ва жилвалардан ўз руҳий ҳолатларига, ҳиссий ва завқий савиясига кўра таъсирланади»⁴⁹ (Асқад Мухтор). Шу маънода айтиш мумкинки, Миртемир лирикасидаги табиат билан инсон ўртасидаги боғлиқлик табиат картиналарининг ёрқин бўёқдор манзаралари замиридан сизиб чиқувчи ўй-мушоҳадалар орқали аён тортади; шу ўринда унинг метафоралари ва ассоциациялари характерли моҳият касб этади. Ўз навбатида, улар орқали инсон руҳий кечинмаларининг, психологик ҳолатларининг картинаси намоён бўлади.

Ғўза япроқларида
Кўкатларнинг баргида,
Чечакларнинг бағрида
Ялтирар лак-лак инжу.
Шўх сой қирғоқларида,
Ниҳоллар куртагида,
Сал эпкинда симобдай
Қалтирар лак-лак инжу.

Табиат хоссалари билан инсон руҳий ҳолатлари, психологик кечинмалари ўртасидаги нозик уйғунлик ўқувчи кўзи ўнгида, бир томондан, табиат ҳаётининг у ёки бу жиҳатини гавдалантирса, иккинчи томондан, шоирнинг мусаввириона нигоҳидан ҳам воқиф этади. Шу боисданми, юқоридаги сатрлардан шудринг томчиларининг тиниқлиги ва экинчи, оҳанги қалбимизга ажиб ҳаяжон солади. Табиат гузаллигининг муайян ҳолатини яратиб орқали туйғуларимизни, маънавий дунёимизни бойитиш — шоирнинг шеърдан кутган асосий мақсади шу билангина кифояланмайди.

Ялтирар суйри тена,
Ялтирар қир узунчоқ,

⁴⁸ Миртемир. Тингла, ҳаёт! (сочмалар, қайдлар, эсдаликлар, тўйхатлар, садолар), Тошкент, 1974, 198-бет.

⁴⁹ «Гулистон», 1977, 8-сон, 13-бет.

Келнлар тақинчоги,
Узук кўзларимн ё,
Чор атроф сабзаларда
Жимир-жимир кўзmunчоқ,
Бўй-бўй дилрабolarининг
Сузук кўзларимн ё?
Йўқ, бу гирён кўзларининг
Ялгироқ замзамасн.
Кечасн онам тагин
Пиллабди-да чамасн...

(II том, 241—242-бетлар)

Бу шеърда пейзаж ассоциациялари инсоннинг руҳий кайфиятини, психологик ҳолатини намоён этиш учун бўйсундирилган. Хусусан, пейзаж бу ўринда инсоннинг қалб кечинмаларини ифодалаш учун шунчаки бир ёрдамчи функциянигина ўтаётгани йўқ. Ҳар икки омил бир-бирини тўлдирган ҳолда бири иккинчисининг айнан шу ҳолатдаги моҳиятини очмоқда. Шу бонсдан ҳам пейзаж ассоциациясининг функцияси фақат шартлиликдангина иборат эмас. Шеърнинг ўзига хослиги ҳам шундаки, пейзаж ва инсоннинг психологик кечинмалари тенг ҳуқуққа эга бўлган ҳолда инкишоф топмоқда.

Миртемирнинг «Шудринг» шеъри унинг ижодидаги яна бир етакчи хусусиятини намоён этади. Бу шеърдаги пейзажда унинг ижоди учун характерли бўлган фазилат шундан иборатки, у ўқувчига ақл ўргатиш ва абстракциядан буткул холи. Шоир шеърларидаги пейзаж тасвири реал дунёни, ҳаётнинг бўёқдорлиги, дилбарлиги, чексиз туйғулар ва шодликлар маскани сифатида намоён этиш учун хизмат қилади. Миртемир учун табиат табиат суратингина эмас, унинг ўзи ва деталлари замиридаги маъно, мазмун, ички гўзаллик, моҳият кўпроқ муҳимдир. Бу, бевосита, шоирнинг мақсадларини маълум даражада очиб бериш билан бирга, шоир услуби қирраларини ҳам намоён этади.

Миртемир табиат картиналари билан инсон психологик кечинмаларини гармоник уйғунликда акс эттиришнинг назмдаги мусаввири. У моддий дунё ранглари, бўёқлари ва оҳанглариининг конкрет ҳиссий кечинма ва туйғулар билан ҳамоҳанглик касб этган манзараларини, ҳолатларини яратади. У табиат деталларининг «жонли» силжишини, хатти-ҳаракатини, ўзаро уйғунлигини назик кузатувчанлик билан кўра олади, натижада унинг яратган шеърлари инсон қалбида чуқур эмоционал кечинмаларни юзага келтиради.

Дарё жпмир-жимир, осмон ложувард,
Боғлар мудрамоқда, дала бепоён,
Куйла, тўлиб-тошиб, кўрмагин ҳеч дард,
Куйласанг балқийди замишу замон;
Боғлар мудрамоқда, дала бепоён

(II том, 41-бет)

Ёки:

...Сим-сим ёмгир, сирли соз мисол.
Пичирлайди она табиат.
Сахийлиги ортгандай қат-қат,
Гўё дейди: ол, ол, олиб қол!..
Унутма, ҳой шоирнинг ҳам,
Кўкрак тўла нафас олайини.
Гўзалликни куйга солайини,
Ез ёмгири, кузги баракам!

(II том, 216-бет)

Ушбу шеърини парчалар Миртемир лирикасидаги пейзаж ва ундан сизиб чиқувчи фалсафий фикрлар моҳиятини англаш учун характерлидир. Чунончи, шоир табиат билан инсон ҳаётини, унинг маънавий-психологик дунёсини гармоник боғлиқликда талқин қиларкан, пейзаж картиналари ва табиат деталларидаги кўрк, чиройни замондошларимиз ҳаёти ҳамда маънавиягининг гўзаллиги билан мутаносибликда кўради ва кўрсатади. Ҳар бир фаслнинг ўзига хос дилдор таровати ва фасллар табиатидаги ўзига хос хусусиятлар инсон маънавиятидаги кечинмалар характерини намоён этиш билан баробар, энг аввало, инсон ҳаётининг социалистик воқеликдаги гўзал манзараларини яратиш замирида турли кўринишларда намоён бўлади.

Уйғун лирикасида ҳам табиат диалектикаси қонуниятларини инсон ҳаётининг ижтимоий тараққиёти қонуниятлари билан боғлиқликда поэтик акс эттириш етакчилиқ қилади. Миртемир ижодида ҳам, Уйғун лирикасида ҳам ана шу қонуниятларнинг ички мазмунини, моҳиятини ва унинг инсон ҳаёти билан доимий теран алоқадорлик, мутаносиблик жиҳатларини поэтик идрок этишга бўлган кучли интилиш кўзга ташланади. Улар лирикасида табиат ва инсон дунёсининг бадий тадқиқ этилишидаги яна бир муштараклик бу масалаларни инсон ижодий меҳнати билан боғлиқликда акс эттиришдадир.

Уйғун лирикасида табиат ва инсон масаласи янада чуқур ишланишини кузатамиз.

Юқоридаги мулоҳазалар табиат ва инсон оламининг ўзаро гармонияси, табиат лирикаси ўзбек совет шеърини

ти тарихида салмоқли ўрин тутади, дейишга асос беради. Тўғри, табиат ва инсон масаласи бекарон мавзу, битмас-туғанмас илҳом манбан. Зотан, воқеликнинг ўзи янгидан-янги поэтик кашфиётлар учун кенг уфқлар очиб беради.

Қуёш ботар чоқда тарқоқ булутлар,
Шоҳига, атласга айланар нурда.
Қимхоб тушалгандай булар денгизга,
Тўлқинлар товланар минг алвоси турда⁵⁰.
Кумуш гўлқинларда кечки қуёшнинг
Шуъласи гоҳ ёниб, гоҳ учиб ўйнар.
Гуёки ҳисобсиз олтин капалак,
Чаманга гоҳ қўниб, гоҳ учиб ўйнар.
Бу гузал манзара мафтун этади,
Асло ололмайман кўзимни ундан.
Гўзаллик эзгу ҳис унготар менда,
Табиатга ошиқ бўлишим шундан.

(II том, 28-бет)

Уйғун Ватан, севги, она, умр, фарзанд, хуллас, қайси мавзуда шеър битмасин, уларда албатта табиат қаламга олинади. Унинг шеърларидаги пейзаж тасвири она Ватанга бўлган муҳаббати, фарзандлик меҳрининг ифода воситаларидан бири сифатида гавдаланади.

Уйғун табиат манзараларига жоп ато этади, улар билан сўзлашади; табиат орқали инсон маънавиятига ва ижтимоий воқеликка назар ташлайди. Шеърларида метафоралар ва ассоциациялар ҳам уйғунона хусусиятга эга булиб, миллий оттенкаларни англатишга хизмат қилади. Уйғун ўзбек боғларининг, дарёлари, пахтазор далалари ва водийларининг мафтункор манзараларини яратади. Мазкур образларда ўзбек тупроғининг ҳарорати, бўёқдорлиги ва ўзига хослиги замондошларимизнинг бой маънавий дунёси гаммалари билан ўзвий боғлиқликда ифодаланганини кўрамыз.

Табиатга, юзаки қараганда, бир хиллик, тургунлик ҳоким кўринади, аммо бу оламда ҳаловатга биқинган сокинлик йўқ, ҳамма нарса ҳаракатда. Бир қараганда сокинликдек кўзга ташланган ҳолат ва манзара ҳам аслида сокин эмас; бу сокинлик дилбар рўёдир — унинг бағрида тинимсиз ҳаракат мавжуд. Ана шу ҳатти-ҳаракат замирига доимий янгиланиш, ижодий чўг яширинган. Бу чўг шоир асарига ўтгач оловланади, минглаб юрак-

⁵⁰ Шоир «турда» сўзи ўринга «турсда» сўзини ишлатиши маъқулроқ бўлур эди. Зеро, бу икки сўз бошқа-бошқа маънони англатади (Н. Р.).

ларга олов солади, у эса гўзаллик ва эзгулик учун хизмат қилади. «Гунафшахон» шеърига эътибор берайлик:

Гунафшахон баҳор номида
Салом берар бошни эгиб.
Таъзим қилар катта-кичikka
Пешонаси тупроққа тегиб.
Қанда қилмас яхши одатин,
Салом бериб донм боши хам.
Тўхтамайди таъзим қилишдан
Умри тугаб, хазон бўлса хам.

(II том, 304-бет)

Шоирнинг навбатдаги «Ҳайкалтарош» шеърини олиб кўрайлик. Ерда ётган оддий бир тош ҳайкалтарош қўли теккач, санъат асарига айланади, зотан оддий тошнинг ҳам замирига, аслида, гўзаллик яширинган, бу гўзаллик одамларга матлуб. Оддий бир соқов тош шоир қаламида куйга киради.

Дағал тошдан нозик ва гўзал
Венералар пайдо қилди у.
Гўзалликка, тошдан яратган,
Инсонларни шайдо қилди у.
Идрок, даҳо, инсон кучига
Ҳеч бир нарса бера олмас дош.
Ҳайкалтарош қўли текканда.
Санъатга айланур оддий тош.

(II том, 118-бет)

Табиат — Уйғун лирикасида катта ўрин тутса-да, асосий мундарижани бари бир инсон — шу табиатга фаол муносабатда бўлган инсон эгаллайди. Табиат унинг шеърларида ўзбек халқи маънавий оламнинг тимсоли, ажралмас қисми сифатида гавдаланади. Лекин табиатга нисбатан пассив ошифталик шоир учун буткул ёт. Бу — шоир дунёқараши ва фалсафаси билан боғлиқ ҳолда намён бўлган ҳодисадир. У Ўзбекистоннинг бугунги буюклигини, гулгуи қиёфаси ва ўктам ҳаётини чаманзор бог-роғлар, тоғлар, қир-водийлар, пахтазорлар қиёфасидагина кўриб, мафтун бўлиб қўя қолмайди, балки ушбу жиҳатларни халқнинг олтин қўлларида, гўзаллик яратувчи ижодий фаолиятида кўради. Шоирнинг гурур билан «Қирқ баҳорга ҳусн бўлар яшнаб турган чаманинг» дейишининг бонси ҳам шундан.

Тоғлиги шу: — нур сочар, қувлар
Ер юзидан зулматни буткул.
Баҳорлиги: кундан-кун яшнаб
Инсонларга тақдим этар гул.

Кучогида гуллар саодат,
Меҳнат эса айланган шонга...

(II том, 54-бет)

Тонг, баҳор — ўлкамиз қиёфасининг тимсоли. Бу тимсолларга юклатилган маъно ва мақсадни англамай туриб, Уйғун шеърлятидаги табиат образларининг моҳиятини тўлиқ англаб етиш қийин. Уйғун лирикасидаги табиат сирли мавҳумот эмас, балки ўз неъматларини одамларга нийом этувчи маскандир. Янада тўғрироғи, одамлар табиат қўйишида бу нийомларни ўзлари яратадилар.

Уйғун табиатга ҳеч қачон шунчаки бир ёрдамчи материал сифатида қарамайди. Шоир шеърларида талқин этилган табиат инсонга тўхфа қилувчи ижодий имкониятлар, унинг инсонга яқинлиги хусусидаги фикр чуқур поэтик характер касб этади. Инсоннинг табиат «сирлари»ни кашф қилиш ва табиатни забт этиш картиналари ўқувчида эмоционал кечинмалар уйғотади.

Уйғун лирикасида теран ўй-мушоҳадакорлик асосига қурилган соф фалсафий шеърлар пейзаж тасвиридаги динамик образлардан юзага келган шеърларга қараганда унчалик кўп эмас. Уйғун шеърларидаги табиатнинг ҳаёти инсон нафаси билан бошланади; фақат инсон табиат замирига яширинган ижодий имкониятлар «кўзини» очиб, яшнатиб юборади. Уйғун каби Миртемир учун ҳам табиат инсон бахт-саодатининг битмас-туганмас манбандир. Уйғун чақмоқ чақинишидек ўтган ҳар зумдан эзгулик яратилиб қолганини орзу қилади. У ёзади:

Аммо чақмоқ бир зум яшаса ҳамки,
Оламин ёритар зулматни ёқиб.
Бир зум ҳам етарлик эзгу ниш учун,
Ибрат ол чақмоқнинг нишга боқиб. (161-бет)

Миртемир эса она табиатнинг ҳар бир заррасида боқийлик кўради, чунки, унингча бу зарралар боқийлигидан инсон умрининг абадийлиги пайдо бўлади.

Ҳар зарра ва ҳар томчи тўхтовсиз оқур,
Оқадн шу йусида буюк денгизлар,
Ўсадн, юксалади, қўядн излар,
Такрорсиз оқиб ўтар, бир қарра — бир қур...
Муаззам кўчаларда қор ёғишдадир,
Фақат на қуюн, довул, совуқ таъсирсиз...
Ҳаёт — соғлом юракдай губорсиз, кирсиз,
Жаҳон узра жаҳонлар яраллишдадир!

(I том, 71—73-бетлар).

Миртемир лирикасидаги табиат манзаралари бир томондан «ҳужжатли»дир. Улар шоир туғилган ўлка, вояга етган маскан билан боғлиқ. Шоирнинг туғилган жойи «Қоратоғ этаклари — кўклам тошқинларидан лабларини ҳўллаб олгувчи сойлар, қизғин қирлар ва чексиз сайхонлар, онда-сонда бир учрайдиган музбулоқлар, тошқинлардан пайдо бўлган кўллар...» (I том, 5-бет) Бироқ, иккинчи томондан, манзаралардаги бу «ҳужжатлилиқ» шоирнинг илҳом призмасидан ўтгач, ўз ҳужжатлилигини йўқотади ва муайян типик аҳамият касб этади. Унинг маънавияти ва шахсияти ана шу табиат оғушида, у билан қондош ва жондош бўлиб шаклланди, вояга етди. Шу боисдан ҳам шоир янги социалистик жамиятда табиат ва инсон ўртасида юзага келган янгича муносабатлар гармонияси ҳақида кўплаб асарлар яратди.

Табиат образлари, табиат хоссалари билан боғлиқ ўй-мушоҳадалар, фикрлар силсиласи, юқорида айтганимиздек, Миртемир лирикасида салмоқли ўрин тутди. Лекин Миртемирнинг 60-йиллардан кейинги ижодида табиат хоссаларининг, пейзажнинг роли, функцияси бир қадар ўзгарганлигини, у энди кўпроқ теран ўй-мушоҳадалар объектига айланиб борганлигини кўраимиз. Бу йилларга келиб Миртемирни табиатнинг инсон маънавиятини, шахсиятини шакллантиришдаги, ички дунёсини бойитишдаги роли кўпроқ қизиқтиради.

Агар Уйғун лирикасида пейзаж инсон кечинмалари ва кайфиятига ҳамоҳанг тарзда тасвирланса, Миртемир шеърларида пейзаж ниҳоятда тиниқ ва содда бўлишидан ташқари, анча ранг-баранг, мураккаб ва сертуғён. Шоир деярли ҳар бир шеърда табиат кўринишлари ва ҳодисалари замирига яширинган гўзалликни очиб бераркан, инсоннинг ана шу пейзаж вужудидаги гўзаллик дунёсига дахлдорлиги ҳиссини бўрттириб кўрсатади.

Бутун олам жамоли қизлар жилмайишида,
 Нозик адоларида,
 Юртим кўкламларида, ёзларида, қишида,
 Янғроқ садоларида.
 Мажиунтол эгилиши, ҳаё-ю тортинчоқлик
 Қай эл, қайси жаҳондан?
 Соиларга сир айтиши ва сирга топинчоқлик
 Тимсолли қизларжондан?

(III том, 61-бет)

Миртемир пейзаж тасвиридан сизиб чиқувчи фикрни мураккаб образларга чирмаб бермайди. Унинг шеърна-

тида лиризм — туйгуларни, таассурот ва кечинмаларни бевосита акс эттириш стакчи ўрин тутади.

Миртемир лирик қаҳрамонининг қалбидаги гўзалликка ташналик бевосита ижодга, меҳнатга бўлган чанқоқлик билан узвий боғлиқликда намоён бўлади. У маънавий ҳамда жисмоний гўзалликнинг манбаини табиатга жондошликда кўради. Табиат ҳаётдаги гўзалликларнинг тиниқ ва мумтоз булоғи сифатида кузга ташланади, нисоннинг бахт-иқболи ва маънавий гўзалликка стишуви учун меҳнат ва муҳаббатнинг асл негизи она юрт эканлиги аён бўлади.

Ойбек ўланларида дарё теранлик,
Дарё теранлиғу мардлик, эранлик,
Ўктам эранлиғу расо мерганлик —
Шу тупроқ илҳомдан.
Ҳабибийнинг булбулдек уша мастлиғи,
Мастлиғи, машраблиғи, ҳақпарастлиғи,
Асқаднинг бурролиғи ва чапдастлиғи —
Шу тупроқ илҳомдан.
... Ҳарқалай энгирдак тапсиқлиғимдан —
Зангладим у соғ қолдим
Ва асримдан бахтим улушин олдим...
Тупроқда ҳикмат кўп, жигаргинам, ҳей!

(III том, 12—13-бетлар)

Табиат, меҳнат, гўзаллик каби ўзаро узвий боғланган тушунчалар силсиласи кейинги йилларда шоирларимиз ижодида турли хил аспектларда ишланмоқда. Хусусан, бу нарса айниқса Зулфия лирикаси учун эътиборлидир.

Ана шу критерия асосида Зулфиянинг сўнгги йилларда яратган асарларига назар ташлар эканмиз, давр ҳаётида кечган, нисон тақдирида катта аҳамият касб этган воқеа-ҳодисаларни шоира поэтик образлар орқали, кечинмаларининг картиналари воситасида акс эттирилганини, таҳлил қилганлигини, умумлаштирилганлигини кўрамиз. «Мен чизолмаган сурат» шеъри шоиранинг эстетик кредосини маълум даражада илқишоф этади.

Қишлоқларни кездим, борлигим
Жарангли дам сеҳрига мафтун,
Ватандош, сен бахтиёрлигим,
Сенсиз на куй, на ҳаёт бутун.
Қаҳрамонни чақирдим, ёндан
Товуш берди колхозчи аёл.
Еллар ювган юзида илҳом —
Мен ёзажак куйдан баркамол...
Ўз бахтидай вазмин бу зотда

Парпировчи қанот кўраман.
Хаст ўзи, ўзи ҳаётда,
Мен ҳаётни чизмак бўламан.
Мен чизаман... нон, севги, меҳнат,
Дўстдай азиз аёл суратин.
Шу камтарин, шу улуг санъат —
Меннинг юртим, меннинг шухратим⁵¹.

Сўнгги йилларда Зулфия лирикасида бўртиб кўринган фикрларнинг табиилиги ва ҳис-туйғуларнинг самимийлиги каби хусусиятлар, умуман, лирикамиз тараққиётидаги ижобий хусусиятлардан бири сифатида қайд этилишга лойиқ. Зулфия ўз шеърлари орқали бизни ҳаммага аён туюлган, оддий ва содда воқелик белгилари, парсалар ва тушунчалар тўғрисида юксак эҳтирос, жўшқин ҳис ва оловли туйғулар билан сўзлашишга ўргатапти. Шоира лирикасидаги ана шу масалак, эътиқод ўзбек аёлининг тақдири ва Ватан тақдири, аёл бахти ва инсоният иқболи, аёл қадри ва она сайёра қадри аспектларида тажассум топади; мазкур йўналишлар XX асрнинг ижтимоий-сиёсий, маънавий-ахлоқий ҳамда эстетик масалалари билан узвий ҳолда уйғунлаштиришга, нурлантиришга қаратилган. Ушбу ўринда Миртемирнинг қуйидаги фикрларини келтириш жоиздир: «Зулфияхоним шеърляти ҳамиша замонга оҳангдошлиги, бугунни куйлаши ва эртани ишонгули тасаввур эта билиши, қисқаси, чинакам гражданик, ғоявийлик ва партиявийлиги билан ажралиб туради... Зулфияхоним аввало ўзбек шоираси. Шу важдан унинг шеърлятида Ўзбекистон бутунлигича жилваланади. Ўзбек табнати, ўзбек қалби, ўзбек меҳнаткашининг буюк дўстона оиладаги бахтиёрлиги, ўзбек аёлининг ёрқини ва сулуви сиймоси, дарди ва бахти, тўй ва томошаси — мана Зулфияхоним шеърляти!»⁵².

Мазкур шеърлятнинг фазилати инсоний хусусиятларнинг теран психологик таҳлил билан йўғрилган публицистик нафосида, фалсафий ўй-мушоҳадакорлик каби сифат белгиларида тажассум топаётганлигида ҳам кўринади. Шоиранинг кейинги йиллар лирикасида «...фал-

⁵¹ Зулфия. Асарлар. Икки томлик. I том. Тошкент, 1974, 198-199-бетлар (Кейинги мисоллар ҳам шу мажмуадан бўлиб, саҳифаси текст ичида кўрсатиб ўтилади).

⁵² Миртемир. Зулфияхоним ҳақида (Зулфия. Висол. Шеърлар, дoston. Тошкент, 1972, кириш мақола), 5-бет.

сафий умумлашма услуби кучайганлигини кўрсатиб ўтмоқ лозим»⁵³ деган проф. Л. Қаюмов Зулфия поэзиясининг характерли фазилатини аниқ ва тўғри белгилайди.

Инсон табиат сирларини кашф этиб бораркан, унинг гўзалликлари билан ҳам ошно тутинади, ўзи ҳам бойийди, маънавий жиҳатдан янада юксалади; булар меҳнат процесси орқали англашнладиган ҳосилалардир.

Табиат замиридаги мазкур гўзалликни идрок этишнинг чеки йўқ; сабаби тараққиётнинг ўзи чексиз. Ушбу жараёнда шоира табиатнинг ранглари ва бўёқлари, шаклларини ўз шеърларига шундайлигича кўчириб қўя қолмайди. Шоира тасвирида энди янада бойинган гўзалликдан ўқувчи руҳий баҳра олади, маънавий дунёси камол топади. «Атлас табиат»нинг кўзни эркалашлари шоирани «шеърый ҳаяжонга» солади. Табиат «Зилол, пушти, қизил... минг рангда ҳаёт» бўлиб товланади шоира кўзига. Кўкдаги булуглар беланчак мисол хотираларини аллалагандек бўлади. Ҳаммаси табиий ва сафоли. Сабаби, табиат хоссалари ва ҳодисалари инсоннинг маънавий ҳаёти билан боғлиқликда. Табиат бор рангин қудрати билан инсоннинг маънавий таянчи ва ҳамнафасига айланади. Ана шу нуқтада табиат ва инсон ўртасидаги боғлиқлик юзага келади.

Сабрли ва мушфиқ она табиат
Мунгли сукунатда боқар тунд, абгор.
Тангриси — қуёшдан тилар ҳамият,
Барча фарзандига излайди мадор.
Шамол бўлиб слякди дарахтдан қорни,
Хар эгик гиёҳни кўтарди ердан.
Витталаб шимирди ҳар томчи зорни,
Изиқ огушлади борлиқни бирдан

(1 том, 285-бет).

Зулфия дастлабки муваффақиятли шеърлари биланоқ ўз асарларини поэтик кечинма ва ҳис-туйғуларнинг ўй-мушоҳадакорлик билан уйғунлиги асосига қурувчи ижодкорлар зумрасидан ўрин олди. 30-йиллар ўртасидаги «Баҳор кечаси», «Баҳор» каби шеърларидаёқ шоира ўзининг табиатга поэтик муносабатини қатъий белгилаб олган эди. Бу шеърларда табиат ва инсон ўртасидаги боғлиқликнинг ташқи белгилари, хусусан кайфият туйғулигини юзага келувчи поэтик ассоциациялар йўқ.

⁵³ Қаюмов Л. Зулфия. Адабий портрет. Тошкент, 1975, 5, 126-бет.

Шоира асарларида бевосита табиат ҳаёти билан инсон ҳаётини ўзаро чуқур муқоясалаш орқали муайян ғоявий-эстетик хулосага келиш ҳукмрондирки, шу хусусиятда Зулфия шеърларидаги фалсафийликнинг ўзига хос бир белгисини кўрамиз.

Бир даралт турарди йўл чеккасида,
Шамол урар эди уни муттасил.
Аввал кўк, сўнг заъфар-хазон тусида,
Кўрқини йўқотди... ҳамон урар ел.
Қургади, букчайди курашда танҳо,
Зилол қонларида қолмади зарра,
Шамол, шамол саваб қўймади аммо,
Илдиз-ла йиқилди охир бир зарбдан.
Энди ел бушлиқда кезар дарбадар,
Танҳо қурбонининг қақшанин излаб...
Биламан, дарахтдай қулсам агар
Менинг ҳаёт боғим қолмас ҳувиллаб.

(I том, 217-бет)

Ушбу ўринда шоира табиат ҳодисасига кузатувчи ёки «тадқиқотчи» сифатида ёндашмаётир, ёхуд ўз кайфиятига мутаносиб уни қайта кашф этмаётир. У табиат ҳодисасининг бир белгисини моҳияти билан инсон умри ўртасидаги муштарак нуқтани топмоқда, уларнинг муқоясасидан муайян эстетик хулосага келмоқда. Дарҳақиқат, гуркираб ўсиб, яшнаб турган дарахтнинг шамоллар шиддатига дош бериши, лекин охири илдизи билан қулаши ўқувчида рангини ҳасллар қўзғатиши, кечинмалар уйғотиши табиий. Мазкур картина шоирага тушқунлик руҳида таъсир қилиши ва унда ҳаётда ҳеч бир нарса боқий эмас, ҳамма нарса ўткинчи, деган маъносини асоцияларни юзага келтириши мумкин эди. Лекин меҳнат, ижод ҳосилалари борки, улар шоирага ҳаётнинг азалийлигини ва инсон умрининг боқийлигини тасдиқловчи эзгулик, гўзаллик тимсоли бўлиб гавдаланади. Бу ўринда баҳор ва тонг образлари етакчи мавқега касб этади.

Зулфиянинг 30-йилларидаги илк ижоди намуналаридаёқ табиат жонли организм сифатида («Борлиқ тўлган гуллар ҳидига, ҳислар уйғоқ, табиат уйғоқ» каби) гавдаланади; ушбу ўринда инсон маънавиятининг табиат хоссалари билан уйғунлиги кўрсатиларкан, табиат билан инсон ўртасидаги муштарак яқинлик қайд этилади. Шоиранинг партия XX съезидан кейинги давр лирикасида эса табиат билан инсон ўртасидаги боғлиқлик бевосита меҳнат орқали, инсон ақли ва тафаккури, қўлла-

ри орқали яратилган нарсалар билан табиат ўртасидаги алоқадорлик белгиларини тасвирлаш замирида юзага келади.

Мана, режалардан боқмоқда баҳор,
Дилларни далага чорловчи кўклам.
Фаровон ҳаётнинг элчиси бўлиб.
Чўлчи таший олмай келмоқда у ҳам.
Кўкрагини тулдирган илм гавҳари,
Тупроққа ҳарорат бершига муҳтож...

(I том, 167-бет)

Зулфия учун табиат адоқсиз ижодий имкониятлар, ижодий куч манбан. Бу ўринда табиат шунчаки бир ижодий куч олиш мумкин бўлган, ер юзидаги барча неъматларнинг базиси эмас, ёки инсоннинг ижодий имкониятларини, ақл, тафаккури, қўл кучини юзага чиқарувчи хайрли бир материал ҳам эмас; ёлғиз гўзаллик манбан ҳам эмас. Энг муҳими — табиатнинг ўзи ижодкор. У ана шу ижодий жараёнда гўзаллик яратади. Табиат қонунлари асосида юзага чиқувчи «ижодий» жараён ўзининг беадад, тенгсиз гўзалликларини намоиш этади. Зулфиянинг сўнгги йиллар лирикасида ана шу гармония ёрқин кўзга ташланади.

Ҳаёт шу, забардаст чинор қатида,
Ниҳол буй чўзганин билмай қоламиз,
Юк хисел оғирлик қилган пайтида
Елкасин тутгандан қувват оламиз!

(I том, 302-бет)

Ёки:

Мен ҳаттоки харобаликда,
Вайронада ўстираман гул.
Иўлларга гул экиб — совуқда
Сугораман кўз ёш-ла буткул.

(I том, 308-бет).

Мазкур парчадаги аналогия ва метафораларданоқ (ҳар икки шеър ҳам метафораларнинг жинс силсиласидан иборат) шоиранинг моддий дунё гаммаларини аниқ кўриш ва баҳолаш нуқтан назари равшанлашади. Хусусан, Зулфия кўрган ва кузатган табиат хоссаларининг шакли, табиатнинг ранг ва бўёқлари билан ижодий ҳаёлда тасаввур қилинган нарсалар ўртасидаги гармонияда шоира услубининг асосини белгиловчи омиллар намоён бўлади.

Агар Уйғун лирикасида табиат олами инсоннинг эмоционал дунёси билан гармоник боғлиқликда юзага келса, Миртемир шеърларида табиат инсон томонидан актив фаолият кутади. Зулфия лирикасида эса, табиат-

нинг ўзи ижодкор сифатида, яратувчи омил сифатида намоён бўлади. А. Мухтор шеърларида табиат дунёнинг чексизлигини, вақтнинг шафқатсизлигини эслатиб туради; инсон умри билан барча тириклик, моддий оламнинг боғлиқлиги эзгулик нуқтасида бирлашади, ҳаётнинг азалийлиги, умрнинг эзгулиги ва гўзаллиги тимсолида гавдаланади.

Алалхусус, табиатда кечаётган барча процессларнинг асл моҳияти яратувчилик, ижодкорликдан иборат. Бу фикр ўз навбатида инсон учун ҳаёт, умр, вақт олдида чуқур масъулият ҳиссини юзага келтиради. Бу нарса сўнгги йиллар ўзбек лирикаси тараққиётидаги (хусусан, Уйғун, Миртемир, Зулфия, А. Мухтор ва бошқа шоирлар ижодида) фалсафийлик майлининг етакчи мотивларидан бирига ҳаётийлик бағишлайди.

Ерга мен ўзимни жондош сезаман,
«Тунроқдан бўлганим» туфайли эмас.
Шунчаки, мен учун ҳамма нарсдан
Инсонга марҳамат ҳисси ҳукмрон...
Нестардим, инсон ҳам Ерга фақат дон,
Мурувват, саховат уругни экса,
Ҳеч ким ўксимаса, ҳаммага етса
Кук гумбаз остида тукни дастурлон...⁵⁴

Ушбу парча А. Мухторнинг «Ер» шеъридан. Унда декламация ҳам, замондошларига эҳтиросли мурожаат ҳам йўқ. Шоир табиат билан инсон ўртасидаги қон-қардошлик алоқаларининг «қалбдошлик» моҳияти орқали инсонга, инсониятга нисбатан бўлган юксак гуманистик фикрни илгари суряпти. Буида у инсоннинг қадри ҳақида, эзгулик, гўзалликни таъминлаш, сақлаб қолиш масъулиятини хусусида ўқувчи учун фикрлашга, мушоҳада юритишга имконият беради. Уйғуннинг қуйидаги сатрларида ҳам айни шу хусусиятлар бўртиб кўринади:

Умр умр қўшин олам умрига,
Умр умр эмас, ўтса бесамар.
Инсон меҳнат билан зеб бериб ерга,
Она табиатни бойнтай дейди...

(II том, 259-бет)

Инсоннинг табиат ва моддий борлиқ билан боғлиқлиги асосида ўз умрини яхшилик учун йўналтиришидаги ҳаётининг ижтимоий моҳияти ётади. Уйғун, Миртемир, Зулфия, А. Мухтор лирикасидаги лирик қаҳрамоннинг табиат билан боғлиқлиги унинг зиммасига ер юзидаги барча неъматларни, ҳаёт гўзалликларини асраш-авай-

⁵⁴ «Совет Ўзбекистони», 6 февраль, 1977 йил.

лашдек юксак гражданилик масъулиятини юклайди. Хусусан, А. Мухтор шеърларида ушбу хусусият — ўткир гражданилик туйғулари ижтимоий муносабатлардан сизиб чиқади.

Уйғун, Зулфия шеърларида мазкур хусусиятлар кўпроқ публицистик характерда ифодаланади; яъни нутқ интонацияси монологин эсга солади. Шу нарса ни таъкидлаш жоизки, табиат ва инсон мавзун Зулфия лирикасида айтайлик, Уйғун, А. Мухтор лирикасидаги каби стакчи мавқега эга эмас. Бироқ бу фазилат шоира ижодда етакчилик қилмаса-да, бари бир унинг ижод гулдастасида узига хос бир муаттар бўй таратиб туради. Шоира кейинги йиллардаги бир қатор шеърларида («Қамалак», «Кўкчатов ўланлари» туркумига кирган) ушбу мавзуга мурожаат қилади. Мазкур мавзунинг поэтик талқини маънавий гўзалликка, бахтга, фалсафийлик эса гражданиликка ўсиб чиқади.

Уйғун лирикасида эса табиат ва инсон мавзун моддий ва маънавий бойлик яратиб, порлоқ келажакни таъмин этиш тушунчалари билан яхлитлик касб этади.

Табиат ва инсон мавзунинг стакчи шоирларимиз ижодида бу йўсиндаги поэтик талқини, яъни лириканинг публицистик руҳ билан, фалсафий муноҳадакорлиқнинг гражданилик нафоси билан, боқий мавзулар табиатидаги масалаларнинг бугунги давр ва ижтимоий-сиёсий воқеалик масалалари билан, инсон ва инсоният тақдирига боғлиқ актуал, замонавий масалалар билан гармоник уйғунликда тадқиқ этилиши — бугунги ўзбек лирикаси тараққиётининг стакчи хусусиятларидандир.

Табиатга, борлиққа, ҳаёт хоссаларига киройи жон киритган шоирни чинакам бахтли шоир дегинг келади. С. Зуннунова ана шундай бахтли туйган шоира. Агар С. Зуннунова шеърининг асосий моҳияти нимада, дейилса, назаримизда, «садоқат»да деб жавоб бериш мумкин. Бу — Ватани ва халқига, яъни барҳақ ҳаёт ва муаззам диёр қиёфасини ўзгартириб юбораётган қудратли халқининг яратувчилик меҳнатига, ёшлик ва муҳаббатга садоқатдир, она ва оналик туйғуларига, табиат гўзаллиги ва инсоннинг қалб кўрки ва маънавий чиройига садоқатдир.

Мен-ку, ўз наздимда шеър уммонига
Сочдим анор гулни тиниқлигини,
Пон ҳидини қўшдим,
Қўшдим ҳалол қўллар суюкягини.

Кўз ёшнинг аччиқ ҳам шўр таъмин.
 Дилларин кемирган хижрон аламин,
 Жимжит оқшомларнинг оҳангларини,
 Беда гулларининг ҳиди, рангини,
 Ғамнинг қувончи-ю, бахт машаққатин,
 Дононинг подондан чеккан захматин.
 Ортининг шуълада чўмилган куркин,
 Тоғларнинг булутдан қўндирган буркин.
 Буюкликиниг қудрати, бардошларини,
 Бўроларнинг ҳеч ким кўрмас кўз ёшларини⁵⁵.

«Лирик нутқ» поэмасидан олинган ушбу сатрлар шоира шеърларининг поэтик мундарижасини белгилаб беради. Шамолларнинг шовуллаши, ёмғир томчиларининг шивирин, гул барглариининг силкниши, гунча лабндаги нафис, ним кулги шоира дилига яқин ва сирдош; арчазор ёнидаги бир туп оқ қайини унга яшашни ургатиб тургандек бўлади. Шонранинг лирик қаҳрамони эса юлдузлар чўғида бахт бўлиб порлаш иштиёқида. Буларнинг барида бир чимдим кўнгилчанлик, бир чимдим эркаланни бор эса-да, уларнинг замирида ҳаёт завқи, сурури балқиб туради.

С. Зунунова шеърлятида унга она сути билан синган халқ оғзаки ижодиининг ёлқинли руҳи уфуради. Сабоби, у азалдан тошларни ва дарахтларни, шамолни ва сувни, момақалдироқни ва ёмғирни, ям-яшил майсаларни, сру осмонни, хуллас, барча жонли ва жонсиз мавжудотни тилга киргиза олади, уларни сўйлатиш баробарида мавжудот ҳаёти орқали инсон қалбининг, тақдирининг, ҳаётининг у ёки бу жиҳатларини очиб беради.

«Куз», «Арча», «Қоғоз», «Бўйинга ортилган тошни қани, ким...», «Кеча бўртиб турган гунчалар бу тонг», «Булут чиқмаса кўкка», «Қоя», «Дарахтлар гуллабди мендан яширин», «Фикр чарчатади баъзида, аммо» ва бошқа шеърлари табиатнинг сеҳрли куйини, ҳикматини, тароватини ўз қалбига яширгандек туюлади. Ўнлаб шеърларида шоира инсоний бурч, садоқат, муҳаббат, эзгу умр, самарасиз тириклик хусусидаги илиқ ҳислардан, туйғулардан иборат камалакни ёйгандек, мунсариф ранглариини улашгандек бўлади. Шоира табиат хоссалари билан инсоний жиҳатларни ўзаро муқоясалаш орқали ранглар қатимини очиб беради. Ёҳуд, ўз пиятларини ана шу табиат белгиларининг бирон-бир компоненти-

⁵⁵ Саида Зунунова. Танланган асарлар. I том. Тошкент, 342-бет.

га эстетик позицияснн билдириш, инсоний бурч тушун-
часннн англатиш орқали намоён этади.

Табиат С. Зуннунова шеърларида бор бўй-басти, бор-
лиги билан яшайди. Уларда кўчатларга жон бахш этган
аёл қўллари, баргларига ранг юборган аёл қалби сези-
либ туради. Фақат инсоннинг табиат билан чамбарчас
боғлиқлиги эмас, балки табиат устидан ҳокимлиги ҳам
шоира шеърларидаги кўтарилки пафосни таъминлаган
омиллардандир. Шу билан лирик қаҳрамон «офтоб
жилосидан инак қатимлаб, ойнинг биллагига арғимчоқ
солади. Қонотини зумда нур каби ҳатлаб сирли висоли-
га қучоқ очади». Ҳаётнинг яхлитлиги ва бўлиқлигини
қалбдан туйини, ўз кучига, қудратига ишонч туйғусининг
тўлиқлигини ҳис этиш омиллари айнан шу ерда.

Яшаш, севиш, меҳнат қилиш, гул ва шодлик улашини
иқболи, одамларни бахтли қила олиш бахти, гўзаллик
яратиш мотивлари С. Зуннунова шеърлятида тез-тез
такрорланиб туради. Шоира маҳоратининг ўзига хосли-
ги, жозиба кучи улардан бадний баркамол шеърлар
яратишладир.

Шоира шеърларидаги бу жиҳатлар лирик қаҳрамон
интеллектуаллигининг бўлиқ ва тўлақонли чиқишига са-
баб бўлади. Бунда фалсафийлик бўёқлари унинг асар-
ларидаги етакчи ранглари ташкил этади. Шоира хоҳ
дўстлик, хоҳ ёшлик, муҳаббат, хоҳ гуллар, хуллас, қай-
си мавзуда қалам тебратмасин, барчасида табиатдан
андаза олган нафислик ва тиниқликни, маъсумлик ва
майинликни, бокираллик ва яшиллик, бахтиёрликни,
яъни инсон маънавиятининг гўзаллиги ва нафосатини,
инсон умрининг ҳамда меҳнатининг охир-оқибатидаги эз-
гулигини кўради. Шоира шеърляти ҳаёт гўзалликлари-
ни ҳимоя қилади, ҳаётнинг барҳақлигини тасдиқлайди
ва шу йўл билан унга садоқатли хизматда бўлади. Шо-
ира шеърларидаги ҳис-туйғулар типиклиги ва шаффоф-
лигининг боси ҳам шундан.

...Қалбимни аллалар ажойиб бир ҳис,
Урик гулларидек позик ва нафис.
Ҳаётдек муътабар, умрдек азиз,
Шунинг-чун куйлаган туюлар еллар,
Эшитинг, қадрдон дўстлар ва эллар,
Шунинг-чун мен яшаш, ҳаёт ошиги.

(100-бет)

Шоира шеърлятида кўзга ташланувчи етакчи мо-
тивлар — бу бугунги ўзбек аёлининг маънавий ва жис-

моний баркамоллиги, совет кишининг маънавий-ахлоқий гўзаллиги, уларнинг халқи ва она юрти равнақи йўлида, покдомон ниятларининг эзгулиги, ва ниҳоят, ана шу омилларни яхлит ҳолда намоён этувчи саховатли аёллик нафосатидир. Шоира шеърятининг ана шу етакчи эстетик кредоси ҳар бир шеърда янги оҳанг, ранг ва бўёқлар, ҳис ва туйғулар билан лиммо-лимдир. «Соғиниш», «Тинмай шитирлайди ҳовлида хазон», «Меҳр истаб», «Баъзан рўзғордаги бирон буюмин», «Сўнгги йўл», «Чўли проқ», «Ёрдан пон ушоғин олганим кўриб» сингарӣ шеърларида шоиранинг эстетик кредоси бўй кўрсатади.

Сукунат, жимжитлик — бу шунчаки инсон умрида кечгучи ҳолат. дақиқалар белгиси эмас, улар бевосита одамларнинг фаолияти билан узвий боғланиб кетади, у одамларни жўшиб, ёниб яшашга чорлайди. Шоира талқинида сукунат — фалсафа. Шоира сукунатдан олам-олам маънолар уқади.

Пўқ, асло севмайман сукунати мен,
Еллар қанот қоқсин бутоқлар аро.
Чарх урсин қушлар ҳам, олмасинлар тин,
Уларнинг базмидан яшарсин ҳаво.
Сойлар шовуллаши тўхтамасин ҳеч,
Гоҳ булут, гоҳ нурдан бузарсин осмон.
Шоирнинг қалбидек, уиндек потини
Ҳаёт томирида жўшаверсин қон.

(286-бет)

С. Зуннунова аёллик баҳорини, ўзбек хотин-қизлари ҳаёти ва турмушининг янги саҳифаларини, тонгларини куйлай олди. Пурли тонглар эса кўзларга донмо тиниқлик, қалбларга илиқлик, умримизга ёруғлик олиб келади. Шоира шеърятидаги беғубор, самимий ҳис-туйғуларнинг, бахт ва хушҳоллик иқдорининг, мусиқий нозик оҳангининг дилга яқинлиги сабабларидан бири ҳам ана шу.

Шоира шеърятининг бугунги жозибаси, кўрки-таровати, ҳаётимизнинг «баҳорий тиниқлиги-ю наҳорий илиқлигини» (Э. Воҳидов) кўшиқларига жойлай олганида, инсон умрининг аччиқ онларини, тахир дамларини, сафоли кунларини — хуллас, инсон ҳаётининг кечшмалар, ҳис-туйғулар тарзидаги камалак рангларини шеърлари қатимига сингдира олганлигида кўринади.

Ҳ. Ғулومнинг сўнгги йиллардаги «Гулдаста», «Марҳабо», «Қўлларинг», «Овозим сизга», «Ҳақиқат» сингарӣ

қатор шеърларида ҳаётдаги ҳар бир янгиликка сезгирлик билан қулоқ тутаётган, жаҳон саҳнида содир бўлаётган воқеа-ҳодисаларга ҳозиржавоблик билан муносабат билдирувчи, коммунистик идеаллар, эътиқод йўлида ҳар қандай мушкулотга, курашга шай замондошимиз образи гавдаланади. Лирик қаҳрамон ўз характерида намойиш топган маънавий ва гуманистик позициянинг активлиги, ҳис-туйғулар ифодасининг ҳаққонийлиги каби фазилатларига кўра замондошларимиз қалбини янгиликка айланади.

Биргина давр ва инсон масаласига поэтик мунобатда лирик қаҳрамоннинг актив гражданлик ва гуманистик позицияси кўз ўнгимизда бўй тортади. Чунончи, у, дунёнинг порлоқ эртасини одамзоднинг ижодкор қўлларида, бунёдкорлик фаолиятида кўради. Шу жиҳатдан шоирнинг «Қўлларнинг» шеъри характерлидир. Зотан, сайёраларга етган «ракета-дулдулар»ни, «озодлик номли қуёшни» бунёд этган, «боғ ва чаманлар» яратган, давр суръатини тезлатган, ёмонлик ва говларни ўз йўлидан сугурган куч — бу авлодларнинг қўлларидир, аслида. Лирик қаҳрамон «Ҳаммаша этсин ижод яхшиликни қўлларинг!» дея даъват этар экан, бу оддий хитоб ёки чақирқиқ эмас. У замондошларимизнинг актив гражданлик позициясини, умумгуманистик қиёфасини белгилаши жиҳатидан ижтимоий моҳият касб этади.

Шеърнинг ижтимоий аҳамияти эса яхшиликка даъват ёки разолатни қоралаш ундовлари миқдори билан ҳеч қачон белгилашмаган. Ҳамма гап, шоирнинг ижодий-эстетик принципларидадир. Шу маънода Ҳ. Гулом лирикаси учун шеърга объект қилиб олинган ҳаётнинг ижтимоий ва маънавий-ахлоқий масалаларига кенг аспектда, даврнинг етакчи тараққиёти нуқтаи назаридан ёндашиш ва ёритиш кўпроқ хосдир. Шоирнинг лирик қаҳрамони ўз авлоди, асрдошига қарата «Сендадир даврнинг ишонч мурвати, Хайрли, зафарли ишларга бура! Озодлик ҳурмати, шодлик ҳурмати Сенга эргашади заҳматкан курра» дея мурожаат этиши ҳам бежиз эмас. Сабаби, шоир талқинчи, янги дунёни инсон ақли ва заковати яшартиради. Дунёнинг эртаси, инсониятнинг порлоқ келажаги одамларнинг яратувчилик қўлларида экан, лирик қаҳрамон учун «Пишиб ётган кенг дала — бунёдкорлар юраги» тимсолида кўринади.

Шоирнинг «Гулдаста» шеърида «Сен ҳар бир дарахтга кучоғингни оч, Таъзим қил, азизим, ҳар бир одамга, Фарзандлар жон берди, тоинки қуёш Мангу нур сочсин деб оламга» дея нуруний опа тилидан айти-лаётган ушбу фикрлар эмоционал кайфият, чуқур ҳис-туйғулар пўртачасини юзага келтириш билан баробар, энг муҳими, ботиний теран фикр, ижтимоий мазмунга эгаллиги жиҳатидан характерли. Бу нарса, шеърнинг та-биат хоссалари кучли поэтик деталларга айлантирил-ган, поэтик ҳиссий кечинмаларга бой қўйидаги сатрлари-да намойиш топади: «Сен у ерларга қўйганда қадам, Мовий баргларидаги шудрингга тегма, Улар на губордир, на оддий шабнам, Улар — шинелларда норлаган тугма». Лирик қаҳрамоннинг ўй-кечинмалари замондошлари-мизнинг маънавий-психологик олампидан сизиб чиқини жиҳатидан ҳам шеър чуқур замонавий аҳамият касб этади.

Ҳ. Ғулумнинг сўнгги йиллар лирикаси ҳаёт гўзаллик-ларини, эзгуликни, инсоннинг бой ҳис-туйғулар олами-ни куйлаши жиҳатидан шеъриятимизда салмоқли ўрни тутди.

Р. Бобожоннинг шеърий тафаккури эса, Ҳ. Ғулум таъбири билан айтганда, замон руҳини, яратувчилик пашъу-намосини, ўлка баҳори, ҳаёт ва ижод таронаси-ни, улуг меҳнатда қаҳрамонлик симфониясини қамраб олади. Ушбу фазилатлар Р. Бобожоннинг рубоийлари-да, «Янги йил туғилди», «Одамни одамдан бехабар одам?!», «Баҳор ҳарорати олдим эсинг», «Иложинг йўқ, тақдир беомон», «Ун етти ёшингда», «Умримдан розиман» сингарни ўнлаб шеърларида айниқса бўртиб туради.

Шоирнинг биргина «Янги йил туғилди» шеърига на-зар ташлайлик. Шеър ғоявий-эстетик фикрнинг гўзал бадний умумлашмаси билан диққатни жалб этади. Ли-рик қаҳрамон янги йил билан ҳамнафасликда туғила-жак янги саодатни шарафлайди, эллар саломини эллар-га, йиллар саломини йилларга етказиш иштиёқи билан ёнади. «Янги йил туғилди. Тугилиш, яшаш Янги гапмас ушбу эски дунёда. Аммо юракларда ёнмаса оташ, Ут-ган умрлардан, айтгил, на фойда!» дейди. Шу асосда шеър мундарижасига туғилиш, яшаш тўғрисидаги ўй-мушоҳадалар кириб келади. Ушбу фикр абстракт эмас, балки ҳаёт ва воқеликдан, инсон фаолиятининг моҳия-

тидан сизиб чиқади. Гарчанд эски йил ошини ошаб, ёшини яшаган эса-да, унинг «Нуроний бошида галаба тожи» порлайди. Негаки, унинг сочи меҳнат ва кураш билан оқарган.

Кўринадики, тугилиш, яшаш масаласидан кейин шеърга инсон ҳаётининг, умрининг мазмунини белгилловчи, ёрқин инкишоф этувчи меҳнат ва кураш мавзуси кириб келади. Меҳнат, кураш эса бевосита инсон фаолияти орқали конкрет моҳият касб этади; у инсон тақдири, она юртининг эртаси, инсоният келажаги билан боғлиқликда эстетик мазмунига эга бўладики, шу сабабдан эски йил «эр йигитдай ҳамон жўшади». Эски йил умумхалқ меҳнат ваҳтасида терга ботиб курашганлиги бонсидан ҳам одамлардан кўнглини узиб кетолмайди, хайрланолмайди. Бунинг ҳаётий омиллари лирик қаҳрамоннинг қўйидаги жўшқин фикрлари орқали аёнлашади: «Буюк съездни ҳам бирга ўтказдик, Улкан одим қўйдик келажак сари. Эркесвар қўлларга машъал тутқаздик, Шоҳ сатрларга тўлди умр дафтари». Йиллар номини тонгларга улашга даъват этаркан, лирик қаҳрамон ҳаётининг фаровонлигини, бахтининг барқарорлигини олқинишлайди.

Шу жиҳатдан Р. Бобожон шеърларининг лирик қаҳрамони давр нафасини, замондошларимизнинг ватанларварлик ҳис-туйғуларини ифодалаётган гражданин сифатида тавдаланади.

Р. Бобожон шеърларида севги-вафони, баҳорни, бахтни шарафлар экан, шу асосда ҳаёт завқини, сурурини тараншум этади. Шоирнинг «Мабодо уддалай олмасанг, дўстим» шеъринида ана шу хусусиятларнинг муайян қирраси намоёнлиги тонган, дейиши мумкин. Шеърининг лирик қаҳрамони севгига бепарво боқишликни, анвойи гулларга лоқайд қарашни, ўқилган байтнинг фаҳмига етмаслигини инсоннинг ўлими деб билади. Инсон умрининг боқийлиги эса, шоир талқинида, душмани янчили, дўстга юракни қафт устида тутиш билан характерланади. «Мабодо уддалай олмасанг, дўстим, Сенсиз ҳам ёшини яшар бу олам. Аммо бенз ўтар сен қўйган қадам, Қим билсин, қулаган синчми ё устуи?!» деган поэтик умумлашмага келади у.

Ҳ. Фулом таъкидлаб кўрсатган, Р. Бобожон шеърини лждошнинг етакчи хусусиятлари бўлмиш ёшлик сурури, ҳаётбахш оптимизм, оташин ватанпарварлик туйғулари

билан сугорилгаплигининг омиллари тўғридан-тўғри ҳаётга, совет воқелигига бориб туташади, ундан озикланади.

Табиат ва инсон масаласи ҳар бир даврда ўз замонавийлиги билан доимо актуаллик касб этиб келади. Зотан, у шоирларнинг дунёқарашини, маънавий-интеллектуал оламни намоён этиш баробарида, ҳар бир давр кишиларининг боқий мавзуларга муносабати орқали инсоннинг ҳаётдаги ўрнини, объектив дунёга қарашларини, бир сўз билан айтганда, маънавий-ахлоқий, эстетик ҳамда психологик дунёси гаммаларини акс эттиради. Ана шу жиҳатлари билан лирика табиатидаги табиат ва инсон мавзуи, унинг поэтик талқини муайян даражада давр фалсафасини, халқнинг ижтимоий тафаккури тараққиётини, халқ оmmasининг маънавий тақомили эволюциясини кузатиш имконини беради.

Хуллас, «шеъринят моҳият эътиборига кўра, инсон эмоциялари билан уни ўраб турган атроф муҳит ўртасидаги зиддият аспектиларидан бирини акс эттиради; у тўлиқ реалликка эга бўлиб, инсоннинг табиат билан курашида конкрет тажассум топади. Шеъринят ана шу кураш маҳсули экан, унинг ҳар бир тарихий тараққиёт босқичларида инсоннинг атроф теваракка нисбатан актив муносабатини ўзига хос йўсинда акс эттиради»⁵⁶.

Юқоридаги фикр-мулоҳазалардан, кузатишлардан шундай хулосага келиш мумкин:

Бугунги лирикада тасвир объекти марказида — объект дунё билан алоқаси янада мустақамланиб бораётган инсон ва унинг тақдири билан узвий боғлиқликдаги дунё тақдири турибди. Инсон ўзининг ижтимоий-сиёсий ҳамда тарихий воқелик процесслари марказида турганлигини, инсониятнинг бугуни ва эртаси, келажакка масъулиятли эканлигини ниҳоятда чуқур ҳис этмоқда. Лирика — инсон қалби орқали ўтган дунёни ва воқеликни қайта ёшартирар экан, инсон маънавиятини ҳам қайта ёшартиради. Шу жиҳатдан ҳам шоир Ю. Марцинкявичюснинг қуйидаги фикрлари характерлидир: «Мен дунёни кафтимда ушлаб тургим, айлантиргим, унинг тўрт томонидан кургим келади. Унинг турли босимдаги турли хил ҳароратини кузатгим келади;

⁵⁶ К о д у э л л К. Иллюзия и действительность (об источниках поэзии). М., 1969, с. 175—176.

яъни айтмоқчиманки, инсон ва давр бутун ўзлигини, моҳиятини очаркан, унинг юксак даражадаги босими ва ҳароратини кўришни истайман»⁵⁷.

Лирикада ассоциатив мушоҳадакорлик етакчи ўрнини эгаллагач, у ўз табиатига икки майлини мужассамлаштирди; бу — шахснинг ички кечинмаларини янада тирак татқиқ қилиши ҳамда поэтик мушоҳада ва тафаккурнинг умуминсоний кўлам, мазмун касб этишидир. Ҳозирги лирикамиз учун хос бўлган, унинг табиатидаги эмоционал-психологик кескинлик, дунёни ва воқеликни фалсафий-аналитик тарзда талқин қилиш ва замондошларимизнинг кўп қиррали ҳаёти, маънавий-психологик оламни намўни этишидаги интеллектуаллик, ижтимоий-тарихий воқелик тараққиёти тенденцияларининг юксаклигидан туриб халқ тақдирининг ва ижтимоий-сиёсий воқелик, ҳаёт процессларининг лирик умумлашмалар кўламини ана шу негиздан сизиб чиқмоқда. Давр ва воқеликнинг мураккаб жараёнларини инсон тақдир марказида синтезлаштирувчи шоирнинг лирик «мен»и тарихий тараққиётни янги тарзда кўрсата олганлиги учун ҳам бугунги лирикамиз ривожда, камолотида типиклаштиришининг янги ички сифат белгиси тариқасида тажассум топди. Бу процессда объектив дунё, воқелик — лирик умумлашмалар маъзига сингиб кетмоқда, ўз навбатида фалсафий лирик умумлашмалар эса гоъвий-эстетик хулосалар характерига кўра эшик масштаб касб этмоқда. Натижада давр ва воқелик тараққиётининг инсон ва инсоният тақдир, келажаги билан уйғунликда намўни бўлган фалсафий талқин юзага келмоқда.

Сўнгги йиллар шеъриятида ривожланган, хусусан М. Шайхзода, Уйғун, Миртемир, Зулфия, А. Мухтор, Ҳ. Гулом, Р. Бобожон, Шукрулло лирикасида кўринган ассоциатив мушоҳадакорлик майли лирика табиатига жиддий ўзгартиришлар олиб кирди. Ассоциативлик — поэтик санъат табиатида кеча ёки бугун пайдо бўлган сифат белгиси эмас, у лирикамиз тарихида поэтик таҳлил санъатининг характерли компоненти сифатида мавжуд эди. Лекин у ўзбек совет поэзиясида бугунги-чаллик лирика тараққиётида етакчи, ҳал қилувчи аҳамият касб этмаган эди; зеро у замондошларимизнинг, шахснинг ҳаёт воқелиги билан гоъят кенг тармоқ отиб

⁵⁷ «Вопросы литературы», № 10, 1966, с. 145.

кетган мураккаб алоқаларини аке эттиришда муҳим омил бўлиб қолди. Тарихийлик негизига қурилган лирик ассоциатив умумлаштириш лирика табиатига, лирик шеърларнинг композицион-структурасига ҳам ўзгаришлар киритди. Яъни, лирик шеърлар турли ҳажмда бўлса-да, гоёвий-эстетик мазмуни ва мундарижасига кўра, маънавий-ахлоқий проблемаларни зиммасига олиши жиҳатидан ижтимоий характер касб этмоқда.

Аслида поэтик ассоциациялар образнинг асосини ташкил этаркан, у инсон маънавий дунёси, ўй-мушоҳадаларининг давр, жамият, тарих билан боғлиқ нуқталарини бир фокусга йиғди ва кучли нур билан ёрилади.

Бугунги лирикада тараққиётда ассоциатив мушоҳадакорлик шоирнинг воқеликка бўлган эстетик муносабати, фикр-ўйлари тарихийлигининг мезонига ҳам айланди; ассоциативлик ҳаёт материалининг ўтмиши, бугун ва келажак каби уч йўналишининг бир фокусга йиғиш ва нурлантириши, яъни тарихий аспектда ишлаш имкониятларини юзага келтирди. Наттижада ҳаёт картиналари ва полотноларининг субъект призмасидан ўтган объектив моҳияти, тарихий мағзи шоир дунёқарашининг, гоёвий-эстетик мақсаднинг кўламини ва даражасини кўрсатувчи мезон вазифасини ҳам ўтай бошлади. Зотан, лирика ўз табиатига кўра субъективизмга, тарихий воқеликка ва ҳаёт хоссаларига юзаки муносабатда бўлишга тоқат қилолмаслиги маълум. У ҳис-туйғуларнинг табиийлиги ва самимийлигидан, фикрларнинг яхлитлигидан, воқеликнинг тараққиёг диалектикасини чуқур англаб етишдан юзага келади. Шу ўринда шоир «мени»нинг субъектив интилиши — қалб даъвати билан маънавий-эстетик идеали уйғунлашиб кетади.

Айтиш мумкинки, ўз фаолияти билан буюк бир тарих яратаётган замондошларимизнинг маънавий-психологик дунёсини тарихий воқеликнинг ўтмиши, бугун ва келажак билан уйғунликда умумлаштириш жараёнида бугунги лирикада ривожининг характерли бир белгиси намён бўлади. Бу традициянинг сарчашмалари ўзбек совет поэзиясида 30-йиллар Г. Фулом лирикасига бориб тақалади.

Шоирларимиз бугунги лирикадаги бу фазилатларни янги сифат белгилари билан бойитиб, янги босқичга кўтармоқдалар. Хусусан, у замондошларимизнинг орзу

идеалларини, маънавий дунёсини тажассум этувчи лирик «мен» табиатида шахсининг дунё ва инсоният тақдирида тутган ўрни ва масъулияти янада органини, воқеа-ҳодисаларга актив позициясини, воқелик жараёнларини янгилашдаги актив интилишини равшан намоён қилмоқда.

* *
*

«Ҳамма даврларда ҳам шеърининг энг юксак чўққиси гражданлик поэзияси бўлганини ким билмайди, дейсиз!» (С. Шичпачёв). Том маънодаги лирикани гражданлик хусусиятларисиз тасаввур этиб бўлмаганидек, гражданлиқни ҳам лирикасиз тасаввур этиш қийин.

Хўш, 70-йиллар лирикаси табиатидаги гражданлик хусусиятлари қайси жиҳатларига кўра аввалги ўн йилликлардан ажралиб туради; ёхуд аввалги ўн йилликлардаги қайси ижобий тамойиллар давом этмоқда.

Шоир — энг аввало граждани. Ўз даври ва жамиятининг, халқининг граждандир. Шоирларни ҳам «...Коммунистик партия тарбиялаб вояга етказган: улар ўз халқининг ишлари ва фикри-зикрини ифодалайдилар, уларнинг ижодий тақдирини социалистик Ватан манфаатларидан ажралмасдир»⁵⁸. Ана шу нуқтадан эътиборан, у ёки бу шоир ижодидаги гражданлиқнинг характери ва миқёси, умуман лирикадаги гражданлик майлининг хусусиятлари туғрисида фикр юритиш мумкин. Агар биз 60-йилларнинг ўрталари ва 70-йиллар лирикаси тараққиётидаги ўзига хос баъзи хусусиятларини аниқлашга ҳаракат қилар эканмиз, уни, энг аввало, бу даврдаги ижтимоий тараққиётнинг конкрет шароитлари билан уйғунлиқда кузатиш лозим кўринади. Зотан, адабиётнинг узвий бир қисми бўлган лирика ҳам ҳар бир даврда мамлакатимиз ҳаёти ва халқ тақдирининг поэтик акси садолигига эмас, кўзгуси бўлиб келган. Хусусан, марксизм-ленинизм назариясининг кўнгилга актуал проблемаларини янада ривожлантириши 50-йиллардан айниқса актив тус олди. КПССнинг тарихий XX ва XXII съездлари қарорлари марксизм-ленинизм на-

⁵⁸ КПСС XXIV съездининг материаллари. Тошкент, 1971, 100-бет.

зариясининг келгуси тараққиётига катта таъсир кўрсатди. Мамлакатимизда коммунистик жамият қурилишининг жадал суръатда юксала бориши совет халқининг ижтимоий активлигини янада ошириб юборди. Коммунистик партиянинг бутун фаолияти «КПСС Программасини бажаришга, коммунизмнинг моддий-техника базасини вужудга келтиришга, халқнинг моддий фаровонлигини янада оширишга, ижтимоий муносабатларни такомиллаштиришга, совет кишиларини юксак коммунистик онглилик руҳида тарбиялашга қаратди»⁵⁹. Табиийки, адабиёт ва санъат ана шу муҳим ҳаётний жараёнларни акс эттирди.

Партия ва ҳукуратимизнинг совет кишиларининг бахт-саодати, иқтисодий фаровонлиги, маданий юксалиши хусусидаги доимий гамхўрлиги адабиётимиз такомлига ҳам катта таъсир кўрсатди. Жумладан, лирика, асосий тасвир объекти бўлган инсон табиатида намоён бўлган янги сифат белгиларини — ўз бахтини ўзгалар бахти билан биргаликда англаши, умум қайғуси ва ташвишини ўз изтиробларидек кўриши, яшаш ва тириклик мақсадларини юксак, ҳаётний принциплар — коммунистик жамият қуриш вазифаларига сафарбар этиши каби эзгу маънавий омиллар ҳисобига имкониятларини кенгайтириб борди. Булар, шаксиз, сўнгги йиллар лирикаси тараққиёти жараёнидаги майллардан бири хусусида, лирика табиатидаги янги сифат ўзгаришларидан далолат бериш билан бирга, лирик қаҳрамонлар ва персонажлар маънавий-интеллектуал, психологик дунёсининг характерли хусусиятларидан бирини қайд этиш имконини ҳам беради. Шу билан бирга, коммунистик жамият қурилиши жараёнида инсон шахсининг маънавий-интеллектуал такомиллини, индивидуал имкониятларини намоён этиш воситаларининг кенгайишини кўрсатиш — сўнгги йиллар лирикасида етакчи мотивлардан бирини ташкил этади.

Бугунги кунда турли хил ижодий темперамент, ўзига хос ижодий табиат, услубга эга бўлган Уйғун, Миргемир, Зулфия, А. Мухтор, Ҳ. Фулом, Мирмуҳсин, Р. Бобожон, Т. Тўла, Шукрулло, Шуҳрат, Ж. Жабборов, С. Зуннунова, Э. Воҳидов, Ҳ. Шарипов, А. Орипов каби бир неча авлодга мансуб шоирлар зумрасининг ижоди ўзбек лирикасининг кўркем қиёфасини белгилаб

⁵⁹ КПСС XXIII съездининг материаллари. 3-бет.

беради. Улар шеърятнинг муштарақлигини таъминловчи энг муҳим нарса — бу реал ижтимоий-сиёсий воқелик, конкрет ҳаётий процесслар, инсон тақдирини давр ва инсоният тақдирини билан боғлиқликда талқин этиш хусусиятларидир.

Бугунги ўзбек лирикаси ҳаётни, халқимизнинг маънавий-интеллектуал дунёси гаммаларини ипқишоф этиш, халқимизнинг руҳий олами такомилли учун фойдали ва зарур бўлиш баробарида, замондошларимизнинг яшаш ва меҳнат қилишида қудратли куч сифатида ҳам намоён бўлмоқда. Фан ва техника ўз тараққиётида янги элементларни, ер куррасидаги янги қудратли куч манбаларини, коннотининг янги-янги бўлишларини кашф этиб бораётгани сингари, бугунги шеърятимиз ҳам замондошларимиз маънавий оламида янги қатламларни кашф этиш йулида изланмоқда, камол топмоқда.

Ҳар бир даврнинг ўз классик шеърлари бўлади. Масалан, «Яна, шўро», «Фаиға юриш», «Гўзаллик нимада», «Турксиб йўлларида», «Сен етим эмассан», «Марказкомга салом», «Вақт», «Ўзбекистон», «Россия», «Ўрик гуллаганда», «Мушоира», «Харорат», «Сўроқлайди шоирни шеърим» ва бошқалар. Уларнинг умрбоқий поэзиямиз тарихининг дурдона асарлари бўлиб қолиши сабаблари нимада? Пазаримизда, улар энг аввало, ўз даври нафасини, руҳини, ижтимоий-сиёсий шаронининг поэтик синтезини бугунги ва келгуси авлодларга ёрқин гавдалантира олиш хусусияти билан характерлидир. Улар халқ ҳаётининг даврнинг етакчи тараққиёт тамойиллари билан ўйғуликда аке эттирганлиги учун ҳам авлодларнинг коммунистик идеаллар учун курашига хизмат қилди, уларнинг маънавий эҳтиёжларини қондира олади. Бу эса, шеърларининг юксак гражданлик моҳиятидан, замонавийлик характеридан, давр воқелигининг поэтик синтезини юксак гражданлик ва фалсафий теориялик билан ёритиб берганлигидан далолат беради. Ана шу жиҳатлари билан Ҳамза, Ғ. Ғулом, Ойбек, Ҳ. Олимжон, М. Шайхзода, Уйғун, Миртемир, Зулфия каби улкан санъаткорларимизнинг шеърлари халқимиз ҳаётининг ажралмас бир қисмини ташкил этади.

Шоир умуминсоний, глобал масалаларга доим ҳам мурожаат этавермаслиги, тасвир объекти доираси у қадар масштабли бўлмаслиги мумкин. Лекин у ўз даврининг, халқ ҳаётининг ташвиш ва эҳтиросларидан холи

янаши мумкин эмас. У замондошларининг бойи ва мураккаб маънавий ҳаётини давр воқелигидан ажратмаган ҳолда гавдалантиради.

Лекин лирик шеърятимизнинг бугунги тараққиётига юксак граждaнлик мезони билан ёндашар экaнмиз, етук маҳорат билан яратилган, бадий нухта асарларнинг кўнгилдагидек кўп эмаслиги ҳам эътироф этиш лозим.

Ҳар бир даврда шоирлар ижодининг аҳамияти ўз даврининг руҳини поэтик мужассамлаштиришида, халқнинг муайян даврдаги маданий, маънавий, интеллектуал камолоти даражасининг поэтик соломасини яратишида, олий инсоний, гуманистик гояларни, идеалларни куйлаб келганлигида кўринади. Шеърят асарлар мобайнида юксак идеалларни (ҳақиқат, адолат, тинчлик), боқий маънавий-ахлоқий, эстетик бойликлар (эзгулик, гўзаллик)ни асраб-авайлаш, тасдиқлаш, улуғлаш учун хизмат қилиб келди. Ана шу миссиясида шеърятнинг том маънодаги граждaнлик моҳияти намоён бўлади. Чунинчи, классик шеърятимиздаги севги-муҳаббат мавзуси талқинида эрка, озодликка, ҳур инсоний муносабатларни очиб беришга интилиш ётади. Бунда шоирларнинг ўз даври ва социал шароит доирасидаги актив позицияси намоён топaди. Классик шоирларимиз севги-муҳаббат талқини орқали инсон қадр-қимматини, юксак инсоний ҳис-туйғуларни улуғлаш, тасдиқлаш орқали юксак гуманистик туйғуларни, эзгуликни назар-эътиборда тутадилар. Умуман, шеърятнинг асл мундарижасини олий инсонийлик белгилаб келган.

Граждaнлилик тушунчасининг маъноси гоят кенг ва терандир. Шу нарсаи таъкидлаш жоизки, фақат шоирнинг эстетик позицияси ёрқин ифода этилган ижтимоий-сиёсий воқеликка бағишланган шеърлардагина граждaнлик хусусиятлари бўртиб кўринади, дейиш, назаримизда, граждaнлилик тушунчаси талқинида бир ёқламаликка, чекланганликка олиб боради. Меҳнат, Ватан, она юрғ, пон, севги, дўстлик, табиат ва ҳоказо мавзулардаги шеърлар ҳам граждaнлик лирикасининг асл намуналари бўлиши мумкин. Биргина севги-муҳаббат лирикасини олиб кўрайлик. Қачонки, шоирнинг шеъри қалб кечинмаларининг олий ҳолатларини шунчаки қайд этишдан иборат бўлиб қолса, маълум бир гоявий-эстетик мақсадни нурлантириш, ёритиш учун

хизмат қилмаса, шахсийлик қобиғига ўралашиб қолади; бу ҳолда шахсий-интим туйғулар, фикр-ўйлар силсиласи гражданлик руҳи касб этолмайди. Гражданлик мотивлари билан уйғунлашиб кетмайди.

Ўзбек совет лирикасининг улкал намоёндаси Уйғуннинг поэзиямиз хазинасининг олтин фондиди ташқил этган севги-муҳаббат мавзудаги шеърларини ўқувчилар яхши билади. Лекин шоирнинг сўнгги йиллардаги севги мавзуда яратган баъзи шеърларини муваффақиятли дейиш қийин.

Икки қизил гул яроғидан,
Яралганми нафис лабларинг?
Гапларингга муштоқман, гапир,
Дилга ором берар гапларинг.
Сен гапирсанг ишқ мадҳи бўлиб
Лабларингдан сочилар гаплар.
О, бу лаблар қаргини учунмас,
Бўса учун яралган лаблар...

(II том, 336-бет)

Шоирнинг «Лабларинг» шеърини тўлиқ келтирдик. Унда ҳис-туйғу ва фикр янгилиги йўқ ҳисоби. Маълумки, фикр ва ҳис-туйғу лирикада омухта ҳолда яшайди, уларни бир-биридан айирини мумкин эмас, шеър қапчалик эмоционал кечинмаларга бой бўлмасин, у қачонки муайян поэтик фикрни жилвалантириш учун хизмат этсагина ўқувчига таъсир кўрсатади. Кейин, у ёки бу фикр ҳис-туйғулар билан йўғрилсагина поэтик моҳият касб этади. Хусусан, муайян фикр билан тўйинган кечинма, ҳис-туйғу маълум мазмунга эга бўлган поэтик образ тарзида намоён бўлади. Уйғуннинг юқоридаги шеърда муайян мазмунга эга бўлган поэтик образни учратмаймиз. Шу билан ҳам у ўқувчига эстетик таъсир кўрсатолмайди, шеърининг «Бўса учун яралган лаблар» поэтик хулосаси эса, эстетик туйғу, кайфият уйғотмайди, балки натуралистик тасвирдек туюлади.

Қўлингизга тутдим бир гужум чилги,
Татиб кўрдингизу деддингиз: «Гўрроқ».
Бу ўша лоқайдлик, шўхликдан белги,
Бу бобда омад йўқ, нешонам шўрроқ.
Болдай нима тутсам, дейсизки: «Аччиқ»,
Аччигни келтирсам, дейсиз: «Бу пордон».
Қар қочирдиқ дилда қўзғар бир санчиқ,
Қандоқ ўч оласиз ўртай-ўртай жон.
Бир кез бенижозат бўса олгандим,
Ушаннинг ўчими ё бошқароқ важ?

Бир кез буйингизга қўлим солгандим,
Наҳот уша важдан фалак шундай каж?
Наҳот?... Пўк, эй нодон, ўч эмас, ё кек,
Бўсага лоқайдлик касофати бу.
Бўсага чек қўйма, бўсага йўк чек,
Бўса деб чақнашда кўзлари оҳу...

(III том, 68-бет)

Миртемирнинг ушбу шеъри ҳам севги-муҳаббат мавзуда. Лекин унда шоир соф туйғуларнинг, инсоний майлларнинг гўзаллигини гўзал поэтик образларда мужассамлаштиради, ва шу асосда, ҳаётни, гўзалликни кўйлайди. Энг муҳими, ҳис-туйғу ва фикрлар синтези, поэтик образ ҳаёт гўзаллигини, маънавий гўзалликни тасдиқлаш учун йўналтирилганки, унда шоирнинг эстетик позицияси бўриб туради. Айтиш мумкинки, поэтик образ шоирнинг гоёвий-эстетик мақсади, идеалининг бир йўла бир неча моҳиятларга тўпланган мужассамидир.

Дарҳақиқат, асосий масала мавзуда эмас. Мавзу ҳеч қачон бадний асарнинг жанрини ҳам, ижтимоий-сиёсий руҳи, маънавий-эстетик таъсир кучи ва на граждандилик, на фалсафийлик мазмунини белгилаб бера олади. Ҳамма гап санъаткорнинг ана шу мавзуга қай аспектда ёндашиши ва уни қандай ёритиши, мазкур жараёнда чиқарган эстетик хулосаси, поэтик ҳукмидадир. Зотан, санъаткор «...умуман одамлар ҳолатидан чиқмасдан, тасвирлаётган ҳодисалари ҳақида ўз ҳукминини эшитишдан, агар хоҳласа ҳам воз кеча олмайди, унинг асари унинг ҳукми бўлади — санъат асарларининг янги аҳамияти шундан иборат бўлиб, санъат ана шу асл моҳияти туфайли инсоннинг маънавий фаолиятлари жумласига киради»⁶⁰. Ёки бошқача айтганда, шоирнинг дунёқараши тақозоси билан намоён бўладиган ижодий позицияси ушбу ўринда ҳал қилувчи ўрин тутаети. Фикрмининг тасдиғи сифатида мисолларга мурожаат этайлик.

1966 йил 26 апрель тонготарида Тошкент аҳолисининг бошига тушган табиий офат — зилзила халқимизнинг мардлиги, қаҳрамонлиги, шижоатига бир синов бўлди. Шоирлар халқимиз табиатидаги, қалбидаги ана шу юксак туйғуларни тараннум этишни ўзларининг

⁶⁰ Чернишевский. Н. Г. Танланган адабий-танқидий мақолалар. Тошкент, 1956, 406-бет.

гражданлик бурчи деб билдилар, қалб даъвати билан ажойиб асарлар яратдилар. Шукруллонинг «26 тоғ-отар», Э. Воҳидовнинг «Палаткада ёзилган дoston», Ҳ. Салоҳнинг «Тошкент билан суҳбат» поэмалари, Мирмуҳсиннинг «Бир коса суг — чайқалди шаҳар», Мамарасул Бобоевнинг «Ишонч», Т. Тўлаинг «Суҳбат», Шуҳратнинг «Қадрдонлар», А. Ориповнинг «Авлодларга мактуб» ва бошқа шоирларнинг қатор шеърлари халқимиз маънавий-психологик дунёсининг, проза ва матонат кучининг бадний инъикоси сифатида юзага келди. Ушбу асарларнинг аксарият қисмида шоирларимиз ўз даври ва замонасида содир бўлган, ўзлари гувоҳ бўлган воқеа-ҳодисалар мазмуни билан ўраланиб, кифояланиб қолмайдилар, ана шу омил асосида шоирларимизнинг давр ва воқелик ҳақидаги, социалистик тузум шарофати билан тугилган гуманистик, интернационалистик туйғулар ва муносабатларнинг янги-янги қирралари тўғрисидаги актив гражданлик позицияси тажассум топади.

Шундай қилиб, сўнгги йиллар ўзбек лирикасида умумлаштирувчи поэтик тимсоллар, шартли образлар, метафоралар асосида фикрлаш фазилати, теран мушоҳадакорлик хусусияти кучайганини мамнуният билан таъкидлаш жоиздир. Яъни, Уйғун, Зулфия лирикасидаги кенг масштабли поэтик умумлашмаларга мойиллик, А. Мухтор шеърлятидаги теран гоъвий-фалсафий умумлашмалар, Миртемир шеърларининг мумтозлигини таъминлаган ҳис-туйғуларнинг ички драматизми ва фикрий теранлик, психологик таҳлил чуқурлиги — буларнинг ҳаммаси халқимизнинг бугунги ҳаётининг поэтик тарихини акс эттирувчи ва шеърлятимиз тарихини яратувчи йирик поэтик полотнолар яратилганига зами ҳозирлаган асосдир. Жуманиёз Жабборов, Эркин Воҳидов, Ҳусниддин Шарипов, Барот Бойқобилов, Абдулла Орипов, Рауф Парфи, Омон Матжон, Ҳалима Худойбердиева ва бошқа шоирларнинг сўнгги йиллардаги изланишлари ана шу йўналишдаги хайрли майлнинг нишонлари, белгилари дейиш мумкин.

Умумлашмалар кўламининг масштаблилиги фақат бугунги лирикамиз тараққиётининг характерли белгиси эмас, албатта. Лекин сўнгги йиллар ўзбек лирикаси XX аср жаҳон прогрессив поэзияси тараққиётининг нурнон фазилатларини ўзига сингдирган ҳолда янги

сифат белгилари билан бойиб бораётганлигини таъкидлаб ўтмоқчимиз. Бу ҳол нималарда кўринади?

Биринчи навбатда, лирика эшик мазмун ҳисобига эшик кўлама касб этиб бораётганида кўринади. Хусусан, бугунги лирикада ўз тараққиётида умуминсоний мазмун, моҳият ҳамда кенг масшабли фикрлаш фазилатини касб этиб бораётгани шеърятимизнинг ҳаётчилигини тасдиқловчи асослардан биридир. Бу ўринда уқувчи, мазкур фазилатлар том маънодаги юксак шеърятнинг ҳамма даврлардаги мумтоз фазилати бўлиб келган, дейиши мумкин. Тўғри, тезкор, шиддатли, долғали воқеаларга бой XX асрда ўзбек лирикасида «ҳали тарик каби беданабои гап ҳам мўл» (А. Оринов). Лекин бу ҳол лирикада бугунги кундаги юксак парвозга кўланка ташлолмайди; М. Шайхзода учун қуёшнинг юксаклиги халқимизнинг коммунистик эртани бунёд этиндек «иниятнинг баландлигини эслатар»; Уйғун наздида «Янроқдан бошланар ҳаётнинг боши», у «Дарахтнинг умрига умр қўшади», кеч кузда бандидан узиллиб тушганда ҳам «Дарахтнинг дардига эш бўлар янроқ». Миртемир эса, айнан шу бугунга келиб, «Мен ўзим замонман, дугал давронман, Дев ё пари эмас, оддий инсонман» дея куйлади; Зулфия учун «Камалак! Нақ бизнинг буюк эртадай энг суйкум, энг лузум, азиз эркадай жозиб!» кўринади; Ҳ. Фулом назмида «Қардошлик, меҳр, вафо таптана қилган дунё — Лениндан олган илҳом, Коммунизм унга ном». Асқад Мухтор «Буюк зот эмасман, аммо қалб мағрур, Буюк замон кишиниман мен» деса, Мирмуҳсин «Улар биз — қадоқ қўллар, чарчамас темир танлар! Биз бўлмасак бу улкан ер курра-миз айланмас» дейди. А. Оринов учун мўъжазгина ниҳол, райҳон «чексиз чаманзорлар саси»ни келтиради, кўкка боқса, ўй-фикрларини милтираган юлдузлар эмас, «чулғайди чексиз само».

Бугунги лирикада ўз камолоти йўлида эришган, касб этган янги сифат белгиларининг асоси тўғридан-тўғри ҳаётга, воқеликка бориб уланади; лирикада бугунги тараққиётни, гуллаб-яшнашни бевосита давр, ҳаёт, воқелик билан узвий боғлиқ эканлиги равшан бўлади. Унинг моҳияти шундан иборатки, ҳаёт ва воқеликдаги янгиликлар кўлами шу қадар кенг ва сермиқёски, замондошларимиз ана шу фактлар «ёмғирини» беихтиёр равишда қабул қилади; лирика эса, ўз табиати ва вазифасига

кўра, доимо инсоннинг маънавий-психологик оламидаги янги-янги помаълум қирраларни кашф этишга интилади. Ана шу маълумода лирика ўз тараққиёти жараёнида дунё ва воқелик ҳақидаги маълумотларнинг мантиқи, қуруқ рационаллиги олдида бош эгиб қолмади, аксинча, ана шу янгиликларни, факт ва маълумотлар моҳияти-нинг инсон тақдирида, маънавий-интеллектуал ҳаётида тутган характерни талқин этиш ҳисобига янги сифат белгилари касб этди. Лирика олдида ўз табиатидаги фойдаланилмаган иқлимларни ишга солиш имконияти тугилди. Хусусан, моддий олам ҳужайраларининг майда атомларидан тортиб, ер қуррасининг гурс-гурс ураётган юрагига қулоқ тутди, ҳудудсиз космик бўшлиқларига дадил назар ташлай олди.

Бугунги лирикамиз образлари структурасида бўртиб турган зиддиятлар даврининг, XX аср воқелиги табиатидаги қарама-қаршиликлар моҳиятидан келиб чиқади. Хусусан, ушбу зиддиятлар Освенцим, Хиросима, Нагасаки, Сонгми фожиаларини инсониятнинг келажаги, тақдири билан омухталикда поэтик тадқиқ этишга улдайди. Ушбу конфликт кўринишлари XX аср кишисининг бугунги ҳаётини буткул банд этган. Чунончи, у турли хил ғоявий кураш, ғоявий қарама-қаршиликлар структурасидан тортиб лирик «мен»нинг ижтимоий шахс табиатини бутун мураккаблиги билан аке эттириш заруратидан келиб чиқади.

МАҲОРАТ ҚИРРАЛАРИ

УСЛУБИЙ ИЗЛАНИШЛАР

Табиат фаслларининг алма-
шилиб туриши диалектиканинг музтариб табиатига хос
ўзгармас қонунияти тақозосидир. Шу билан баробар ҳар
бир фасл иккинчи бир фаслнинг юзага келишига замин
ҳозирлайди. Ушбу ҳолни бевосита адабий жараёнга тад-
биқ этгинг кслади. Зотан адабиётда, жумладан шеър-
тимизда ҳам вақт ўтиши билан янги-янги авлодлар тул-
қини ўрин алмашмоқда. Ҳар бир авлод вакиллари узига
хос овози, услуби, манераси, гоъвий-эстетик принципа-
ри, мавзуси билан ўзининг бадий дунёсини яратар
экан, бу хусусият мазкур авлоднинг қиёфасини, таби-
тини ҳам белгилаб беради. Уларнинг мазкур давр шеъ-
рияси тараққиётида тугган ўрни ва ролини, бадий-эсте-
тик тафаккур ривожига қўшган улушини характерлаш
поэзиямизнинг айнан шу босқичдаги умумий тараққиёт
тенденциялари ҳақида фикр юритиш имконини яратади.

Хусусан, ҳар бир янги авлод поэтикаси, ижодий из-
ланишлари бетакрор тарихий шароит, янги ижтимоий
воқелик билан характерланади. Шу ижтимоий шароит-
лар ва воқеликларнинг ўзаро фарқланиши, бир-бирига
ўхшамаслиги бадий асардаги образлар қурилишида,
поэтик образларнинг эстетик вазифасида, тенгқур шоир-
лар ижодининг бир-биридан ажралиб туришида ҳам на-
моён бўлади. Бу нарсага ишонч ҳосил қилиш учун, ай-
тайлик, 20—30-йилларда ёки Улуғ Ватан уруши даври-
да адабиётга кириб келган авлод шеърятини эслаш
кифоядир.

30-йилларнинг иккинчи ярмида поэзияга келиб қў-
шилган, урушдан кейинги даврда ижоди шаклланган
Ҳ. Ғулوم, Мирмуҳсин, М. Бобоев, Р. Бобожон, А. Мухтор,
Шухрат, Шукрулло, Т. Тўла ва бошқа шоирлар ав-

лоднинг ўзига хос ижодий йўлини топиб олишида ҳаёт-мамот жанглари кечган давр воқелиги ва тарихий шароит асос бўлиб хизмат қилди. Гарчанд, ушбу шоирларнинг ҳар бири турли хил ижодий табиатга ва индивидуал хусусиятларга эга бўлса-да, яхлит бир ижтимоий мақсад уларнинг барчасини бир пият атрофида бирлаштиради, қизиқиши, эстетик қараш ва ижодий тақдирлари муштараклигини таъминлади. Бу нарса — улуг ва шонли ишга дахлдорлик ҳисси — ҳам фронтда қўлга қурол олиб курашини билан, ҳам фронт ичкарасидаги ижодий меҳнат билан, ҳам поэтик сўз кучи билан улуг ғалаба куллариши яқинлаштириши, халқ ва Ватан олдидаги граждандлик бурчини шараф билан ўташ масъулияти эди.

Авлодлар силсиласи ҳақида гап бораркан, бугунги ўзбек лирикасининг пурҳикмат қиёфасини 70-йиллар ёшлар шеърятисиз тасаввур қилиш қийин. Зеро, улар ижодидаги етакчи хусусиятлар, хусусан «соф граждандлик туйғуси, фалсафий ўйчанлик, афористик нақлларга мойиллик, эътиборга лойиқ бир фикр айтишга, интилиш, ортиқча рационалликдан қочини билан бирга психологик икки-чикирларга ҳам берилиб кетмаслик сингари сифатлар»¹ навқирон авлод лирикасининг бугунги шеърятини тараққиётида салмоқли ўрни тутишиндан далолат беради. Айни вақтда, бу ҳол улар ижодини махсус ўрганишини ҳам тақозо қилади.

Дарҳақиқат навқирон авлод лирикасининг бундай кўркем қиёфада гавдаланиши ижтимоий-сиёсий воқелик, халқ ҳаёти, давр тараққиёти билан изоҳланади, халқимизнинг социал-синфий ҳамда миллий онгининг, бадний-эстетик тафаккурининг юксакликка кўтарилиб бораётгани билан характерланади. Бу ҳол мазкур навқирон авлод яқин келгусида ажойиб шеърый дурдоналар яратишиндан, катта миқёсдаги шеърят хазинасига ўз улушини қўша олишидан, ўзидан кейинги ва аввалги авлодларни бир-биринга мустаҳкам боғлай олишидан шаҳодат беради.

70-йиллар ёшлар шеърятининг кўркем парвози учун барча объектив ва субъектив факторлар мавжуд. Хусусан, партия ва ҳукуматимиз ёшлар ижодининг раванқи, камолотин йўлида тинмай ғамхўрлик қилмоқда.

«Ижодкор зиёлиларимизнинг ёш авлоди ҳаёт қучо-

¹ А. Мухтор. Ёш дўстларимга. Тошкент, 1971, 23-бет.

гига тобора дадил кириб келаётганлигидан хурсанд-миз,— дейлади КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари Л. И. Брежневнинг Совет Иттифоқи Коммунистик партияси XXV съездига ҳисобот докладиди.— Чинакам талант кам учрайди. Адабиёт ва санъатнинг талантли асарлари миллий бойликдир. Биз шуни яхши биламизки, бадий сўз, буюёқлар жилоси, тошдаги пақшлар, товушларнинг оҳангдорлиги замондошларни илҳомлантиради, қалбимизда авлодимиз тўғрисидаги, замонамиз, унинг ҳаяжонлари ва бунёдкорликлари тўғрисидаги хотираларни келажак авлодларга етказди»².

КПСС Марказий Комитетининг «Ижодкор ёшлар билан ишлаш тўғрисида»³ қабул қилган тарихий қарори ҳам Коммунистик партиямиз ёш зиёлиларни тарбиялаш ишига муттасил катта аҳамият бериб келаётганлигини яна бир ёрқин исботидир.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети томонидан қабул қилинган «Ижодкор ёшларга кўпроқ эътибор берайлик»⁴ деган қарорда ҳам КПСС XXV съезди белгилаб берган коммунистик қурилишнинг улугвор программасини амалга оширишда ёшлар ижодининг аҳамияти катталиги таъкидланади; ёш зиёлилар, хусусан, шоир, ёзувчилар зиммасига ҳам маркесча-ленинча дунёқарашга эга бўлган янги инсонни тарбиялаб вояга етказиш, халқимиз маданиятини бойитиш, кенг меҳнаткашлар оммасида юксак эстетик дидни шакллантириш, замондошларимизни илҳомлантирадиган, уларнинг бой имкониятларини юзага чиқаришга имкон берадиган зарур ижтимоий-психологик ва маданий-ахлоқий муҳит яратишда фаол иштирок этиш каби масъулиятли вазифалар юкланган.

Дарҳақиқат, КПСС Марказий Комитетининг Сиёсий Бюроси аъзоллигига кандидат, Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг биринчи секретари Ш. Р. Рашидов Ўзбекистон Компартиясининг XIX съездига қилган ҳисобот докладиди «Янги ижодий кучлар, талантли ёшлар адабиёт ва санъатга кириб келганлигини қувончли ҳол деб ҳисобламоқ керак»⁵лигини алоҳида таъкидлаб ўтди.

² КПСС XXV съезднинг материаллари, 109—110-бетлар.

³ Қаранг: «Шарқ юлдузи», 1977, 1-сон, 11-бет.

⁴ Қаранг: «Шарқ юлдузи» 1975, 3-сон.

⁵ «Ўзбекистон коммунисти», 1976, 2-сон, 43-бет.

Ёшлар ижоди, жумладан ёшлар шеърляти партия ва ҳукуматимизнинг доимий меҳридан баҳра олиб камол топмоқда. Э. Воҳидов, А. Орипов, Б. Бойқобилов, Н. Назруллаев, Ҳ. Худойбердиева, Г. Нурулласва, О. Матжон, М. Али, О. Ҳожиёва, Г. Жўраева сингари навқирон авлод вакиллари ижоди республикамиз Ленин комсомоли мукофоти билан тақдирланиши, биринчидан, партия ва ҳукуматимизнинг ёшлар ижоди ва уларнинг ижтимоий фаолиятига ҳамнашлик ҳамхўрлиги ва рағбатининг юксак ифодаси бўлса, иккинчидан, ёшлар шеърляти ижтимоий-сиёсий ҳаётимизда, халқимизнинг маънавий-эстетик дунёсини бойитишда, коммунистик идеалларни тарғиб этишда муҳим аҳамият касб этганлигининг ҳам далолатидир.

Хуллас, 60-йилларнинг урталари ва 70-йилларнинг бошларида адабиётимизга кириб келган ёшлар шеърлятининг юксак ижтимоий парвозини таъминлаган омиллар давримиз нишонаси, ижтимоий тараққиётнинг объектив жараёни билан бир қаторда, партия ва ҳукуматимизнинг доимий назаркардалиги билан ҳам белгиланади.

Навқирон авлод ижодининг шаклланиши, барқ уриши КПСС XXII съезди қарорлари ҳаётга тадбиқ этилаётган шароитга тўғри келди. «Партия адабиёт, санъат, маданиятнинг равнақ топиши тўғрисида, ҳар бир одамнинг шахсий қобилиятларини энг тўла рўёбга чиқариш учун ҳамма шароитларни яратиб тўғрисида, барча меҳнаткашларни эстетик тарбиялаш тўғрисида, халқда юксак бадиий диднинг ва маданий малаканинг шаклланиши тўғрисида тинмай ҳамхўрлик қилади»⁶. Коммунистик партия мамлакатимиз ҳаётини чуқур илмий асосда бошқаришдек ленинча сиёсатни изчиллик билан амалга ошираркан, «ҳамма нарса инсон учун, инсоннинг бахт-саодати учун» деган юксак гуманистик руҳ билан сугорилган программ шнор тантана қилди. Бу принцип бадиий адабиётда ҳам ўз ифодасини топмоқда. Натижада инсон шахси, маънавий дунёсининг мураккаб ҳаёт ҳодисалари билан боғлиқликдаги кўрinishларини юксак интеллектуаллик, фалсафий терапик билан бадиий тадқиқ этиш, халқ ҳаёти манзараларини давр, ижтимоий-сиёсий тараққиёт тенденциялари билан синкретик ҳолда

⁶ КПСС XXII съездининг материаллари, 460-бет.

бутун мураккабликлари билан кўриш, идрок этиш ва кўрсатиш, гоёвий-эстетик ҳукмлар — бадналарни халқимиз ҳаёгининг етакчи хусусиятлари бўлиб қолган юксак гуманизм, интернационализм, дўстлик ва қон-қардошлик туйғулари билан суғориш — мазкур давр адабиётининг (хусусан, шеърятимизнинг) ҳам характерли хусусиятига айланди.

Мазкур етакчи фазилатлар навқирон авлод ижодида ҳам ўзинга хос белгилари билан зуҳур топмоқда.

Сўнгги йилларда ёшлар поэзияси жиддий излаш-изланиш жараёнини бошдан кечиряпти. Бу жараённинг характерли хусусияти ҳозирги воқелик ва замонавий проблемаларни кенг ва чуқур қамраб олишга интилишда, бадиий кашф этиш майлининг янги кўрinishларида, адабий формаларнинг ранг-баранглиги ва бойлигида, услуб ва шахсий манераларнинг турли-туманлигида кўринмоқда. Яъни, айтиш мумкинки, эндиги кунда инсон шахсининг мураккаб ички оламига бўлган қизиқиш чуқурлашмоқда. Бугунги поэзиямиз қаҳрамони — коммунизм қураётган янги давр кишиси, замондошларимизнинг фикр ва фантазияси, маънавий дунёси бойлигини тажассум эттириш процесси ҳам тарафлашмоқда. Бу хусусиятлар ёшлар шеърятини романтик патетика элементлари билан бир қаторда, кўпроқ ўзаро суҳбат, дардлашиш ҳамда ўй-мушоҳадакорлик синтези, яъни поэтик фалсафий умумлашмалар чиқариш сингари белгиларнинг илдиз отиб бораётганида кўзга ташланади.

Навқирон авлоднинг А. Орипов, Р. Парфи, О. Матжон, М. Али, Ж. Камол, О. Мухтор, М. Аъзам, Ҳ. Худойбердиева, О. Ҳожиева, Г. Нуруллаева, М. Бобоев сингари қатор вакиллари излашишларини устозлар тажрибасидан, классик шеърят ашъаналаридан ажратиб ўрганиш мумкин эмас, албатта. Ўтмиш даҳо санъаткорларининг тажрибасига таяниб, XX аср воқелигини, социалистик ҳаёт янгиликларини, совет кишиларининг тақдирини дарж этиш, яъни замонавий мавзуда ажойиб поэтик асарлар яратиш, шу жараёнда ўтмиш традициясининг энг яхши хислатларини ўзлари яратган янгилик билан боғлаш ҳозирги шеърятимизда янги босқичга кўтарилди. Хусусан, бу йўналиш ёшлар ижодида ҳам қутлуғ самаралар бермоқда.

Бу бежиз эмас, албатта. Зеро, навқирон авлод илгариги барча авлодлар ҳавас қилса арзигулик мўътадил

атмосферада ижод майдонига кириб келди. Хусусан, Г. Гулом, Ойбек, М. Шайхзода, А. Қаҳҳор сингари аллома санъаткорларимиз қалами ҳали қўлдан тушмаган, шуурни нур сочиб турган, Уйғун, Миртемир, Зулфия, А. Мухтор, Ҳ. Гулом, Мирмуҳсин, Р. Бобожон, Шукрулло, Т. Тўла, Шухрат, Ж. Жабборов, С. Зуннупова сингари етук шоирларимиз бугунги поэзиямиз тарихини яратувчи асарлар ижод қилаётган даврда поэзия гулшанига кириб келдилар. Бундан ташқари, ёшлар шеърятининг яна бир характерли хусусияти шундаки, улар ўзбек ва рус совет классикларининг маҳорат мактабида таҳсил кўрибгина қолмай, чет эл прогрессив шоир ва ёзувчиларининг тажрибаларини ҳам қўл билан ўзлаштирмоқдалар.

Навқирон авлодининг жаҳон классикасидан, прогрессив чет эл ҳамда қардош халқлар адабиётларининг улкан намоёндалари ижодидан баъзи намуналарни таржима қилиши алоҳида бир ижодий мактаб ролини ўтамоқда. Ёшлар таржима ишига фоят жиддий муносабат билан, юксак дид ва илҳом билан ёндашмоқда, Хусусан, улар ўзларининг бадний дунёларини бойита оладиган, туйғулари ҳаракатини жунбонига соладиган, ўзбек шеърини маданиятига янги оҳанг, ранг, сўз олиб кира оладиган поэтик асарларни таржима қилишмоқда. Бу — навқирон авлод таржимачилик фаолиятининг умум шеърятимиз тараққиётига қўшаётган улуши, фазилатининг биринчи характерли белгисидир. Э. Воҳидовнинг Гёте («Фауст»), Л. Украинка, С. Есенин ва М. Светлов (лирик шеър ва дostonлари)дан, А. Ориповнинг Данте («Илоҳий комедия») ва Л. Украинка («Мағораларда»)дан, М. Алининг Байрондан (шеърлари ва «Шилён тутқун» дostonи), ҳинд («Рамаяна») ва қорақалпоқ халқ эпоси («Шаҳриёр»)дан, Ж. Қамолнинг В. Шекспир (драмалари)дан, грузин шоири Ф. Халвани (шеърлари)дан, Р. Парфининг Байрон («Манфред»), Н. Хикмат («Инсон манзаралари»), К. Қаладзе (шеърлар)дан, О. Матжоннинг Ю. Марцинкявичюс («Миндаугас»)дан қилган таржималари шу жиҳатдан характерлидир.

Навқирон авлод ижодида барг ёзган кенг кўламли таржимачилик фаолиятининг иккинчи бир фазилати шундан иборатки, ушбу жараёнда улар ўз поэтик маҳоратларини ҳам такомиллаштириб бормоқда.

Учинчи бир характерли хусусияти — бу ёш авлод

улуғ устозлар ҳамда ҳозирги прогрессив чет эл адабиётининг классик шоирлари (Н. Ҳикмат, Незвал, Поль Элюар, Сальваторе Квазимодо, Луи Арагон, Пабло Неруда, Гарсиа Лорка, Исикава Такубоку, Антонио Мачадо) ижодхонасига кириб бораркан, улардан поэтик формаларнинг, поэтик ифода усулларининг ранг-баранглигини ҳам ўрганмоқда. Навқирон авлод воқеликда бевосита ўзи кўрган ва билган, чуқур ҳис этган ҳодисаларни, инсон тақдирини, ҳаёт манзараларини, ўз маънавий-интеллектуал тажрибаларини сонет, сондо, хакку, романс, элегия сингари Фарб ҳамда Шарқ шеърятининг поэтик шакл ва жанрларида, газал, мухаммас, рубоий, туюқ каби классик адабиётимизнинг шеърӣ шаклларида⁷ дарж этишмоқда.

Ушбу хусусиятлар ёшлар ижодий арсеналининг бойиб боришида, ҳар бир ижодкор дунёқарашининг кўламдорлик касб этишида, эстетик принципларининг шаклланишида, фикрлаш доирасининг кенг миқёсли тусга эга бўлишида етакчи ўрин тутмоқда.

Юқорида қайд этилган уч хусусият ёшлар лирикасида намоён бўлаётган новаторлиқнинг ташқи белгиларидир. Бироқ улар ижодидаги новаторлик ёлғиз поэтик шакллар билангина кифояланиб қолмайди. У бевосита фикр-мушоҳадакорликдаги оригиналлик билан белгиланади. Ёшлар лирикасидаги новаторлик дадил ва оригинал ғоявий-эстетик умумлашмалар, ёрқин ҳиссиёт ва туйғулар манзараси, ранг ва бўёқлардаги фикрий терапик, ўй-мушоҳадакорлик замиридаги оловлар жилт-васи улар маънавиятининг чуқурлиги, фикр-мушоҳадакорлик кўламининг миқёси ва терапиги билан характерланади. Бу — навқирон авлод маънавий-интеллектуал оламининг кўзгусидир.

Хуллас, партия ва ҳукуматимизнинг ёшларга кўрсатаётган доимий ғамхўрлиги ҳамда юксак шеърӣ маданиятимиз ёшлар учун ўз мавзу ва оригинал овозлари билан мустақил ижодкор сифатида намоён бўлишлари учун кенг қулайликлар яратди.

Ёшларнинг лирикамизда етакчи тўлқинчи таъминлаб турганликлари А. Орнповнинг «Онажон», «Рухим»,

⁷ Ёшлар шеърятдаги ушбу ҳодисани адабиётшунос У. Норматов ҳам таъкидлаб кўрсатади. Қаранг: «Адабиётимизнинг ярим асри». Мақолалар тўплами. 2-китоб. Тошкент, 1975. 294-бет.

«Юртим шамоли», О. Матжоннинг «Карвои қўнғироғи», «Драматик дostonлар», «Қуёш соати», «Ёнаётган дарахт», Р. Парфининг «Тасвир», «Хотирот», «Кўзлар», М. Алининг «Оталар юрти», «Дostonлар», «Оқ нур», М. Аъзамнинг «Севаман», Ҳ. Худойбердиеванинг «Оқ олмалар», «Чаман», «Суянч тоғларим», «Бобо Қуёш», О. Ҳожиеваннинг «Мен севган қўшиқ», «Орзу гули», Г. Нуруллаеванинг «Орзуларим қоқади қанот», «Иккинчи баҳор», М. Бобоевнинг «Онамга хат» сингари тўпламларида ёрқин намоён бўлади.

Юқорида таъкидлангандек, жамият тараққиётида ҳар бир авлод ўзидан олдинги авлоддан маълум томонлари билан озми-кўпми фарқ қилади, айни вақтда кейинги авлод аввалгисининг давомидир. Лекин инсоният учун энг муқаддас бўлган ватан, ҳақиқат, эзгулик, гўзаллик туйғуси ҳаминша табаррук анъана сифатида авлоддан-авлодга кўчаверади. Ҳар бир даврда ҳар бир авлод ана шу муқаддас анъаналарга ўз ишлари, сўзлари, эътиқодлари, фикрлари билан содиқ қолади. Шу маънода айтиш мумкинки, замонавийлик ҳам тарихий категориядир. Бугунги кунимиз келажак учун тарих. Қудратли ва сеҳрли сўз санъати бугунги кунларимизга, дамларимизга, давримизга мангулик ато этади. Келажак авлодлар поэтик сўзнинг қудрати натижасида ҳар бир даврдаги ижтимоий-сиёсий воқеликдан, халқ ҳаёти ва тақдиридан, кишилик дарди-ташвиини ва ўй-фикрлари, секинчларидан воқиф топади. Авлодлар ҳаёти силсиласида ўз ҳаёти, тақдир ва қизиқишлари, изланишлари ўртасидаги боғлиқлик нуқталарини кўради.

Бугунги ёшлар лирикасида поэтик сўзнинг тарих яратган олиш кучи, имкониятлари қай даражада ўз ифодасини топмоқда? Навқирон авлод лирикасида юқорида зикр этилган боқий тушунчалар талқинидаги янги сифат кўринишлари қандай белгиларда намоён бўлмоқда?

Айтиш мумкинки, бугунги ёшлар лирикасидаги лирик қаҳрамонларнинг Ватан ва она ер ҳақидаги тасаввур ва тушунчалари ҳозирги илмий-техника революцияси янгиликлари билан ниҳоятда бойиб, давр ва дунё тақдирини тушунчалари ҳисобига гоаят кўламдорлик касб этганлигини кузатиш мумкин.

Хўш, навқирон авлод лирикасида замондошларимизнинг ҳислари жилваси, туйғуларини манзараси, терапийа фикр ва мушоҳадалари ўзининг фалсафий-психологик

талқинини топяптими? Поэтик умумлашмалар қай тарзда намойиш этиляпти?

Биз ушбу масалаларга А. Орипов, М. Али, Р. Парфи, О. Матжон каби навқирон авлод вакиллари ижоди мисолида жавоб беришга ҳаракат қиламиз.

Шоирдан шеър сўраманг. Сўранг аксинча бундок:
Халққа қараб аён эт, эй шоир, кимсан ўзинг?
Ризқу рўзингни берган қайси богдир, қайси бог?
Қаердан канот олди, парвоз айлади сўзинг?⁸...

Шоир А. Ориповдан мабодо шундай деб сўралса, у қуйидагича жавоб берган бўларди:

Бир ўлка бор дунёда бироқ,
Битилмаган дostonдир бари:
Факаг ожиз қаламим маним,
Ўзбекистон, Ватаним маним⁹.

Шоирнинг шеърларини билмоқ истасанг, унинг юртини бориб кўр, дейди арман шоири П. Севак. «Қиёснингни топмадим асло» деб куйлайди А. Орипов. Шоир шеърларининг асоси бўлган бу беқиёс юрт — Ўзбекистон. Аслида Ўзбекистоннинг ўзи шоир бир юрт. А. Орипов ўз шеърларини ана шу «устоз»ига — барҳақ ва барҳаёт илҳом манбан, «асрларнинг кошонасида мангу ёруғ маскани» бўлган она юрти — Ўзбекистонга бағишлайди.

А. Ориповнинг лирик қаҳрамони она юрт шамолида куйлаган ўзбек тупроғининг қўшиғини тинглай билади ва уни юксак шоирона тил билан ўқувчига «таржима» қилиб беради. Ям-яшил баҳор лабидаги яшноқ табасумни ҳам, жазирама ёз иссиғида ҳар бир туп гўзасига битталаб эгилган, эгатларга букилиб бели қотган бобо деҳқон пешонасига қўшилган ажинни ҳам, мўйсафид чолларга ҳасса йўнган файзли кузни ҳам, қаҳратон қиш совуғида келгуси йил ҳосилини ошириш ташвишидаги мўйсафид пахтакорнинг ўйларини ҳам — хуллас, табиатнинг тўрт фаслида она юрти ва заҳматкаш халқи қалбининг тўрт фасл қўшиғини тинглай билади; халқи қалбидаги тўрт фасл қўшиғидан инган шукуҳ ва сурурни

⁸ М. Али. Оқ иур. Шеърлар ва дostonлар. Тошкент, 1977, 28-бет (шоир шеърларидан олинган намуналар шу тўпладан бўлиб, саҳифаси қавс ичида кўрсатилади).

⁹ А. Орипов. Юртим шамоли. Шеърлар. Тошкент, 1976, 9-бет (Кейинги мисолларда шу китоб саҳифаси кўрсатилади).

мисралар қатимига жойлаб ўқувчи кўнглига сингдиради, «юқтиради».

Зеро, илк баҳор айёмида чўғдек ял-ял ёнган лолаларнинг тўлганиши шунчаки бир шамолдаги силкниш эмас — у она юрт шамолига бахшида қўшиқ; гўза парваришида, пахта ишқида бобо деҳқон пешонасидан тўкилган маржон-маржон томчи тер эмас — у умр, тақдир мисралари; олтин куз неъматларидан энтикиб, кўнгли тулиб узилган барглар шунчаки бир тилларанг япроқлар эмас — улар кўйлаяпти, улар она юрт шаънига, Ўзбекистон туپроғига қасида шеърлар.

Шабнам шовуллайди боғлар қўйнида,
Салқин туман ичра бузарар тонглар.
Кўбining эришчоқ ёгдуларида
Шаффе ялтирайдн барги ҳазонлар.
Хар ёнда тўкилик...
Қуздан ишона...
Хар ёнда гўзаллик ёйини дафтарин.
Сонсиз эгатларга сочилсин, ана,
Менинг шодликларим, эзгу дардларим,—
Менинг она халқим...
Эй қадим ҳалол,
Ризқи она ерга сепилган халқим,
Ушоқ чингитни ҳам этмай деб увол,
Милянон эгатларга эгилган халқим!

(45-бет)

А. Орипов лирикасида Ўзбекистон — Ватан — халқ — табиат образлари синкретик уйғунликда очиқ бир китобдек кўз ўнгинида намоён бўлади. А. Орипов — шоир она юртининг ёниқ шеърларини эҳтирос билан, меҳр билан ўқиётгандек туюлади.

Дарҳақиқат, А. Орипов шеърларининг асосий мавзун — она юрт, Ўзбекистон, Ватандир. Аслида Ватан, халқ, она юрт, табиат — булар бир заминда юзага келган тушунчалар. Ёлғиз Ватани севиб халқни, табиатни севмай бўлмайди. Она юртга, пахта далаларига, бобо деҳқонга, тугилиб ўсган қишлоққа, сўлим ва дилбар гўшаларга, она халқига муҳаббатдан улкан ва салобатли Ватан тушунчаси ва муҳаббати ўсиб чиқади. Фикримиз асосли бўлиши учун шоир шеърларидан мисоллар келтирамиз.

Мана шу чексиз осмон, чаман кета-кетганча,
Беҳад кенгликлараро осониш тонган Ватан.
Хаслда маҳобатни бир чамалаб етганча,
Ажиб бир туйғу билан ҳаприқар дил дафъатан.
Манов Жайронхонадан олис Тувага қадар,

Хадрадан Арбатгача, Ушдан тортиб то Сибирь—
Бутун сайёра буйлаб бўй таратган муаттар,
Шу Ватан бизниқидир, шу Ватан бизниқидир¹⁰.

Ёки:

...Каттакон Ватан меҳриб этса дилни қанча шод,
Она юртим ишқи ҳам бахш этди шунича фараҳ.
(Ҳайрат», 21-бет)

«Абдулла учун суратига қараганда «салмоғи Қува апорича келадиган», бироқ ўзига чексиз уммонларни, осмон ўпар тоғларни ситдирга олган», «елкасига яхши-ю, ёмонларни ортиб қасқларгадир ишошайтган» ер курраси ҳам Ватан, тарихда қисматлари бир-бирларига ўхшаб кетадиган Туманяш юрти ҳам Ватан, ўзи тугилиб ўсган, илк бор юрагига дард боғлаган, биринчи муҳаббат ҳиж-роинини туйқосган Қарши кенгликлари ҳам Ватан... У Ватанни маъносини кенг ва борлиғича тушунади. У Ватанни қайси кенгликда қандай тасаввур қилмасин, «ер куррасида яхши-ю ёмонликни» кўрганидек, у ҳар гал гўзаллик билан бирга ногўзалликларни ҳам кўради, баъзан ўша ногўзалликдан гўзаллик ахтаради ва ўша хунуқликларга қарши инсон ишжоатидан гўзаллик мўъжизаларини топади»¹¹.

А. Орипов лирикасида Ватан образини яратишда кўпинча халқимиз тарихига мурожаат этиш, миллий характер асосларини англаб етишга интилиш, болалик хотираларини кўз ўнгиде жонлантириш, тиклаш, табиатга мурожаат қилиш, она юрт манзараларига эстетик муносабатда бўлиш орқали, асосан, маҳобатли Ватан образини бунёд этади. Шоир шеърларида Ватан образи ботиний ва зоҳирий моҳияти билан, хусусан, болалик тасаввурларининг (бу нарса болалик йиллари ҳаётининг севинчлари ва аламлари билан уйғунликда лирик қаҳрамон юрагига титроқ солади) бокира хотираларидан сизиб чиқади ва лирик характернинг асосини, дунёни ҳис этиши ва туйишининг ҳаётийлигини таъминлайди.

Болалик йилларим эслайман оз-оз —
Босиқ уйқу ичра ётганда олам,
Тоғлар қулоғимга келарди овоз;
«Ғафлатда ётмагил, эркатой болам»...
Йиллар ўтди, бир оз улғайдик, бу кун —
Ватан хизматига бир қадар дастёр.
Олам ташвишидан юракда тўлқини,

¹⁰ А. Орипов. Ҳайрат. Шеърлар. Тошкент, 1974, 21-бет.

¹¹ Қўшжонов М. Ватаним маним. «Ёш ленинчи», 1972, 20 декабрь.

Ватан қудратидан қалба ғурур бор.
Энди сен чорласанг, токи танда жон,
Лаббай деяжакман, Ватан-онажон.

(4-бет)

Шоир шеърларида табиат манзаралари Ватан қиё-
фасини тўлдирувчи бир объект, деталларгина эмас.
Табиат — шоир наздида Ватаннинг бир бўлаги, эмоци-
онал кечинмалар ва инсон куч-қудратининг асоси, ни-
ҳоят, доимо янгиланиб, барқ уриб турувчи ҳаёт тимсо-
ли. А. Ориповнинг лирик қаҳрамони табиат оғушига
сингиб, унинг фараҳли сурури қўйнида кўринмай кет-
майди, бугунги қайноқ воқелик, ҳаёт оқими зарбларини
туйиш ва воқеа-ҳодисалар жараёнини эстетик баҳо-
лашда табиат одил ҳақиқат бўлиб гавдаланади. Шоир-
нинг болалик хотираларида ҳам табиат хоссалари ўзи-
нинг ёрқин буюқлари, чизгилари билан давр нафаси ва
эҳтиросларини яратишда бевосита иштирок этади. Ху-
сусан, табиат манзаралари лирик қаҳрамоннинг қалб
манзараларини шунчаки акс эттирмайди, балки ҳаёт,
воқелик таъсирида лирик қаҳрамон кўнглида кечган
кечинма ва ҳиссиётлар, фикрлар силсиласи билан уй-
ғунлик касб этади. Шу боисдан ҳам боғларда лов-лов
ёнган хазонлар — «кузнинг барглари» шоирга «юраги-
дан тўкилган олов»ни эслатади, шу боисдан ҳам шох-
ларда ялтираган мезонлар шоирнинг «чувалган, сўнгсиз
ўйлари» бўлиб кўринади.

Яна далаларга бошлайди ҳавас,
Боғларда хазонлар ёнади лов-лов.
Дўстларим, бу кузнинг барглари эмас,
Менинг юрагимдан тўкилган олов.

Фалакда гўё мисоли ялтираган қуёш олис хотирала-
рини, «олис ёшликда қолган муҳаббат»ни эсга солади.

Шу жиҳатдан шоирнинг «Куз хаёллари» шеъри ҳам
характерлидир.

Мангу яшилликнинг маскани қайда,
Қайдадир хазонни билмаган баҳор?
Печун у ҳовлиқиб оқувчи сойда
Чавандоз умрининг қайтмас сەҳри бор?!
Печун уйғонади қайтадан баҳор,
Печун инсон умри бўлмагай такрор?...
Мени саволларга кўмар дафъатан
Хазоннинг тақдири, сўнги шовқини,
Кўзимга кўринар умрим қайтадан,
Гарчанд сурмакдаман баҳор шавқини,

Гарчанд йигит ёшим яшнаб турса ҳам,
Кексалик қисматин уйлайман шу дам.

(151-бет)

А. Ориповли табиат куйчиси ёки табиатнинг шоир-рассоми дейиш қийин. Унинг лирикасида соф пейзаж шеърлар деярли йўқ. Лекин табиат ҳаётнинг боқийлигини ҳис эттириши ва шу асосда, нарса ва мавжудотнинг, инсон умри, тириклигининг маънавий-фалсафий мезонига айланиши жиҳатидан ҳам шоир ва табиат диалектик боғлиқликда намоён бўлади.

Бир қараганда ушбу фикрлар эриш туюлиши, «Шоир лирикасида куз, баҳор, тун, табиат ҳақида сўз борса-ю, пейзаж йўқ бўлиши ҳам мумкинми», деган эътироз тугилиши мумкин. Гап шундаки, шоир шеърларида табиат махсус тасвир объекти сифатида намоён бўлмайди. Гарчанд, шоир шеърларида табиатни жонлантириш деталлар тарзида мавжуд бўлса-да, у психологик картина ва ҳолатлар мазмунини ифодалаш учун хизмат қилади («Барглар соясида ўйнайди беҳол, уйқудаги қизнинг бедор тушлари»). Бу ҳол шоир лирикасидаги инсон ва табиат талқинида етакчи мавқени ишғол қилмайди. А. Орипов лирикасида табиат белгиларидаги инсоний жиҳатларни тажассум этиш эмас, инсон умридаги, ҳаётидаги табиат хоссаларини кашф этиш устиворлик қилади.

Табиат фақат инсон тириклигининг, ҳаётининг жисман асосини белгилабгина қолмай, маънавий ҳаётнинг ҳам асосий таянчидир. А. Орипов лирикасида инсон ва табиатнинг ажралмас нуқталари ана шундай фалсафий контекстга эга.

Мен азиз онамни тупроққа куйдим,
Ҳали тинган эмас кўздаги ёшим.
Олис кочалари ҳижронда куйдим,
Энди қай сийнага қўяман бошим.
Энди мен эслайман кузларимда нам,
Она деган сўзнинг қайтмас сеҳрини.
Қўмсаб талпинаман ҳар зум, ҳар қадам
Онам оғунини, онам меҳрини.
Шундай пайт ҳам ўзинг айлагил шафқат,
Она бўла қолгил менга, табиат..

(37-бет)

Шоир табиатнинг ўзгариб турувчи табиатда ҳаётнинг азалийлигини, умрларнинг эзгулигини кўради. Табиат фалсафасидан инсон, умр, тақдир, эзгулик сингари фалсафий тушунчалар сизиб чиқади. А. Орипов

табиат фалсафасида умрлар фалсафасини ўқийди. Яъни, шоир табиат манзараларидан инсон ҳаётининг маъносини, мазмунини кўраркан, шу асосда табиатга ҳаётний мазмун, тарихий маъно ато этади. Айтмоқчимизки, А. Ориповнинг поэтик дунёсида айнан ана шу табиат ҳаётининг, тарихнинг асоси тарзида намоён бўлади. Бу эса инсонга умр масъулиятини эслатиб туради. Халқ билан, унинг тарихи билан узвий алоқадорлик, бирлик инсонга том маънода табиат билан боғлиқлик, муштараклик ато этади, деган яхлит фикр А. Ориповнинг инсон ва табиат мавзусидаги шеърларида пурланган ўзак мазмунни ифодалайди. Халқ ва тарих хотирасидан маҳрумлик инсонга табиат томонидан ўлимтик ёлғизлик келтиради. Ушбу фикр айниқса шоирнинг «Келдим қошингизга чоғиб, энтикиб...» шеърисида ёрқин ифодасини топган.

...Шамол шовуллайди қадим боғларда,
Буёқ, кўҳна дунё кўпчиди оғир.
Мен унинг қўйида кездим сабодай,
Қорлардан лола ранг оловлар ёқдим.
Бир зум шаҳаншоҳлик теккан гадодай,—
Умр ўтар, дедим дунёга боқдим.
Кучоқ оч, дилбарим, шу гул наҳорга,
Туманли туйғулар босмасми оғир.
Илтифот қилмасак жажжи баҳорга.
Нуроний куз бизни сийламас ахир.

(169-бет)

А. Орипов лирикасида куз образи алоҳида ўрин тутади. У куз фаслининг табиатида халқимиз меҳнатининг эзгу моҳиятини кўради, замондошларимиз беҳаловат қалбнинг ҳолатларини яратади.

Шоир ўй-мушоҳадаларида фақат ўтмиш ва тарихгина эмас, балки келажак ҳам Ватан билан, келгуси авлодлар ҳаёти билан боғлиқлик касб этади. Инсон ўзининг камолот ёшида (агар у чиннакам граждани бўлса) бу дунё ўзидан кейин кимларнинг қўлида қолиши, келгуси авлодларни келажакда нималар кутаётганлигини тўғрисида ўйламаслиги мумкин эмас. Зотан, лирик қаҳрамон «она халқининг ўтмишига кўз тикиб, келажакда ҳақида ўй сургиси» келаркан, унинг бугунги ҳаёти, кураши, иродаси, ташвишлари ва кечинмалари улугвор қиёфада намоён бўлади. Келгуси авлодларга азамат халқдан бир бўстон Ватан мерос қолар экан, лирик қаҳрамон кўнглида бир чимдим ташвиш оҳанглари сезилди. Ушбу оҳанглари Ватан, инсоният тақдирига қайғу-

риш маъноси билан тўлиқ. Лекин ҳаёт таътанаси А. Орипов шеърларидаги умидбахш мотивларни белгилаб берувчи асосий омиллардир.

Йиллар ўтар балки, ўтар кўн замон,
Ер юзи чулганар бахтга, чаманга.
Агар дардларингга бўлса дармон,
Рухим фидо бўлсин шундай ватанга.
Мен ҳам бир углингман, она, сайёра,
Бағринг мен учун ҳам хоки пок бўлсин.
Толенинг то абад бўлмасин қора,
Манглайинг оқ бўлсин, ярқироқ бўлсин.

(21-бет)

А. Орипов лирикасида эпиклик элементларининг кучайиб бораётганлигини алоҳида таъкидлаш жоиздир. Шоир лирикасидаги эпиклик — бу шеърлар мундарижасини ташкил этган инсон, инсоният, Ватан, она сайёра сингари глобал тушунчалар билангина белгиланмайди, албатта. Бу маситабли тушунчалар фалсафий-эстетик хулосаларини юзага келтирган теран ўй-мушоҳадакорлик, фикрий бойлик билан белгиланади. Шоир ижодидagi ана шу сифат ўзгарини, хусусан эпикликнинг фалсафий теранлик бўёқлари билан қуюқлашиб бораётган бир йўла ёшлар лирикаси тараққиётидаги характерли майллардан бирини қайд этиш имконини ҳам беради.

А. Орипов кичик бир ҳаётий деталлардан, нозик кечинма ва фикрлар оламидан, олис ўтмиш хотираларидан катта фалсафий умумлашма чиқара олади. Лекин унинг ижодидagi фалсафийлик ўзига хос характерга эга. У Эркин Воҳидов лирикасида тажассум топган, уқпар ҳис-туйғулар силсиласидан, ўқувчинин ҳаёт ва воқелик белгилари хусусида нозик ҳиссиёт, кайфиятга солувчи, майин туйғуларга чулғовчи мусиқий образлилик замиридан сизиб чиққан фалсафий мушоҳадакорликдан фарқ қилади. Э. Воҳидов лирикасида поэтик образлар мусиқий оҳанг, ҳолат, кайфият ва картиналар асосига қурилади. А. Ориповда эса ушбу омиллар ўзгача характерга эга. А. Орипов поэтик образларининг ўзига хослиги — бу ҳаётий конкретликка ва яхлит мукамалликка эгалигидир. Шоирнинг поэтик образлари конкрет ҳаётий ва манший реалликлардан, картина ва деталлардан органик равишда вужудга келади.

Ўзбек халқининг ҳаёти, бугуни ва эртаси шоир қалбидаги туйғулар ҳаракатини таъминлайди, жарангдор, ёрқин поэтик образларга асос бўлиб хизмат қилади.

Хусусан, унинг фикр ва туйғулари ўзбек юртидан улкан Ватан, она сайёра, инсоният тушунчаларига ўсиб чиқади. Олис тарих зарварақларидан бугунги инсоннинг ҳаёти, кечмиши, дунёнинг бугуни ва эртаси намоён бўлади. А. Ориповнинг «Она сайёра», «Ўзбекистон», «Қарши қўшиғи» сингари шеърлари она Ватан кечмишининг поэтик тарихини, тараққиёт босқичларининг муҳим белгиларини кўз ўнгимизда гавдалантиради, замондошларимизнинг давр ва воқеалик билан боғлиқликдаги кечинмалари, туйғулари манзарасини яратади. Шоир замондошларимизнинг ўтмиш, халқ, келажак, она сайёра тақдир билан боғлиқлик нуқталарини гўзал поэтик тарзда талқин этаркан, ана шу аспектда инсон ва инсоният, она замин ва буткул ер курраси олдидаги маънавий масъулиятни, маънавий-психологик боғлиқлик асосларини очиб беради.

Фарзандларинг бордир, сонсиз-саноқсиз.
Во ажаб, қадрингни гоҳида билмас.
Улар-ку, қошингда чангдай салмоқсиз.
Лекин бағрингга ҳам сиққувсен келмас.
Осмон торлик қилган гала чумчуқдек,
Мақон талашади гоҳо бетартиб.
Сен-чи, меҳварингда айланасан тек,
Яхши-ю, ёмонни елкангга ортиб.
Сенинг юрагингда лахта-лахта қон.
Сийнанг нималардан булмаган пора.
Қайғу-ҳасратларинг барчаси аён,
О, бунча дардкашсан, она сайёра.

(320-бет)

Ана шу йўналишда Ватан мавзусининг яна бир қирраси очилади; бу, дунё билан узвий алоқадорликдир. Бу — лирик қаҳрамоннинг она ерга бўлган чексиз муҳаббат туйғуларининг дунёга, ер юзига, ҳаётга бўлган адоқсиз муҳаббат даражасига ўсиб чиқишидир. Замин дарди, ташвиши, бағридаги оғриқ, талотум бетартибликлар лирик қаҳрамон юрагини зирқиратади, «она сайёра бағрини поклаш менинг ватанимнинг тушган бошига» дея ғурур, ифтихор туйғуларини туяди.

А. Орипов лирикасидаги фалсафий мушоҳадакорликка мойиллиқнинг ўзига хослиги ифтихор ва эҳтиросга тўлиқ гражданлик туйғуларининг патетик жарангга, юксак пафосга йўгрилганлигида кўринади. А. Ориповнинг поэтик услубида намоён бўлган ушбу бўёқлар, хусусан, гражданлик руҳининг кучлилиги, публицистик жўшқинлик, бир йўла гуманизм, интернационализм

мотивларининг чуқурлашганлиги билан ҳам характерланади.

Бу ҳол хусусан сўнгги йиллар ўзбек лирикасида чуқур илдиз отиб бораётган интернационализм, гуманизм мотивлари кеча ёки бугун юзага келгани йўқ. Улар ўзбек совет лирикасининг улкан намояндалари — Ғ. Ғулом, Ойбек, М. Шайхзода, Уйғун, Миртсемир, Зулфия, А. Мухтор лирикасида — ўзбек совет лирикаси тарихини яратган ажойиб асарларда ўзининг юксак чўққисига кўтарилган эди. Бугунги ёшлар шеърлятида интернационализм, гуманизм мотивлари бугунги воқелик, ҳаёт тақозосига кўра янада чуқурлик касб этиши билан баробар, навқирон авлод шеърлятига янги сифат белгилари олиб кирганлигини кўришимиз мумкин.

Хўш, бу белгилар қандай хусусиятларда, қандай ранг ва бўёқларда кўзга ташланади?

Ёшлар лирикасида кучли оқимни ташкил этган ижтимоий-сиёсий мотивларнинг чуқурлашгани, умуминсоний мавзуларнинг кенг аспектда ишланаётгани — бу лирикада ҳам фалсафий-аналитик таҳлил майлининг кучайганлигини кўрсатади. Бу ҳол А. Орипов лирикасида фалсафий-публицистик руҳнинг, Р. Парфи шеърларида чуқур психологик кечинмалар асосига қурилган, мураккаб ассоциациялар орқали фикрлашдаги аналитик таҳлилни, М. Али шеърларида реал воқелик манзараларини романтик ҳаёл пардасида кўриш ва кўрсатиш майлининг, О. Матжон лирикасида эса ўй-мушоҳадакорлик мотивлари билан публицистик (интонация) оҳангнинг бўртиб кўринишига олиб келди. Ушбу фазилатлар яхлит мужассамлашган ҳолда ёшлар шеърлятида граждонлик пафосининг кучайиб бораётганлигидан далолат беради. Бу хусусият А. Ориповнинг «Опажон», «Рухим», «Юргим шамоли», Р. Парфининг «Хотирот», «Тасвир», «Кўзлар», М. Алининг «Оталар юрти», «Оқ нур», «Шафақ», О. Матжоннинг «Очиқ деразалар», «Қарвон қўнғироғи», «Ёнаётган дарахт» тўпламларининг асосий мундарижасини ташкил этади.

Хусусан, А. Орипов лирикасида ҳаётдаги ижтимоий-маънавий масалалар хусусида жўшқин фикр-мушоҳада юритиш устиворлик қилади. А. Орипов услуби учун характерли бўлган хусусиятлардан бири — ҳаёт фактлари заминидан поэтик образлар яратишидир. У фактлардан тирақ фикрлар, ҳолат ва кайфиятлар моҳиятидан юк-

сак руҳли ғоялар бунёд этади. Шунчаки уйғун сўзлар жарангидан, шуъласидан эмас, балки факт ва предметлар тўқнашувидан юзага келган сўзлар ёлқинидан ўқувчи шуурига, қалбига ёруғлик элтувчи олов ёқади.

Э. Воҳидов лирикасида гўзалликни куйлаш биринчи планда туради. Ҳаёт гўзалликларини, маънавий-ахлоқий баркамолликни куйлаш орқали у коммунистик эрта истиқболни куйлайди, тараннум этади.

А. Ориповнинг лирик қаҳрамони қалбига оламдан оҳанглар оқади, у бугунги воқелик хоссаларини эстетик баҳолар экан, унга тарихий аспектда ёндашади. Яъни Ватанинг бугуни ва истиқболни унинг ўтмишисиз тасаввур қила олмайди.

Ёш қалбим замонлар дардига тўлуғ,
Тарихни уйлайман мен гоҳи онлар.
Бу юрт ғамлари ҳам нақадар улуг.
Бу юрт шавкати ҳам не бир углонлар,
Фарзандлар уйда Ватанинг дарди,
Фарзандлар Ватан деб топширарлар жон!¹²

А. Орипов ҳаёт воқеликлари ва замондошларимиз қалбининг янги қатламларини поэтик тадқиқ этиш йўлида муттасил изланади. Бунинг учун у шеърини кенг ўқувчилар оммасига етиб боришни татминлаш мақсадида янги ифода воситалари топади, яъни шеър сатрларини фикрий ва эмоционал образлар билан бойитишга алоҳида диққат қилади. Шу бонсдан ҳам унинг граждандлик, публицистик руҳ, чуқур кечинмалар ва қуюқ фикрлар уйғунлиги билан йўгрилган лирикаси ўқувчида чуқур ҳис-туйғулар ва ўй-мушоҳадалар уйғотади. Шоирнинг давр, воқелик тўғрисида ўқувчи билан юзма-юз туриб сўзлашиши, самимий эътирофи унинг ўзига нисбатан қайта ишонч ва самимият тугдиради. Шоирнинг жўнқини ва самимий эътирофи замирига сингиб бораркан, ўқувчи унда шоир шахсиятининг, фикриёти ва ҳиссиётининг сирини англашга интилади, бу эса ёлғиз тиниқ шеърининг ажиб сеҳри самарасидир.

Давр, ватан, замондошлар ҳақидаги самимий ва эҳтиросли шеърлар шоирнинг ғоявий-бадний дунёсини тайин этиш билан баробар, унинг ҳаётий позициясини ҳам белгилаб беради. Сўнгги йиллар ёшлар шеъриятида устоз санъаткорлар ижодидаги ушбу ҳаётбахш гамойилнинг изчил давом эттирилаётгани қувончли ҳодисадир.

¹² А. Орипов. Онажон. Шеърлар. Тошкент, 1969, 19-бет.

Ижод жараёни гоят сирли ва мураккаб. Шу боисдан ҳам том маънодаги ижод доимо индивидуал ва бетакрордир. Лекин, ижодий жараён қапчалик индивидуал ва бетакрор бўлмасин, шакл ва мазмун ўртасидаги ўзаро боғлиқликнинг умумий қонунияти бўлганидек, новаторликнинг ҳам умумий мезони бор, назаримизда. Ижоднинг новаторлик характери ҳаёт ва воқеликнинг янги манзараларини, янги-янги қирраларини, инсон қалб-нинг, маънавий дунёсининг янги-янги қатламларини бадний тадқиқ этиш билан белгиланади. Хусусан, ана шу жараёнда юзага келган мазмун янгилиги, эстетик идеал ҳамда гоя янгилиги бадний ижоднинг новаторлик характерини белгилаб беради.

Зотан, ҳар бир санъаткорнинг ўзига хослиги унинг дунёни кўриш ва уни ўзига хос санъат воситалари билан тасдиқлашида намоён бўлади. Сўнгги йиллар ёшлар шеърлятида ҳаёт ва воқеликни турли хил поэтик жанр ва формаларда акс эттириш майли кучайди. Хусусан, Э. Воҳидов ижодида лирик ва лиро-эпик поэма, газал, саккизлик, Б. Бойқобилов ижодида сонет, сонетлардан тузилган дoston, Р. Парфи тажрибаларида сонет, хокку, танка борасидаги изланишлари характерлидир. А. Орипов ижодида бу хилдаги поэтик жанр ва формалар хилма-хиллиги у қадар кўзга ташланмайди. Лекин унинг ижоди том маънодаги новаторлик характерига эга (чунки новаторлик фақат шакл билан белгиланмайди). Хўш, у қандай омиллар билан характерланади?

Назаримизда, сўнгги йиллар ўзбек шеърлятида шакл орқасидан қувувчи бир «тенденция» палак ёзиб бораётгандек кўринади. У ҳам бўлса, гўё бирон-бир янги формада доимо янги гап айтиш мумкин, деган фикрдир. Маълумки, қайси даврда бўлмасин, санъаткор ижодининг муваффақияти поэтик формалар билангина белгиланиб қолмаган, белгиланмайди ҳам. Шу маънода сўнгги йилларда октава, триолет (М. Икром), тўртлик (Р. Абдурашид, Т. Рўзиев) сингари поэтик жанрлардаги, сарбаст вазнда ҳамда оқ шеърлар борасидаги изланишларнинг барчаси ҳам ўқувчи томондан мамнуният билан қабул қилинаётгани йўқ. Зеро, санъаткор ижодининг новаторлик характери, юқорида таъкидланганидек, доимо гоявий-эстетик мазмун янгилиги, фикрнинг, характернинг янгилиги билан тасдиқланиб келган. Турли поэтик жанр ва формалардаги изланишлар фақат ҳаёт ва воқеликнинг янги-янги томонлари, давр ва

жамият тараққиёти билан, инсон ва инсоният тақдирин билан синкретик уйғунликда тадқиқ этилса ва ана шу поэтик тадқиқот янги гоаявий-эстетик ҳамда фалсафий умумлашмаларда ёритилса файзиёб моҳият касб этади.

Сўнгги йиллар ёшлар лирикасида яна бир салбий майл кўзга ташланмоқда. Бу ўта поэтик соддаликка интилишда намоён бўлмоқда.

Одатда поэтик соддалик ҳар хил бўлади. А. Орипов лирикасидаги каби юксак соддалик санъати борки, у илҳомбахш изланиш, ижодий меҳнат самарасидир. Соддалик — бу поэтик форма ва мазмуннинг органик бирлиги мевасидир. Бу мукамаллик ва яхлитликка эришишда шoirнинг улкан ижодий машаққатлари у қадар сезилмагандек, шеър гўё шундоқкина ёзилиб қолгандек, юракдан оқиб тушгандек, кўнгилнинг туб-тубидан қуйилиб келгандек бўлади. Ваҳолокин, бу поэтик соддалик шoirнинг етук маҳорати ҳосиласидир.

Поэтик соддаликнинг маҳоратсизлик натижасида юзага чиққан кўринишларидан бири жўнликдир. Бу хилдаги «соддалик» айниқса кейинги пайтда шу куннинг воқелигига оид актуал мавзуларда (Тошкент зилзиласи, космоснинг забт этилиши, нахтакорларнинг йиллик планларини адо этиши каби) шеър «яратиб» қолиш майли билан боғлиқликда кўриниш бермоқда. Маълумки, поэтик асар актуал мавзуда яратилса-да, эстетик фикрнинг (сохта) содда ва жўн ифодаси — бу ҳали етук санъат асари деган сўз эмас. Асар ижтимоий-сиёсий воқеликнинг, давр тараққиёти ва инсон, халқ тақдирининг маънавий-психологик ҳамда фалсафий синтезини ўзида мужассамлаштирган тақдирдагина юксак санъат асари даражасига кўтарила олади. Зеро, ўзбек совет лирикаси тарихининг олтин фондидан ўрин олган «Турксиб йўлларида», «Соғиниш», «Сен етим эмассан» сингари шеърларда ана шу фазилатларни кўрамиз ва ардоқлаймиз. Бу асарларда поэтик соддаликнинг юксак санъати ўз ифодасини топган.

Адабиёт ва санъат тили — образлар тилидир. Бу тил қанчалик ёрқин ва типик, содда, эстетик жиҳатдан тўлақонли бўлса, бадий асарнинг таъсир кучи, эстетик тарбиявий аҳамияти ҳам шу қадар самарали бўлади. Шеър санъатидаги ҳар қандай жўнлик, ҳунармандчилик (бу ўрнида шеър ижод қилишни эмас, шеър «ясаш»ни, «шеъркаш»ликни назарда тутянимиз), форма учун маз-

мунни қурбон қилишлик умумпоэзиямиз тараққиётига кўланка ташлайди, холос.

Лирика — фикр ва ҳис-туйғулар синтезининг теранлашган формаси, дейишади. Бу ҳол унинг якка, ёлғиз моҳиятлардан теран фалсафий умумлашмаларга келишида, бугунги воқелигимиздан келажакка даҳлдор белгиларни кўриши ва топа билишида, уларни умумлаштира олишида намоён бўлади. Шу маънода, айтиш мумкинки, А. Орипов лирикасида порлоқ келажак — коммунистик эрта ҳамда мукамал инсон (гимнолида) образида намоён бўлади.

Мен ҳамма нарсани буюклигича кўрмоқ истайман
XX аср одамларида.
Зотан, бу аср
Ҳар қандай чекланиш, ҳар қандай қулликни
Итқитиб ташламоқда ўз елкасидан...
Мен шу асрнинг бир митти фарзандиман,
Мен унинг бутун қўполлигини,
Бутун нозиклигини,
Бутун совуқлигини,
Бутун ҳароратини
Сенинг шу гунчадай поэтик лабларингга
Жойлаштирмоқ истайман, севгимим...

110—111-бетлар)

Шоирнинг лирик қаҳрамони ҳаёт, тириклик ва келажак авлодлар олдида ўзини чуқур масъул сезади. У «Теграмда чарх урсин майли замон, вақт. Мен-чи, ўз-ўзимга масъулман фақат» дер экан, шоирнинг, XX аср кишисининг келажак олдидаги, авлодлар олдидаги имтиҳонини назарда тутади. Унинг фикрлари бадний мукамаллик ва яхлитлик касб этади. Бу нарса, биринчидан, шоир ижодининг кейинги пайтда замонавийликнинг турли хил масалаларига (маънавий-ахлоқий, ижтимоий-фалсафий) муносабати янада чуқурлашиб бораётганини кўрсатса, иккинчидан, у бугунги кунда янада рангбаранглик касб этиб бораётганидан ҳам далолат беради.

Шеърингда мураккаб образликдан «қочиш» — образликдан мутлақ воз кечини эмаслигига, балки меъёр сақланса у энг яхши образлик эканлигига А. Орипов лирикаси мисолида яна бир қарра қаноат ҳосил қилиш мумкин. Шу маънода айтиш мумкинки, А. Орипов шеърлари Р. Парфи ва Ҳ. Худойбердисва шеърларидан кескин фарқ қилароқ мураккаб образликдан холи. Лекин унинг қуюқ фикрлари, ўй-мушоҳадалари тадрижида намоён бўлгучи шиддатли оҳанглар тобла-

ниши ранглар жилвасини акс эттиради, у эса, ўз навбатида, шоир шеърларидаги теран образлиликини таъмин этади.

Айтиш мумкинки, Абдулла Орипов лирикаси учун мураккаб образlilik, қуюқ метафоралик, рангдор сифатлашлар ёт. Оддий ва содда, лекин жарангдор сўзлар (фикрлар) мажмуасидан сехрли сатрлар ва шеърлар силесиласини яратади шоир. Унинг лирикасида оддий ва содда, ҳар бир ўқувчига таниш сўзлар инсон маънавий-психологик кечинмаларини тажассум этиш баробарида ранг ва бўёқдорлик касб этади.

Яна баҳор келди. Яна оламда
Ажиб бир гўзаллик, ажиб бир баёт.
Мен сени кутлайман шу улуг дамда,
Улуг саждашим, музаффар ҳаёт!..
Еллар ҳам уйғонди ишқалаб кафтини,
Офтоб ҳам юксалди — тик келар қуёш.
Тоғлар ҳам юк ташлаб кўтарди кифтини,
Безавол майса ҳам силкитади бош...
Яндо кечасидай рутубатли киши
Солди руҳимизга оғир бир сурур.
Сен келдинг, уйғонди яна шуҳ олқини.
Пинглаган кўзларга тушган каби нур.

(76-бет)

Бундай уришларда табиат ранглари ва бўёқлари ўз функциясидан кўра мураккаброқ вазифани ўтаяпти. Яъни гоявий-эстетик мақсадни нурлантириш тасвир объектига аниқлик киритувчи восита ролини ўтаяпти. Бунинг боиси, назаримизда, шоир ҳеч қачон у ёки бу табиат хоссасини, ва умуман, объектни тасвирлаш вазифасини ўз олдига мақсад қилиб қўймаслиги билан изоҳланади. А. Ориповнинг лирик қаҳрамони нур, шуъла, хаёл образлари кўпайиб учрайди. Бу — юқорида таъкидлаб ўтилганидек, лирик қаҳрамон табиати билан белгиланади. А. Ориповнинг лирик қаҳрамони инсоният ва ер қурра-сининг тақдири, Ватанининг бугуни ва келажаги тўғрисида куйиб пишшини, қайғуриши — беҳаловатлик ва безовталик билан характерланади. Ватаи ва халқнинг порлоқ келажакнинг ўтмиши ва бугуни билан уйғунликда талқин этиш шоирнинг бош эстетик кредоси экан, ана шу уч омилни бир-бири билан боғловчи ва бир-бирини ёритувчи нарса — бу хаёл ва нур образларидир.

Шоир шеърларида талқин этилган давр нури — бу тинчлик нури, дунёнинг, эзгуликнинг порлоқлиги, боқийлиги билан узвий боғланиб кетади. Улар бир-бирини

тўлдиради ва бири иккинчисини бойити, нурлантириб туради.

...Ҳаёт талвасаси тинмагай, аммо
Мангу боқий қолур Инсон ва Хаёл.
Мерос аталмагай барчага фано,
Қисмат аталмагай ҳар кимга завол...
Ҳаёт таптанаси бошланмиш, аммо
Дустлар, нур васлига ташлайлик нигоҳ,
Шу буюк офтобнинг мукофотини
Эъозлаб қўяйлик айтиб шукрона.
Дилдан ўчирайлик гамнинг отини,
Баҳор ҳам бахт каби ахир ягона.

(79-бет)

Тўғри, бошқа шоирларнинг шеърларида ҳам хаёл, нур, шуъла, ёғду образлари кўплаб учрайди. Хўш, А. Орипов шеърларидаги хаёл, нур образларининг улардан фарқи, ўзига хослиги нималарда кўринади?

А. Орипов шеърларида нур ва хаёл образлари кўплигининг, қуюқлигининг ўзи масала моҳиятини тўлиқ очиб бермайди, албатта. Бу ўрнида, ана шу нур образи поэтик реаллик маъносига, мағзига тўлиқ бўлган жопли, ҳаётий моддий борлиқдир. Шу маънода, А. Орипов шеърларида нур ва унинг жилвалари ғоят ранг-барангдир. Бу ҳол, унинг айниқса нур билан боғлиқ эпитетларида яққол кўзга ташланади (порлоқ, рангин, пок, беғубор, ёрқин, оловли, оқ, наришон, сўлғин, бокира, ҳур, зарра ва бошқалар).

Бу ерда гап нур гаммаларининг ранг-баранглигида эмас, балки нур тийранлиги ва жўшқинлигини, ҳаётини таъминлаган ҳаракатчанлиги ва таъсирчанлиги, поэтикликда. Шу асосда нур шоир поэтик дунёсининг теранлигини ҳам таъминлайди. Нур образи кўзларга тиниқлик ва ёрқинлик бахш этувчи шунчаки бир элемент эмас, унинг ғоявий-эстетик мақсад моҳиятини ёритишдек вазифаси бор. Унинг ўзи ҳам ана шу жараёнда теран маъно касб этади.

Назаримизда, А. Орипов шеърларидаги нур образини фақат инсон қалби ва маънавияти билан, воқеликдаги нурлар билан боғлаб қўйиш у қадар тўғри бўлмас. Унинг учун ботиқий — маънавий ва зоҳирий — воқелик нурлари ўртасидаги мураккаб ва поэтик алоқадорлик кўпроқ характерлидир. Нур — улар ўртасидаги муайян ҳадларни, чегараларни четга суриб, дунё, ҳаёт ва воқелик билан инсон қалбини бир фокусга йиғади, шуъла-

лантиради, ёритади. А. Орипов шеърларидаги нур — кечилма ва позик ҳиссиёт оттенкаларига бойлиги билан характерланадики, бу ҳол ёлғиз унинг лирикаси учун хос бўлган хусусиятдир.

А. Орипов шеърларидаги нур образининг маънодорлиги, нурунинг ҳаракат оттенкалари (қирралари) шеърнинг ички мусиқийлигини ҳам таъминлайди. Шоир шеърларининг раволиги ва оҳангдорлиги улар замиридаги мусиқийликни белгилайди. Булар А. Орипов лирикасидаги нур образининг маънавий-эстетик аҳамияти ҳамда интеллектуал қимматини ташкил этади. Шунингдек, у яна бадний образлилик қимматига ҳам эгадир.

Шу маънода А. Орипов лирикасидаги табиат белгилари ва хоссаларини пейзаж, ҳолат ва картшаларни тасвирлаш учун хизмат эттирилган воситаларгина дейиш қийин. Уларда бирон-бир деталь ёхуд ҳаётнинг воқелик хоссасининг шунчаки тасвири акс эттирилмайди, балки туйғулар ҳаракати, ҳиссиётлар оқими, фалсафий фикр намоёни топади. Бундай ўринда ёлғиз ранглар, бўёқлар тусланишининг тажаллисини эмас, бир йўла лирик қаҳрамонининг ҳаёт, воқелик, ватан, халқ, эзгулик, ҳақиқат, вақт, умр, келажак ҳақидаги фалсафий ўймушоқдаларининг ҳис-туйғулар билан омукталашган ҳолдаги ифодасини кўрамыз. Юқоридаги айтиб ўтилган табиат ранглари, бўёқлари, картина ва ҳолатлари ғоявий-эстетик мақсадни фалсафий-психологик тажассум эттириш учун бўйсундирилган.

Ҳозирги пайтда А. Орипов лирикасининг ёшлар шеъриятига кўрсатаётган таъсири ғоят кучли. 70-йилларда шеъриятга кириб келган қайси бир ёш қаламкашин олманг, унинг А. Орипов поэзиясига эргашиб шеър ёзишга интиланганини кўрамыз. Бугунги кунда ёшлар шеъриятининг кенжа вакилларига мансуб А. Шер, С. Раҳмон, М. Қўшмоқов ва ҳатто Ҳ. Худойбердиева, О. Матжон, М. Жалил, М. Бобоев ва бошқа қатор қалами чархланган шоирлар учун ҳам А. Орипов шеъриятининг таъсири кучлидир. Айтиш мумкинки, бугунги ёшлар шеърияти ва қолаверса, келгуси авлодлар ижодининг ғоявий-эстетик мундарижасида ҳам А. Орипов лирикасининг фалсафий-психологик таъсир кучи акс этиб турса ажаб эмас.

Лекин шунинг ҳам таъкидлаш лозимки, аксарият ҳолларда ёшлар шеърининг А. Орипов лирикасига яқинли-

ги ташқи жиҳатдангина ўхшашлик касб этади. Уларнинг яқинлиги шоирлар эстетик принципларининг муштараклиги, узвийлиги, давоми сифатида шеърларда тажалли топган ботиний мазмун моҳиятига кўра эмас, балки мавзу, поэтик восита ва усуллар, поэтик интонацияда кўпроқ сезилади (Бу нарса А. Қосимов ва У. Азимовнинг баъзи шеърларида, Ч. Эргаш, Ж. Алимардон, Т. Жўра, Қ. Кенжа, С. Воҳидов, Н. Сўфиев каби павқирон авлоднинг умидбахш ижодкорлари асарларида кўриниш беради). Шу жиҳатдан ҳам уларнинг аксарият шеърлари статикдир, уларда фалсафий-психологик тиралик ҳам кучсиз. Уларнинг аксарият тажрибалари А. Орипов лирикасининг буткул моҳиятини, миллий ўзига хослигини таъмилаган ёрқин мусиқийликка, ўй-мушоҳадакорлик ҳамда фалсафий-психологик чуқурликка эга эмас.

Абдулла Орипов бугунги ёшлар шеърятининг таҳминан сўнгги ўн беш йил ичида адабиётимизга кириб келган ёшларнинг лидеридир. Адабиётшунос У. Норматов «Ёшлар ҳақида ўйлар» мақоласида рус шоири С. Наровчатов билан танқидчи В. Дементьевларнинг ёшлар шеърятига оид суҳбатидаги «Ғалати ҳодиса юз беряпти, ҳозирги поэзияда лидерлар кўринмаяпти... Шубҳасиз ажойиб шоирлар бор... бироқ лидерлар йўқ» деган фикрига таяниб ёзади: «Бу гаплар бугунги ўзбек адабиётига ҳам бевосита алоқадор. Биз юқорида тилга олган ёш ижодкорларнинг (бу ўринда мунаққид Ҳ. Худойбердиева, М. Бобоев, Р. Парфи, М. Жалил, М. Қўшмоқов, А. Шер каби шоирларни назарда тутди — Н. Р.) ҳар бири шубҳасиз қобилиятли, билимдон, кузатувчан ва аллақачон ўз дастхатига эгадирлар. Бироқ уларнинг барчаси ижодий савия жиҳатидан деярли бир хил. Улар орасида ўзини олдинги қаторга урадиганлар ҳам, психологик даъво қиладиганлар ҳам йўқ»¹³. (*таъкидлар бизники — Н. Р.*) Назаримизда, ушбу фикр бироз мунозарали. Биринчидан, поэтик фикрлаш тарзи, образлар қурилиши ва структураси жиҳатидан, ижодий анъаналарининг миллий асоси, адабий жараённинг кечиси хараكتери жиҳатидан бошқа бир адабиётдаги у ёки бу тенденцияни бошқа бир адабий ҳаракатчиликка кўчи-

¹³ Адабиётимизнинг ярим асри. 2-китоб, 288-бет.

риш эриш туюлади. Иккинчидан, 70-йиллар ёшлар шеърлятида биргина актив граждaнлик руҳининг кучайишида фaлсафий-анaлитик таҳлилнинг чуқурлашувини А. Орипов лирикаси билан боғлиқликда ўрганмаслик мумкин эмас.

Халқимизда инсон умрининг моҳияти ҳақида «гулдек келиб, гулдек кетсин», деган гап бор. А. Орипов лирикаси ҳақида, унинг шукуҳи, сурури, халқимизнинг маънавий-эстетик ҳаётида тутган аҳамияти ҳақида ўйлаганда, у доимо барқ уриб турган, курашчан гўзаллик бўлиб кўз ўнгингда гавдаланади.

Одатда табиат ҳақидаги шеърларни пейзаж ёки фaлсафий лирикага киритиб келинади. Лекин табиат ҳақидаги шеърлар ҳам граждaнлик лирикасининг гўзал намуналари сифатида намоён бўлаётганлигини таъкидлаш лозим. М. Али табиат оғушида, қишлоқ табиати бағрида вояга етганлиги боисидан (унинг беғубор болалик хотиралари Бешгул қишлоғининг сўлим табиати билан боғланган) ҳам унинг шеърларида Ватан образи табиат деталларидан ўсиб чиқади.

...Чет қишлоқнинг сўнги нуқтаси,
Сўнги боғи уйғишам меним!
Қуйворилган отим нўхтаси,
Қамчилайман уни бетиним.
Мен, шубҳасиз, сенга қайтаман,
Яшамокдан шулдир муродим.
Сен бўлмасанг уйда нетаман?
Резгиланиб кетар ҳаётим...
Соя ташлар қуюқ, ёқимли,
Сури узра эгилган ишком...
Келдим-ку эй, мен-чун суюмли
Ватан бўлган жонажон макон!¹⁴

Шоирнинг шеърлидаги қишлоқ унинг «кичик» ватани. У ерда шоирнинг илк болалик ва балoғат йиллари ўтган. Қишлоқнинг тупроқли кўчалари, бахмал адирлари, зангори осмони Ватан образини янада тўлдиради. Лирик қаҳрамон аргимчоқ солиб учган ҳар бир дарахтда, баҳор шамолида сарпойчан варрак учирган пастқам томларда, билқиллаган тупроқ кўчаларнинг ҳар бир гардида оташ болаликнинг чўғлари қолган. Юрак ёлқинининг шуъласи ана шу чўғларга бориб уланади-ю, лов этиб ёниб кетади. Бу оловдан шеър туғилади. Шу бо-

¹⁴ М. Али. Оталар юрти. Шеърлар ва дostonлар. Тошкент, 1970, 14—15-бетлар (Кейинги шеърлий парчалар саҳифаси шу маънадан кўрсатилади).

исдан ҳам улар шоирга азиз ва мўътабар. Борлиқ воқеа-ҳодисаларини у қишлоқ ҳаёти ва табиати билан уйғунликда баҳолашдаги болалик тасаввурларини, майсаларнинг қилт этган тебранишидан тортиб ғунча лаб очгунгача ўтган дақиқалар сафосини, ҳамма-ҳаммасини у она қишлоғида туйди; ҳаётга, табиатга бўлган меҳр туйғулари она қишлоғи билан боғлиқликда намоён бўлади. Шу алпозда шоир шеърида «Қадим Бешгул, она қишлоқ, дўппидек макон»дан Ватан образи гавдалана бошлайди. Бу ерда ҳам географик шароит, ҳам шахсий-биографик ҳаёт асослари алоҳида роль ўйнашини кузатиш мумкин.

Шеърингда Ватан мавзуи — бу ҳаёт қадар кўҳна ва ҳаётдек навқирон; у доимо ўсиш-улгайишда. Бир қарасанг унинг чегаралари, тарихи, ўрни алмашади; шундай ўринларда унда давр руҳининг, ижтимоий тараққиётнинг, халқ ҳаёти ва тақдирининг муҳрини кўрасан. Шундай кезларда ҳар бир даврда, шоирлар ушбу мавзунинг ўзи кўра олган уфқларини, қирраларини очади, Ватан мавзуи талқинида орттирилган улкан поэтик тажрибага маълум даражада ўз улушини қўшади, дея яна бир бор ишонч ҳосил қиласан. Қимдир Ватан образини қуёш нурида, қимдир дарахтда, яна қимдир тупроқ тимсолида тасаввур этади. Нур, дарахт, тупроқ образлари ҳам ўз ҳолича гўзал ва поэтик. Лекин тупроқда инсон изларини, дўшнайган қабрларни кўрар экансан, умрнинг мазмуни, ўткинчилик ва абадиёт ҳақида ўйга толасан. У янада азиз, янада мўътабар бўлиб қолади. Зотан, ана шу тупроққа инсон терн, инсон қони тўкилган, одамларнинг иссиқ нафаси ҳам, совуқ нафаси ҳам унга қўшилиб кетган. Бир сўз билан айтганда, инсон ана шу тупроққа илдиз отиб кетган. Ана шу тупроқдан униб чиққан ғўза илдизи ўзбекнинг яшноқ ҳаёт илдизи, пахтанинг оқлиги — бу ўзбекнинг чеҳраси. Зеро, «тупроққа ранг берган, Буғдой ранг чеҳралар»дир. Ана шу қишлоқ ва тупроқ образларидан шоир шеърида улғувор Ватан қиёфаси ўсиб чиқади.

...Лекин турар, жажжи ватаним,
Қўз ўнгимда шундайин бир ҳол:
Бу дунёнинг эртасиш ўйлаб
Чўзиларкан бизнинг басту буй,
Сафарлардан соғинччи куйлаб
Кеч қайтармиз донм, Она уй!
Юзминизга солмайсан асло,
Қаршилайсан жимгина, зотан —

Бизлар бола — бетапвишiamo,
Сен, тапвишли онасан Ватан!

(15—16-бетлар)

«Муҳаммаднинг ижодига сиичиклаб назар солинса, унинг романтикага мойилроқ шоир эканлигини билиб олиш қийин эмас. Унинг тарихий мавзуларга анча-мунча қизиқиши ҳам шубҳасиз шу бондандир. Маълумки, бул-дай тидаги шоирлар ердан бир қарич бўлса-да, баланд-роқда юрадилар, илҳом нарисини ё келажак, ё ўтмишга тез-тез йўллаб туришади. Фикри ва гоёлари реал замин-га асосланган ижодкорлар учун бу йўл анча самара келтириши мумкин. Муҳаммаднинг қалами юртимиз ва халқимиз ҳақидаги собит ҳақиқатларга таянади»¹⁵ (А. Орипов). М. Али лирикасида Ватан, халқ мавзуи унинг ўтмиши, олис кечмиши билан тиниқлик касб этади.

Бугуннинг граждан шоирман мен,
Кечмишга бир назар қилмоқ истадим,
Кечмиш ҳам осмондай ноёнсиз ва кенг.
Гарчи у дахшатли, гарчи у қадим,
Кечмишга бир назар қилмоқ истадим.

(29-бет)

Шоир ўзбек халқининг улуғвор ҳаётини бугунги кун ижтимоий-тарихий тараққиёти нафаси билан кўради ва кўрсатади. Шу бондан ҳам М. Али лирикасида тарихий мавзу, тарихий мотивлар замонавий аҳамият касб этади. У «бугуннинг залворли чўққиларидан кечмишнинг гирдобли тубига боқади». Бу эса кўп жиҳатдан шоир услубини ҳам тайин этади. Хусусан, М. Али шеърларида халқ — Ватан — тақдир — келажак нуқталари Ўзбекистон мавзуида бирлашар ва эҳтиросли шеърый алангани вужудга келтирар экан («Қадимги қўшиқлар» туркумига кирган «Қизил байроқ тарихи», «Ривоят», «Муқанна васияти» шеърлари, «Спитомин» туркумини ташкил этган «Спитомин хаёлларидан», «Спитоминнинг боши», «Она ер алласи» шеърлари, «Фахрия», «250 000000», «Номалум ўзбек солдатига» асарлари), улар замондошларимизнинг идеаллари, халқ тақдири ва тарихи билан, лирик қаҳрамоннинг эса она юрт билан боғлиқлиги нуқталарини юзага келтиради. Хўш, ушбу омиллар қай йўсида тажассум топади?

¹⁵ «Шарқ юлдузи», 1970, 11-сон, 233-бет.

Бунинг учун М. Али шеърларидаги куплаб поэтик образлар орасида доимо бўртиб турувчи хаёл образи бизга кўмакка келади.

Хаёл беринг менга, шундай бир хаёл.
Ўйларимга синамасин ўша.
Хаёл беринг менга, шундай бир хаёл.
Торлик қилсин менга бу гуша,...
О... бепоён хаёлни қучиб
Тўлдирайин ташна қалбимни...
Сунг самодан пастга отилиб
Бағрим берай шу она ерга,
Синиб кетай, кетай битилиб,
Сунг айланай оташин шеърга!..

(3-бет)

Хаёл образи М. Али лирикасида муттасил ўзгариб боровчи воқелик моҳиятини англаш, табиатнинг, эзгуликнинг синамас ҳақиқатини тасдиқ этиш, замондошларимизнинг ўйлари, орзулари ва идеалларининг ўтмиш ва келажак билан боғлиқлик асосларини англаш воситасига айланади. Шу билан баробар, хаёл образининг муттасил тадрижи, ҳаракати такомилга интилиб, бизни ҳаётнинг оддий ва мураккаб реалликларидан фалсафий хулоса чиқаришга олиб келади.

Ушбу диалектика М. Али шеърларида тарихий мавзулар ранг-баранглигини таъминлайди. Чунончи, «Қизил Байроқ тарихи» шеърда хаёл образи ўқувчини «Саккизинчи аср. Потинч Бухоро»га етаклайди. Юрг босқинчиларига қарши мард Юсуф бин Иброҳим қўшинлари илк бор байроқ остида Бухоро эрки учун, озодлик учун жанг майдонига кирдилар. Қаҳрамонлар гарчанд мағлубиятга учраса-да, «Байроқни қўлларда тутдилар маҳкам», «Йўқ! Кураш бекорга кетмади», у «инқилоб уфқида» абадий қолди. Шу боисдан ҳам «Бу оддий матомас, бу — кўҳна тарих!» Шу боисдан шоир услубида романтик элементлар бўртиб туради. Чунончи, хаёл образининг моддийланган реалликлари лирик қаҳрамон табиатини намоён этишга бўйсундириллар экан, «дарё тентирайди», «шовуллар нола», «дарё ичра оқадир севинч», чуққи «қанотли ғурур» бўлиб кўринади, дарё эса кўзларига осмонни иргитади. Бу — М. Али шеърларига фольклор таъсирининг ҳам кучли эканлигини кўрсатади.

Шу ўринда хаёл образи билан боғлиқ масалага қисқача бўлса-да, тўхтаб ўтиш лозим кўринади.

М. Али шеърларида хаёл образи турли аспектларда ва кўринишларда ишланади. У, энг аввало, лирик қаҳ-

рамон табиатидаги романтика элементларини нурлантириш учун бўйсундирилган. Шу боисдан ҳам у гоҳ офтоб, гоҳ кулги-табассум, гоҳ соғинч кайфияти, гоҳ ўтмиш тасавури, шуури тарзида жилваланиб келади, тусланади.

„Бўзоч каби ям-яшил олам!
Хаёлимни бахш этай кимга?...
Хаёл келар ўтмишни қучиб,
Ана, ана эркаланар ёз...
Истайманки жилмайсин офтоб...
Хаёлимда кўрарман сени¹⁶.

Шоирнинг «Олачалпак кўрнар осмон» шеърида ҳам хаёл образининг тадрижини кўзатиш мумкин. Осмон саҳнида талотум манзараси, «Булутларда гаройиб бир ҳол»; қўнлар чирпирак рақс тушади, бир чеккадаги «нур тегмаган булут, худди нурсиз ўтган бир юрак» ни эслатади. Лекин лирик қаҳрамон ўзгача бир хаёл оғушида.

...Шаббоданинг нарвойи фалак,
Одамлар ҳам билмас ҳеч нима.
Ҳаддан зиёд чароғон фалак —
Кимга қувонч, кимга ваҳима...
Сапчий бошлар юсакда офтоб,
Ёр ёпади, кунгиллар беҳол...
Мени ҳеч тарк этмайди хаёл.

(5-бет)

Лирик қаҳрамоннинг фикри-зикрини банд этган нарса — бу ҳаётдаги помутаносибликлар ҳақидаги хаёлдир. Хаёл образи табиатнинг гармоник хоссаларидан инсон ҳаётининг кўринишларини акс эттиришга ўтади ва шеър охирида чиройли эстетик ҳукмга айланади.

Маълумки, шоир услубидаги романтик тасвир элементлари романтик кўтаринкилик ва шу кўтаринкиликни белгилловчи шартлилик асосига қурилади. Бу ўринда тимсоллар, шартлилик элементлари, қабариқ образлар — ҳаёт ва воқелик белгиларини намойиш этишда етакчи поэтик воситалар ҳисобланади. М. Алининг кўпчилик тарихий мавзудаги шеърларида мушоҳадакорлик ҳамда фикрий масштабик синтези ўлароқ юзага келган шартлилик мукамал даражададир.

Бу масалалар шоирнинг конкрет тарихий асарлари-

¹⁶ М. Али. Шафақ. Шеърлар ва дoston. Тошкент, 1968, 14— 15-бетлар.

да муваффақиятли чиққани ҳолда, бугунги замондошларимизнинг маънавий-интеллектуал ҳаётини акс эттиришга бағишланган асарларида шартлилик ўрнини баъзан мавҳумлик эгаллаганлигини кўрамыз. Чунончи, «Ирмоқ», «Қайтиш», «Соғиниш» каби шеърларда ана шу ҳолни кузатиш мумкин. Қачонки, шеърдаги шартлилик элементлари яхлит ва ёрқин эстетик мақсадни равшанлаштириш учун йўналтирилмас экан, реал ҳаёт асосларидан узилиб қолган, ундан йироқ бўлган ҳолат ва картиналарнинг пайдо бўлишига олиб келади.

М. Алининг баъзи шеърларида ҳаёл образи лирик қаҳрамоннинг романтик табиатини рангин ҳолатларда тажассум этиш учун йўналтирилган экан, ўйчан мушоҳадакорлик ўрнини фикрий фаромушлик эгаллаганлигини кўриш мумкин. Бу нарса шоирнинг «Соғиниш», «Қайтиш» каби шеърларида кўриниш беради.

Романтика элементларидан сизиб чиқувчи фалсафий таҳлил М. Али лирикасининг ўзига хослигини белгиловчи ва таъминловчи асосий омиллардир. Бу ҳодиса, хусусан фалсафий мушоҳадакорликка мойиллик мозий воқеликлари билан бугунги замондошларимиз қалбидаги маънавий боғлиқлик кўринишларининг айрим деталлар, ҳолатлар талқинидан келиб чиққан фикрлар мажмуасидангина иборат эмас. У бутун бир жараёнлар, кечинмалар, ҳолат ва картиналар уйғунлигидан, шеърнинг буткул қурилмасидан юзага чиқувчи фалсафий-эстетик ҳукмдир. Шоирнинг дардли, эҳтиросли фикрлари, нозик кечинмалари шунчаки тушунча ёки кайфият уйғотибгина қолмайди, балки ҳис-туйғулар ва фикрлар силсиласида ҳаётни, гўзалликни, эзгуликни жони-дилидан севган ва уларнинг абадийлиги учун доимо курашувчи замондошимиз қалбининг эҳтиросли ифодаси тарзида намоён бўлади. Шоир талқинида табиат — бу ҳаётнинг азалийлиги, муҳаббатнинг (Ватан ва халқ) нурпошлиги, ватанпарварлиқнинг асосидир. Ватанпарварлик тушунчаси эса ўз-ўзидан поэзиянинг гражданлик руҳи билан чатишиб кетади ва яхлитлик касб этади.

М. Алининг халқимиз бугуни ва келажакка дахлдор маънавий-ахлоқий белгиларни, хусусиятларни поэтик тасдиқловчи, унинг ўтмиши билан органик боғлиқликда акс эттирувчи юқоридаги асарлари чуқур гражданлик руҳи билан суғорилган, дея оламиз. Зотан, шеърятдаги гражданлик руҳи, гражданлик масаласи

фақат шоирнинг хоҳиш ва истакларига боғлиқ эмас, албатта. У тўғридан-тўғри давр талабидан келиб чиқувчи шоирнинг инсоний бурчи, виждони ва граждандлик жиҳатлари, эътиқоди билан боғлиқ.

Халқнинг дарди, ташвиши ва қуволчини ўз кечинмаларидек, тақдирини ўз келажагидек билган шоир воқеликни четлаб ўтиб, ёхуд ундан кўз юмиб, Ватан тақдирини ва халқининг қалбидан йироқ мавзуларда шеър битмайди. Тарихий воқелик, инсон қисмати, орзулари ва идсаллари билан, халқ тақдирини билан органик боғлиқликда тажассум топсагина асар чинакам граждандлик моҳиятига эга бўлиши мумкин. Шу маънода М. Алининг халқимиз кечмиши, тарихини билан боғлиқ асарлари ҳамда «Она дуоси», «Чоллар», «Номаълум ўзбек солдати»га каби шеърлари, А. Ориповнинг «Совга», «Қарши қўшиғи», «Ўзбекистон» ва бошқа шеърлари, Р. Парфининг «Пабло Неруда ўлимига», «Виктор Харанинг сўнгги қўшиғи», «Ленин мақбарасига гулчамбар», О. Матжоннинг «Болакай чизган қуёшлар», «Коммунистнинг юраги», «Беланчақда ётар кoinот», «Бобир» сингари шеърлари бугунги ёшлар граждандлик лирикасининг сара намуналаридир. Бу асарлар давр ва шоир юрагига чўғ бўлиб тушган воқелик талаби билан маънавий зарурат туфайли юзага келган. Уларни қайси давр авлоди ўқимасин, маълум даражада авлодлар салафи билан маънавий-интеллектуал яқинлик, боғлиқлик туяди. Шеърининг асл мазмун ва моҳияти, эстетик функцияси ҳам, назаримизда ана шундан иборат.

Бу хусусиятлар фақат М. Алигагина хос эмас, албатта. Давр ва замони, уни тўлқинлантираётган муҳим масалаларни лирик қаҳрамон юраги орқали ўтказиб бериш, масалан Р. Парфи учун ҳам хос бўлган хусусиятдир. Бироқ бу нарса Р. Парфи тасвирида унинг ўзига хос бўлган услубда тажассум топади.

Р. Парфи сукунатининг сеҳрли, жарангдор куйини тинглай билади. Унинг шеърларида оҳанглар ранги-ю рангларнинг оҳанглари сўзлар гармониясида товланиб, тўлқинланадилар. Шоир қалбига оқиб кирган сукунатининг ажиб садоларини шеърини мисралардан куй бўлиб таралади. Шу нарсани таъкидлаш лозимки, оҳангларни, рангларни сўз шаклида моддийлаштириш осон иш эмас. Бунинг учун шеърини салоҳият бўлиши лозим. Шоир сўз санъатини қапчалик мукаммал эгаллаган бўлмасин,

агар у оҳапглар ва ранглар қатимидан маънолар ўқимас ва уқмас экан, сарғайиб тўкилаётган барглар шивирдан нолани, шамоллар шовуллашидан ташвишлар, севинчлар ва ўкинчни, қахли қаҳратон сумалакларидан битта-битта томчилаётган томчилар овозидан қувонч кўз ёшларини, қаргаларнинг оғир ва бўғиқ қағиллашидан алвидо ўкинчини, қалдирғочларнинг шодон вижирвижирида, чаппор уришида оламни, табиатни уйқудан уйғотаётган илк баҳорнинг сафоси ва ўктамлигини, олис-олисларга отланган, оғир-оғир қанот қоқиб бораётган турналарнинг қур-қуридан аччиқ бир ички йнги тинглай билмас экан, унинг мисралари ҳиссиёт ва эҳтирослар, фикрлар силсиласи эмас, бир ҳовуч сўзлар йнги дисенга айланиб қолади. Бунинг учун эса шоир бўлиб тугилми лозим.

Р. Парфи ана шундай иқтидор эгаси. Бўроннинг ва шамолларнинг сурати бўлмайди, унинг овози, шиддати бор. Зотан, овозни, йнгини, ташвишли, севинчни, изтиробни (ҳиссиётлар сифатидаги) ҳеч ким ҳали суратга ололганича йўқ, лекин биргина поэтик сўз қудратини уларнинг қиёфасини чиза билади, овознинг, инсон руҳиятининг портретини ярата олади. Бошқа санъат турларида бу ҳол ўз йўсинича рўй беради. Р. Парфи шеърлари сўз санъатининг ана шу сеҳри ва қудратини ўзида намойиш этади. У ҳозирги ўзбек шеърлятида поэтик ҳодисадир.

Р. Парфининг аксарият шеърларида турли характердаги тафсилот, фикр ва ҳиссиётлар силсиласи эстетик жиҳатдан яхлит бир образга мужассамлашади. Бундай узвий боғлиқликка ташқи формал усуллар орқали эришиш қийин, у фақат ижодкорнинг она юрти, халқи ва Ватанга бўлган маънавий-эстетик муносабатининг яхлитлиги ва бўлиқлиги билан белгилашади. Зотан, шеърда фикрнинг тилиқлиги ҳис-туйғуларнинг ҳам тилиқлигини, ёрқинлигини таъминлайди ва аксинча. Шу нарса характерлики, шоир ҳеч қайси шеърда Ватанга, халқига бўлган меҳр-муҳаббатни, садоқат туйғуларини кўкрагига уриб, баландпарвоз ифодаламайди.

Р. Парфининг муҳаббат ва садоқат туйғулари лирик қаҳрамоннинг фалсафий-публицистик монологларидан, инсон руҳиятининг ҳолат ва картиналари замиридан балқиган ранг ва бўёқлардан уфуради. Шу билан ҳам Рауф рангларни сўз билан чизувчи мусаввир. «Ватан

ҳақида Берид Иенцшга мактубим» шеърн шоирнинг программ асари бўлиши билан баробар ижодининг, индивидуал услубининг етакчи хусусиятини — аналитик-психологик таҳлил санъатининг инкишоф этади. Бу шеър рус тилига ҳали таржима қилинмаган. Назаримизда у Иттифоқ миқёсидаги уқувчи қўлига тегса, сўнгги йиллар ёш совет поэзиясининг гражданилик руҳи балқиб турувчи энг кўркем асарлардан бири сифатида эътирофга сазовор бўлади.

Тахайюл ёгар. Тахайюл отига минган осмон
Берид, бундай яшаш, ахир, кўп қийиндир балким,
Берид, балким хасталаган бизни бемаврид
Ингирманчи аср, деб помланган оғриқ.
Мен шундай тушунаман Ватанин.
Уттинаман, баладларвоз сўзлар, деб ўйлама тагин.
Эхтимол ечиб ташлашимиз керакдир қора рўмолнинг
Дардн хотиротининг мунгдуг бошидан.
Эхтимол, бизни орзулар оҳангида алдаётганлар
Тўғрисида уйлашимиз керакдир кўпроқ.
Қор ёғмоқдир, хофизам арқоғига ёзилмоқдадир
шанмақом —

Менин Ватанимнинг тимсоли бўлиб.
Мен шундай тушунаман Ватанин.
Қор эса ёғмоқда.
Унутини мумкин бўлмаган нарсаларин
Бирданга ёғмоқда¹⁷.

Ушбу ўринда шеър таҳлилига ўтишдан олдин ёшлар лирикасида, хусусан, Р. Парфи ва ундан биров кейинроқ шеърятимизга кириб келган М. Солиҳ, У. Азимов ва бошқа ёш шоирлар ижодида тимсолларга қурилган шеърлар устиворлик қилаётганлиги хусусида тўхтаб ўтиш жоиздир. Бу йўналишдаги муваффақиятлар билан бир қаторда баъзан Р. Парфининг «Тасвир» («Ташқарида шовуллар шамол», «Чўли ироқ» сингари шеърлари), М. Солиҳнинг «Бешипчи фасл» («Ҳасл», «Қайтин», «Август», «Нечун йўқлигининг сўраини десам», «Агар бахтнинг юзи бўлса» каби) тўпламларига кирган шеърларнинг айримлари муайян ғоявий-эстетик мақсадни ёрқин акс эттиролмаслиги бонсидан ҳолат, кайфият, кечинмаларнинг оддий сурати бўлиб қолган. Бу эса, ўқувчида шеърдан маънавий-интеллектуал ва эмоционал жиҳатдан қониқмаслик ҳиссини уйғотади.

Р. Парфининг тимсоллар, ассоциациялар асосига

¹⁷ Р. Парфи. Холирот. Шеърлар. Тошкент, 1975, 29-бет (Минсоллар саҳифаси қавс ичида кўрсатилади).

қурилган шеърларининг, хусусан «Ватан ҳақида Бернд Иенцига мактубим» асариинг муваффақиятини уч омил белгилаб туради. Чунончи, тимсолли поэтик образлар фалсафий фикр, нозик ва чуқур маънавий-психологик кечинма асосида конкрет ғоявий-эстетик мақсадга хизмат этмас экан, уларнинг ўқувчига таъсири ҳақида гапириб ўтириш ўринсиздир. Р. Парфининг юқоридаги шеърида ана шу уч омил яхлит ҳолда намоён бўлган. Агар ёғаётган қор шунчаки бир табиат ҳодисаси тарзида ифодаланганда эди, у тасаввуримизни ҳаёт, тириклик, бурч, масъулият ҳақидаги ўйчан, фалсафий тушунчалар билан бойитмаган бўларди. Зеро, унинг асосига, яъни табиат ҳодисаси асосига қурилган ассоциатив мушоҳадакорлик натижасида қор парчалари қалбимизга сирли оҳанг олиб киради. Шу маънода Р. Парфи шеърларидаги қор, шамол, ёмғир, бўрон, юлдуз образлари ва умуман, қарғанин аччиқ қарқарасидан тортиб бойчечакнинг безавол тебранишигача ғоявий-эстетик функцияси ила чуқур маъно касб этади. Табиат ҳодисалари Рауф шеърларидаги лирик қахрамон қалбида доимо ассоциация уйғотиб туради. Шу маънода табиат ҳодисалари ўзинча эмас, балки мушоҳада ва фикрлар уйғотувчи ҳис-туйғулар пўртанаси билан шоир қалбида яшайди. Унга маънавий-интеллектуал зарядлар бериб туради, хусусан ижтимоий-сиёсий воқеликнинг шеърлардаги оҳанг ва рангларига айланади.

Шеърят сен одамзод руҳида, илк бор яралдинг,
Бунёд бўлдинг
Ер ва дунё аталган юрда.
Сен бор эдинг ҳаётбахш сувда,
Учар шамолда, иссиқ тупроқда.
Сен бор эдинг Прометей келтирган ўтда.
Кейин даврлар, асрлар.
Атом асри кейин...

(11-бет)

Р. Парфи воқеликни кўпинча табиат ҳодисалари ва манзаралари ассоциацияси орқали акс эттиришга интилади. Шу асосда табиат белгилари ижтимоий мазмун касб этади. Чунончи, ёғаётган паға-паға қор шунчаки қор эмас, олис хотиралар, фикрлар, ўйлар, ҳис-туйғулар бўлиб кўнглимизга инади. Айтиш мумкинки, бу ҳол борлиқнинг, моддий оламнинг иккиламчи кўринишидир, яъни маълум бир ташқи кўринишнинг ҳарир пардаси ортидан ички маънавий-психологик омиллар бўй тортиб чиқади.

Дарахтлар шохида собит, ўлик қор,
 Қор. Қор. Исон товушларига тулиқ қор.
 Сочларга тўла тутун. Суяклар чанги.
 Бас қор. Лекин ёғмоқдадир, у эзгин-эзгин...
 Кор ёғмоқда. Тахайиол ёғар.
 Унинг карвон-карвон булутларини қўлларим-ла
 ушлаб кўраман.
 Улар йиғирма миллионли шаҳид номидан сўзлар.
 (30—31-бетлар)

Қачонки шоир табиат ҳақида тушунчалар билан эмас, балки бевосита образли фикрлаш орқали унинг ўзи билан ич кўрса, табиат унинг учун фикрловчи, мушоҳада юритувчи. оҳанг, кайфият, тил ва қалбга эга бўлган бир хилқат бўлса, маънавий-интеллектуал ҳаётининг бир бўлагига айланса, унинг моҳияти моддийлашган характерда намоён бўлади.

Р. Парфи шеърларида қор, ёмғир, шамол, тун, оқшом, ёруғлик образлари табиат билан қондош боғлиқлик тарзида гавдаланади. Бу ҳол ўз-ўзидан шоирнинг она юрт билан жондош боғлиқлигини ифодалайди. Бу ҳол Р. Парфи ижодига, бир йўла сўнгги йиллар ёшлар лирикасида чуқурлашиб бораётган ассоциатив мушоҳадакорлик (фалсафийлик тенденциясининг янада бўртиб намоён бўлаётганлигини кўрсатувчи ҳодиса) майлининг янада кучайганлигидан далолатдир. Бу ҳол бугунги ёшлар шеърини улуг устозлар—Ғ. Ғулом, Ойбек, М. Шайхзода ижодидаги фалсафийликни янги воқелик ва замон тушунчасига мувофиқ янгича кўрinishларда давом эттириляётганлигининг исботидир.

Давр, ижтимоий-сиёсий воқелик зарурати ҳар бир авлодга ўзининг муқаддас идеали, мақсад ва орзуларини белгилаб олишини тақозо этади. Масалан, Р. Парфининг эстетик программаси ушбу сатрлар маъзида таяжасум топади.

Шулар осмон устида кезгаймиз ҳали,
 Мангик ахтаргаймиз изгиб изма-из.
 Даркор булар қолсанг йиқилгил, майли.
 Фақат йиқилмасин шурлик дунёмиз.
 Майлига хайқирай имоним ҳаққи,
 Кўкларга термулиб солайин уввос.
 Мен фақат коммуна аталган ёрқин,
 Фархуна замона истайман холос.

(24-бет)

Муҳаммад Алининг лирик қаҳрамони эса норлоқ коммунизмни бунёд этини учун курашга, меҳнатга, ижодга даъват этади.

„Набив авлоди тарих қатнда,
 Жавоҳир мисоли турибди, қаранг,
 Нечун биз замона фаросатидан
 Узимизга мослаб ололмаймиз ранг?
 „Холбукн олдинда не-не савдолар,
 Сизу биз билмаган гаплар бор ҳали.
 Эй, Ватан иши деб жонн фидолар,
 Сиз кимни кутасиз, кимнинг маҳтали?

(19—20-бетлар)

Р. Парфи шеърларида она халқининг, прогрессив инсониятнинг ана шу коммунистик жамиятга етишишида, ҳақиқат ва эзгулик йўлидаги курашида, социал воқеликдаги зиддиятлар ижтимоий оҳангларни белгиловчи омиллар сифатида гавдаланади. Унинг «Вьетнам ҳақида қўшиқ», «Луис Моран», «Виктор Харанинг сўнгги қўшиғи», «Ватан ҳақида Бернд Иенцшга мактубим» сингари асарлари характерлидир. Р. Парфи лирикасида инсон онгидаги психологик кураш, туйғулар қарама-қаршилиғи, ҳиссиётлар зиддияти устивор хусусиятлардир. Улардаги шиддаткор драматизм лирик қаҳрамон табиати билангина белгиланмайди. Р. Парфи шеърларида шоирнинг қалб призмасидан ўтган долғали давр ва бугунги кескин социал воқеликнинг ҳис-туйғуларга кўрсатган зилзиласи ётади. Шоир лиризмнинг кескин драматизми, коллизиялар билан йўғрилганлиги бугунги тарихий воқелик билан изоҳланади.

Шу маънода Р. Парфи шеърлари воқеликка бой бугунги давримизнинг характерли белгилари, хусусиятлари кечган маънавий-психологик жараёнлар тажассуми тарзидаги бир шоир (айни вақтда шоир қалби орқали ифодаланган минглаб лирик қаҳрамонлар) қалбининг тарихи дегинг келади. Р. Парфи поэтикасини англашда, унинг табиийлигини тушунишда қуйидаги сатрлар бизга кўмакка келади.

Ҳали қайлардадир жанг борар ёвуз,
 Маъсум гўдакларнинг шатми ўчмоқда.
 Мусиқор эмас-ку темир елмоғиз
 Муштарак осмонда учмоқда.
 Не эллар, ватавлар гулханда ёниб
 Шоир кўз ўнгидан ўтади бир-бир.
 Барчанинг дардини ўзига олиб
 Мажнун бўлиб юрар шунинг-чун шоир.
 Ҳали бугунларда бугунлар нафас,
 Эски яралардан чак-чак томар қон.
 Шоирни куйлатган табиат эмас,
 Шоирни куйлатган ҳазрати инсон,

Тиккандир жонинг Ватанига у
Бу сўз қаршинида титрама, эй жон,
Юзма-юз келгандек гўё ўт ва сув,
Юзма-юз келадир шоир ва замон.

(47-бет)

Ижод табнатдек табиий бўлиши керак. Демак, ижод маҳсули ёлғиз зўриққан ақл кучи, яланғоч тафаккур меваси эмас, балки шахсинг буткул борлиги, унинг маънавий-психологик жиҳатларининг ифодасидир, яна бошқача айтганда, шоирнинг акс этириляётган дунё, воқелик хоссалари билан боғлиқлиги натижасидир. Шу маънода Р. Парфининг поэтик образлари шунчалик табиий ва самимийки, улар инсон ҳис-туйғуларининг табиий тўлқини каби қалбимизга оқиб киради.

Р. Парфи шеърларининг таъсир кучи унинг ҳислар самимийлиги ва туйғулар табиийлиги билангина белгиланиб қолмайди. Шоирнинг самимийлиги ўқувчида бирон ахборотдан ўқилган янгиликдан тугилган таассуротлар мисоли эмас, балки ўқувчи ўз бошидан кечирган кечинмалари тарзида ларзага солади. Бундай ҳолда шеърнинг шакли ўқувчи хаёлидан кўтарилиб кетади, ёлғиз унинг мазмуни ва бераётган ҳиссиёт озини ўқувчи борлигини забт этиб, фикри-зикрини чулғаб олади. Бундай ҳолда шоир қалбининг туб-тубида ётган фикр ва туйғулар табиийлиги ловиллаб ёниб туради. Шу жиҳатдан шеърни, ундаги поэтик образларни юзага келтирган конкрет ҳаётин-психологик омиллар ўқувчи хотирасида кўпроқ сақланиб қолади.

Кейинги йилларда А. Орипов, М. Али, Р. Парфи, О. Матжон сингари навқирон авлод вакиллари ижоди мисолида шеърятимизда дунёни, давр воқелигини, ижтимоий-сиёсий ҳодисаларни инсон ва инсоният тақдири, келажаги билан узвий боғлиқликда туйиш тенденцияси етакчилик қилмоқда. Ёшлар лирикаси бой ва етук шеърини маданиятимиздаги ҳаётбахш аъёналарни давом эттирмоқда, ушбу ҳол қўтлуг самаралар бермоқда. Чунончи, бу шеърят халқимизнинг, прогрессив инсониятнинг юксак гоё ва идеалларини тасдиқлаш, тарафларини учун йўналтирилганлиги билан файзиёбдир. Мазкур ижтимоий ҳамда маънавий-психологик факторлар ёшлар лирикасида гражданлик руҳининг янада кучайиб бораётганлигидан ҳам далолат беради.

О. Матжон ҳаёт ва воқеликнинг энг долзарб мавзу-

ларини тадқиқ ва тасвир этишннн ўзининг энг муҳим вазифаси деб билади. Шу боисдан ҳам у:

Ҳар гал,
ҳар шеъримда,
ҳар тепганда қалб —
Ўзим ўз қалбимнинг бўлсам Колумби!¹⁸

дейди. Биз бундан беҳаловат, куйинчак қалбнинг доимо янгилик, кашфиёт учун йўналтирилган орзуларини кўрамиз.

Бугунги ёшлар лирикасида давр, воқелик, инсон ва инсоният тақдирн масалаларининг фалсафий талқининн публицистик эҳтирос билан дарж этиш майли кучли. Хусусан, бу нарса О. Матжон ижодида айниқса бўртиб кўрилади. Унинг «Ёнаётган дарахт» шеърндаги қуйндаги чуқур фалсафий фикр шоирнинг фалсафий-публицистик йўналишдаги изланишларининг табиий хосиласидек англашилади.

Дарахтлар ёнмоқда бугун дунёда,
Ёниб, ўзгаларин уйготмоқ не, бахт!
Дўстларимдир барча ёнаётганлар,
Юрагимдир — ёнаётган дарахт!

(13-бет)

О. Матжоннинг «Пахтаминз хусусида нутқ», «Сальвадор Альенденн йўқлаб», «Табнатнинг «Қизил китоби — га», «Бир қадам олға», «Болакай чизган қуёшлар» каби шеърларида ҳам ана шу етакчи фазилат бўртиб туради.

Сўнгги йиллар пешқадам ёшлар лирикасида ижтимоий мазмуннинг кучайганлиги исбот талаб қилмас ҳақиқатдир. Лекин у қуруқ риторик, балаидпарвоз эмас, у шоирнинг қалб зарбларидан бошланиб ўқувчининг қалб торларига уланиб кетади; у шоир «мен»ининг халқ «мени» билан чатишиб кетувчи ижтимоий мазмундир. Дунё дарди-ташвишини худди ўзиникидек қабул қилиш ёки ўз қувончинн дунё қувончининг бир бўлагидек қилиб бера олиш навқирон авлод шоирлари ижодига хос бўлган хусусиятга айланиб бормоқда. Бу борада О. Матжоннинг «Болакай чизган қуёшлар» шеърини мисол тарзида келтириш ўринлидир.

Йўлақда
болакай юришти
узича кашф этиб кучани.

¹⁸ Омон Матжон. Очик деразалар. Шеърлар. Тошкент, 1970, 15-бет.

Қулида оппоқ бур —
 Қуёшчаларга
 тўлдириди ҳовлининг ичиди.
 У қуёшни чизди
 коронги мушда
 унутилиб ётган бир тошга.
 Унинг ҳам эшигу деразасини
 тўлдириб юборди қуёшга.

У «занжирда талпинган кучугига ҳам» оппоқ қуёшни ҳаёя этади; серқатнов чорраҳаларга, таниш-потанин кишиларнинг оёқлари остига, кўприкларга, сояларга, ҳарбий машиналарнинг зирҳига жажжи оппоқ қуёшларни чизиб чиқади.

Шеърдан назарда тутилган ғоявий-эстетик мақсад, илгари сурилаётган фалсафий фикр жажжи болакайнинг уйини, қуёшнинг расмини чизишини акс эттиришдангина иборат эмас. Бу бир поэтик восита, детал, холос. Шеърнинг асосий ижтимоий мазмуни қуйидаги сатрлар бағрига сингдириб юборилган.

Лекин, шу каттакон,
 Қекса оламнинг
 Бир кичик кучаси,
 бир бурчагида
 митти қуёшчалар
 оқ қуёшчалар
 Ёниб қолди бола ўмиди каби!
 Биламан!
 Қул эди, қул эди ҳали
 Нурга зор гуналар,
 Нурга зор ерлар —
 Лекин уларга ҳам болакай бир гал
 Қуёш элтишига ишонгим келар!¹⁹

Шеър ер юзининг барча қитъаларида келажакда коммунистик идеалларнинг порлоқ тапталасига бағинланган гимидек жаранглайди. Шу маънода шеър, куррамизда тинчлик, эркинлик, эзгулик, бахт нури каби қутлуғ тушунчаларнинг барқарор топшининг гўзал поэтик ифодасидир, дейиш мумкин.

Навқирон авлод шеъринининг парвози баланд. Биз яшаётган давр — атом асри, фан беқиёс гуллаб-яшнаган илмий-техника тараққиётли асри, И. Бехер таъбири билан айтганда, инсон асри экан, инсоният тафаккури космосга — сайёралар днёрига интилар экан, қалби эса киндик қоши тўкилган она туироқда; қалби она ер би-

¹⁹ О. М а т ж о н. Қарвон қўнғироғи. Шеърлар. Тошкент, 1973, 4—5-бетлар.

лан, унинг қувончи ва дарди-ташвиши, тақдирини ва келажак билан боғланган. Дарҳақиқат, ёшлар шеърятининг ўзига хослиги ва миллийлиги чуқур маъно касб этади. «Шеърятимизда ғоят чуқур, кенг ишланган бир анъана борки, у доим энг олдинги ўринлардан бирини ишгол қилиб келади. Бу — Она-Ватанни улуглаш анъанаси. Кейинги йиллар шеърятини ҳақида гапирганда, умуман, шеърятимизда Ватан мадҳи мотивлари ғоят кучайганлигини, энг яхши асарлар шу мавзуда яратилганлигини алоҳида қайд қилиб ўтишни истардим»²⁰.

Ватан — мангу навқирон мавзу. Бугунги ёшлар шеърятини Ватанга муҳаббат, садоқат мавзуси — бу онага, фарзандга, она ўлкага, табиятга, бобо деҳқонга, инсоннинг ўз халқига муҳаббати тарзида талқин этилмоқда. Навқирон авлод ижодида ҳам кучли оҳанг касб этган ушбу мотивлар уларнинг дунёқарашини, гражданлик-фарзандлик бурчинини, идеалларини, сиёсий-синфий манфаатларини билан бир қаторда ижодларининг ўзига хослиги ва миллийлиги ҳақида фикр юритиш имконини беради.

Эътироф этиш керакки, шеърятимизда миллий руҳ тобора кучайиб бормоқда. Бироқ, энг асосийси, у интернационал мақсадлардан узилмайди. Адабий-таъқидий мақолаларда, ўзаро суҳбат ва давраларда бу ҳақда кўп гапирилади. Шу уринда поэзиядаги миллий руҳ хусусиятлари масаласига қисқача тўхталиб ўтайлик.

Маълумки, миллий форма ва миллий анъаналар ҳам тарихий категориядир. Тарихий тараққиёт жараёнида, айниқса ижтимоий-сиёсий воқеаларга бой XX асрда улар ҳам ўсиш-ўзгариш жараёнини бошидан кечирди. Поэзиянинг миллий руҳини шоир яшаган давр ва социал муҳит билан чамбарчас боғлиқдир. Чиндан ҳам Алишер Навоий, Бобир, ёхуд Пушкин, Лермонтов асарларидаги миллий формани ҳозирги кунда А. Мухтор ёки Ҳ. Шарипов, А. Твардовский ёки Е. Евтушенко шеърятини тасаввур қилиб кўрингчи! Тўғри келмаслиги шу заҳотиёқ равшан бўлади-қолади.

Телевидение ва радио беқиёс ривожланган, матбуот мислсиз даражада ўсган, нашриётлар ҳар йили миллионлаб нусхада китоб чоп этаётган, хуллас, дунё воқеа-

²⁰ Гафуров И. Ёнар сўз, 51-бет.

лари турли хил воситалар орқали кафтдагидек оидин бўлиб турган бир пайтда иждокор овози дунёнинг истаган бурчагига етиб бора олади. Ҳар бир халқ шоири ана шундай улкан тарихий тараққиёт даврида, оламжаҳон янгиликлардан воқиф халқининг тақдирида, онги ва маънавий оламида, психологиясида содир бўлаётган янгиликларни акс эттиради. Қайси бир халқ шоири ёхуд ёзувчиси иждои ҳақида фикр юритилмасин, унинг ўзига хослиги ва миллийлиги биринчи галда асарларида акс эттирилган ўз халқининг турмуши, ҳаёти ва ўй-мушоҳадалари орқали ондинлашинини кўрамыз.

Дарвоқе, миллий форма ва ўзига хослик фақат миллий ҳаётдан олиб ёзилган асарлар билан белгиланадими? Миллийлик ёлғиз мавзуга дахлдор эмас, мавзу — миллийликни белгиламайди. Чунончи, Ғ. Ғулом «Мен яҳудий» шеърини битганда узбек эмас яҳудий, В. Шекспир «Гамлет»ни билан инглиз эмас даниялик, М. Турсунзода «Гангдан Кремлгача» достонини тугатиб тожик эмас ҳинд, М. Бобоев «Эрон осмон остида» туркумини ёзиб узбек эмас форс, У. Носир «Нахшон» достонидан кейин, А. Орипов эса «Хаястон ўйлари» туркумидан сўнг арман шоири бўлиб қолгани йўқ, албатта. В. Шекспир асарида инглизларнинг миллий ҳодисаси, М. Турсунзода поэмасида соф тожик руҳи англашилади. Ғ. Ғулом, М. Бобоев, У. Носир, А. Орипов асарларида қайноқ узбек юраги жўшиб туради. Сабаби, зикр этилган асарларда узбек, инглиз ва тожик халқларининг ўй-мушоҳадалари, кечинмалари, юрак дарди, хаёллари жамулжам.

Фикримиз асосли бўлиши учун яна бир мисол келтирамыз. С. Вурғун «Озарбайжон», Ҳ. Олимжон «Ўзбекистон», Э. Воҳидов «Ўзбегим», А. Орипов «Ўзбекистон», «Совға», «Ўзбекистонда куз» шеърларини битгани учун узбек ва озарбайжон шоири эмас, балки бу асарларда узбек ва озарбайжон халқларининг кўнглига тутилган, тилининг учнда турган, ўй-хаёлларини чирмаган гапларни гўзал формада ифодалаб берганликларни учун ҳам миллий шоирлардир.

Шу ўринда яна бир мисолга тўхталиб ўтиш лозим кўринади. Хўп, Э. Воҳидовнинг «Ўзбегим» шеъри миллий бўлса, А. Мухторнинг «Қандоқ тирикчилик қиламиз хотин...» шеъри эса қандай? Ахир бу шеърда ҳеч бир

миллий ўзбек хусусиятлари кўринмайди-ку, деган савол тугилиши мумкин.

Асосий масала бунда бўлмаса керак. Бир мавзуга ўн миллат вакили қалам урганда ҳам, ана шу мавзунини ҳар бир шоир ўзинча тушунади, эстетик принциплари асосида ақл призмасидан ўтказиб, қалб нури билан ёритади. Ана шу сифат ўзгариши ҳар бир шоирнинг миллийлигини белгиловчи мезондир. Кавказ ҳақида Пушкин ҳам, Лермонтов ҳам, Шўҳрат ҳам асарлар битган; арман диёрини Е. Чаренц ҳам, А. Орипов ҳам куйлаган; ўзбек тупроғига В. Луговской ҳам, Ҳ. Олимжон ҳам қасидалар бағишлаган. Улар ҳар бирининг асарларини ўқир экансан, бу ҳақда фақат ўзбек шоири Ёхуд рус шоири ёки фақат арман шоири шундай ёза олади, деган қарорга келади киши. Демак, бу ўринда миллийлик маълум халқ ва мамлакат тақдири билан боғланган у ёки бу шоирнинг фикр ва туйғулари гаммасидан англаш-лади.

Кейинги йилларда шеърятимизда ўзбек пахтаси, ўзбек дўпписи сингари сўзлар, маҳаллий номлар (яъни шаҳарлар, тоғлар, областларга бағишланган шеърлар) кўпайиб кетган бўлса-да, бу асарларнинг барчасида миллий руҳ сезилиб туради, дейиш қийин.

Шу жиҳатдан О. Холдорнинг «Андижон оқшоми» ва «Задарё» шеърларига диққат қилайлик.

Андижон оқшоми гўзал, дилрабо...
Унинг таърифини куйлайман байтда:
Фонтанлар нур пурқаб яшнаган пайтда,
У яна сەҳрли булар ажабо.
Оқшом қўнганида боғ-роғлар аро,
Қарнайгул бир жаҳон кулиб боққанда,
Семурғ кўл устида қанот қоққанда,
Дейсан афсонами, жаннатмикан ё?...²¹

Юқорида «Андижон оқшоми»нинг муқаддимасидаги парча келтирдик, энди «Задарё»нинг хотимаси билан ганишинг:

Гулбоғларга бағишла жон, бағри кон,
Ўзи дехқон — уста пахтакор дарё.
Келажакнинг ўйлаганда ҳар қачон,
Дейман: йиллар дostonида бор дарё —
Зардарё.

(18-бет)

²¹ О. Холдор. Кафтилдаги тупроқ. Шеърлар. Тошкент, 1970, 5-бет.

Ҳар икки шеър ҳам ана шу хилда умумий, жимжи-мадор. Улар мавжуд тасвир объектининг тиниқ картинасини индивидуал деталларда ўқувчи кўзи ўнгида гавдалантира олмайди. О. Холдор тасвиридаги Андижон оқшомини исталган бир шаҳар ёки қишлоқ оқшомига, яъни «Наманган оқшоми» ёки «Фарғона оқшоми» деб ўзгартириш, «Задарё» ташбеҳларини эса исталган дарёга бемалол қўллайверини мумкин. Ҳар икки шеърда ҳам на конкрет образ, на лирик характер, на жонли поэтик манзаралар бор. Энг муҳими, ҳаётний факт ва деталларнинг бадний моҳияти ёритилмайди.

О. Холдорнинг «Сухбат», «Қўшиқ», «Она тунроқ», «Қуз», «Минора» сингари ҳис-туйғу ва фикрлар уйғунлигидан юзага келган қатор шеърлари ўзининг бадний пухталиги, лирик қаҳрамон эътирофи, монологининг самимияти, кечинмаларининг тиниқлиги билан ажралиб туради. Бу эса шоир узбек лирикаси бадний хазинасини бойитишга муносиб ҳисса қўшишдек хайрли ният йўлида тинмай изланаётганлигидан далолат беради.

Сўнгги йиллар ёшлар шеъринининг тараққиётида О. Ҳакимовнинг нафис лирик шеърлари алоҳида ўрин тутадн. Унинг «Бир инёла чой», «Ажиб фазилатинг бор ешинг...», «Сукунат», «Замонлар ҳукми кўп беомон», «Қора нон ҳақида қўшиқ», «Баҳор экан-да» каби она ўлкамизнинг кўркини, табиатини, халқимизнинг таъти ва саҳоватли қалбини тараннум этувчи шеърлари шу жиҳатдан характерлидир. Лекин О. Ҳакимовнинг «Мен ўзбекман, тарихим туташ минг-минг йилларга» шеърдан ўқувчи маънавий-эстетик жиҳатдан қониқиш ҳиссини туймайди, конкрет тасаввур ололмайди.

Мен — ўзбекман, тарихим туташ минг-минг йилларга,
 Бобо юртим таърифи кетган элат-эларга,
 Саҳоватим, мақтовим ўтиб йилдан-йилларга,
 Кечмишим хазинаси жуда обод ўзбекман...
 Юксакларга парвозда толмас қанот ўзбекман...
 Беқасам туним узра ҳилпирайди қийгим,
 Жаҳонга кулиб боқар қизил юзим, мийим,
 Бахт тўла оҳанг ила жараңлайди қўшигим,
 Саҳийликда-чи, қалби худди кундай ўзбекман.
 Жанговарман,

тангиман,
 ана шундай ўзбекман!²²

²² О. Ҳ а к и м о в. Днёр қасидаси. Тошкент, 1971, 7-бет.

Бу хилдаги умумий сўзлар, таъриф-тахсинлар билан халқимизнинг миллий ўзига хос хусусиятларининг бирон-бир белгиси ҳам очилаётгани йўқ-ку.

Шоир Тўлқиннинг «Умрдан ҳадя» лирика китоби унинг кейинги йиллардаги излаш-изланишларининг, ижодининг маълум даражада синтезлаштирилган ҳолдаги кўркем кўринишидир. Мажмуадан ўрин олган «Освенцим дафтаридан», «Бу дунёда энг азиз парса», «Эл», «Дунё», «Икки қўлда иккита тугун», «Қимлар ўтмадийкин бу кўчалардан?», «Бир қоп ёнғоқ», «Эндигина бошлади қўшиқ» сингари баркамол шеърлари оригиналлиги, туйғуларнинг тиниқлиги, ўй-фикрларнинг самияти билан ўқувчи қалбини ром этади. Лекин, Тўлқиннинг «Хумсон» шеъри эса буткул жимжимадор ва умумий сўзлар йиғиндисига айланиб қолган. Шеърнинг бирон мисраси ҳам Хумсон қишлоғининг ўзига хос табиатини очишга хизмат қилмайди.

Тоғлар тоққа мингашиб ётар,
Куёш сенда уйғонар, ботар.
Қўшиқ билан оппоқ тоғ отар,
Сенда ҳар жон шарбат, бол тотар.
Тоғлар тоққа мингашиб ётар.

Шеър юқоридагидек конкретликдан йироқ бўлган сатрлар билан бошланиб, кейинги бандда яхна сувнинг роҳатижонлигига беш мисра бағишлапади. Учинчи банддаги таърифда эса республикамизнинг исталган тоғли қишлоқлари учун хос бўлган белгиларни кўраимиз.

Жўшқин ўтган кундузнинг гўзал,
Туида сонсиэ юлдузнинг гўзал,
Сархуш этган қимизнинг гўзал,
Мафтун қилган шўх кизнинг гўзал,
Жўшқин ўтган кундузнинг гўзал!²³

Маълумки, шеър конкрет ҳаёт материали, конкрет туйғулар, шоирнинг ўзи чуқур ҳис этган тушунчалар тасвири асосида юзага келади; шу ҳис-туйғулар, кечинмалар умумлаштирувчи моҳият касб этади. Шу ўринда бир чегара борки, у ҳам бўлса типиклаштирилувчи характернинг умумийликка тойиб кетишидир. Бу «тойиш» деклоратив, риторик шеърлар туғилишига олиб келади. Лекин, конкретликдан умумлаштирувчи моҳият сари ўсиб борилгач, яна конкретликка қайтилади. Шу ўринда фикр ёхуд туйғуларнинг зарурий конкретлиги

²³ Тулқин. Севгим. Шеърлар. Тошкент, 1965, 29—30-бетлар.

биринчи планга чиқади. У тасвир объектини кенг кўламда кўриш, кузатиш, идрок қилиш ҳамда уларни ўша моҳияти миқёсига кўра поэтик ифодаланиши билан характерланади. Бу гал, гарчанд, поэтик фикр ва унинг тадрижи аввалгидек туюлса-да, лекин поэтик фикр-умумлашма ҳам психологик, ҳам ҳаётий асосланганлиги, ботиний фалсафийлик нури ила ёритилганлиги билан кўзга ташланади. Лекин Тўлқини, О. Холдор ва О. Ҳакимовнинг юқоридаги шеърларида бундай жараён кузатилмайдди. Муаллифларнинг Ватан ва халқ хусусидаги маълум фикрлари, уйлари, тушунчалари умумлаштирувчи моҳият касб этмай, умумийлик ҳолатида қолиб кетган.

Миллий форма ва ўзига хослик айнан ана шу миллий характернинг қапчалик ёрқин очилиши билан боғлиқдир. Расул Гамзатов Догистон тоғларини, авар поёғини, олов хашжарини, Чингиз Айтматов эса қирғиз даштлари-ю қирғиз утовни, қимизини куйлагани учун эмас, шу халқлар дилидаги дардни, ўй-фикрларини бошқа элларга ҳам хос бўлган қайтарилмас типик характерларда тараннум этганликлари учун ҳам миллий ижодкорлардир. Шу боисдан жаҳон аҳли Догистон тоғларини ўз тоғидек, тоғ халқининг жасур ва мағрур қалбини ўз қалбидек билипти, Чингиз Айтматов ёзган улкан қирғиз дастурхонидан нон ушатиб еяпти. Демак, ҳар бир миллат адабиёти ҳам одамлар сингари бирига ўхшамайди, ўзига хос; лекин унинг танҳолиги, ўзига хос қайтарилмаслиги бошқа миллатларда учрамайдиган томонлар билан эмас, айнан улар учун ҳам мос келувчи, бетакрор типик характерларнинг мутаносиблиги билан ўлчанади. Ғ. Ғулум, Ойбек, Р. Гамзатов, Ч. Айтматов асарлари ана шу жиҳатдан умуминсоний маъно касб этади.

Энди, тил хусусида. Тил ҳам миллийликни белгиловчи асосий фактордир. Бадний асардаги тил бойлиги ҳар бир адабиёт вакиллариининг жаҳон эстетика тафаккури тараққиётига қўшган ҳиссасини ҳам белгилаб беради. Лекин абхаз Георгий Гулна, қирғиз Чингиз Айтматовлар шох асарларини рус тилида ёзишган, ҳозир ҳам асосан рус тилида ижод қилишяпти. Рус тили ҳозирги даврда миллий адабиётларнинг жаҳон аренасига чиқишида етакчи восита ролини ўтаяпти.

Миллийлик айтилган сўзнинг, фикрнинг ва улар

ифодасининг маънида бўлади. Миллий анъана ҳам ҳар бир миллат ҳаётининг тарихида тараққиёт жараёнини бошдан кечиради. Бу — демак, ижодкор миллий традицияларни қайта такрорламайди, балки, уни халқнинг маълум даврдаги ҳаёти, онги, савиясига мутаносиб равишда давом эттиради ва ривожлантиради, янги тараққиёт босқичига кўтаради, деган суздир.

Эркин Воҳидов «Ёшлик девони» билан классик адабиётимиз традициясини давом эттириб, аруз вазнининг инсон қалби сингари ададсиз қирраларга эга эканлигини кўрсатди. Э. Воҳидов классик аруз вазинга янги совет воқелигини, совет кишиларининг янги ҳаётини олиб кирди; инсоний бурч, ҳаёт ва тириклик маъсуллик, муҳаббат сингари боқий мавзуларга янгидан ранг, жилю берди; арузда совет кишиларининг янги ҳаётини акс эттирди, уни совет воқелигининг янги нури билан ёритди. Миллий традицияни давом эттириш унга содиқликдангина иборат эмас, аялбатга. Э. Воҳидовнинг таланти шундаки, у ҳозирги кунда халқимиз ҳаёти тараққиётининг етакчи тенденцияларини, ўзига хос хусусиятларини кўра олганлигида ва классик бадий формада акс эттириб бераётганлигида кўринади. Бу ўринда шоирнинг миллий традицияга содиқлиги, уни бойнтаётганлиги ва халқимизнинг бугунги жўшқин даврдаги онги, ўйлари, кечинмалари, хуллас, ҳаётини бугунги давр тараққиёти билан уйғунликда акс эттира олганлигида равшанлашяпти. Чунинчи, шоирнинг биргина «Даврон юки» шеъринга назар ташлайлик.

Айланур инсон бошидан
Минг аср осмон юки,
Дона бугдой узра гўё
Санги тегирмон юки.
Дона бугдой дема, бу бош
Етти минг оламча бор,
Бор унинг хар нуқтасида
Етти минг даврон юки.

Шеърда XX аср кишини, инсон тушунчасининг буткул кўламини ва маҳобати ила ифодаланганини чуқур туйборамиз. Энг муҳими, инсон ўз асри ўйлари, дардлари, ташвишларидан холи эмас, узвий боғлиқликда талқин этилади. Бугунги кунда «ҳазрати инсон қошида саждага бош эгди чарх, чунки инсон қалбида ишқ, бошида урфон юки». Куррамиз фазо бўйлаб анланар экан, беш

қитъа элларининг «юз минг туман инсон юки» ушинг
елкасида.

Шунча юк мушкул эмас,
Лекки эзар Ер сийнасин
Бегуноҳ кукенга томган
Қатра-қатра кон юки.
Ер узра юксалмиш инсон
Бир қулида нур — чароғ,
Бир қўлида бор ушинг
Маҳшар билла тўфон юки.
Эй табиат, Опа Ер,
Сен бер мадад, тарк этмасин
Ҳеч қачон одам дилини
Виждон юки, имон юки...²⁴

Қўрғиштиқи, классик газал жанрида бугунги воқе-
ликнинг поэтик идрок этилган характерли белгилари аке
этаркан, у ўқувчи қалбидан ҳам аке садо тонади.

Шоирлар шеърларидаги дунни, пахта, беқасам тўн,
чилвир соч сингари элементлар миллийликни белгилай
олмайди. Булар миллий характерга аниқлик киритувчи
ёрдамчи воситалардир, холос. Бу ерда асосий масала
шоир тафаккуридир. Зотан, Мирзачўл пахтаси-ю Қува
анорини, Тошкент ипёласи-ю Аму-Сурхон сувини,
Хоразм лавғиси-ю Наманган олмасини мадҳ этиб мил-
лий шоир булолмаслик мумкин. Лекки «Мен яҳудий»,
«Сен етим эмассан», «Вақт»дек бақувваг шеърлар бит-
ган, «Бахтлар водийси», «Ўрик туллаганда», «Шодликни
куйлаганимнинг сабаби», «Ўзбекистон» каби дилбар
шеърлар юрагидан оқиб тушган, «Хиёбон», «Марказ-
комга салом», «Асримизга розилик»дек қуйма шеърлар
яратган Г. Гулом, Ҳ. Олимжон, М. Шайхзодалар халқ-
нинг бир умрлик севимли миллий шоири эканлиги нур-
дек равшан.

Ҳ. Шариповнинг «Қўёшга ошиқман» поэмасида лирик
қаҳрамон космосда парвоз этар экан, ер ҳақида, за-
миндаги ҳаёт, одамлар кўнглини ўртаган дард, лабига
кўлгу югуртирган қувонч ҳақида ўйлайди; «Изма-из»
поэмасида эса олим ўғлини космосга учуриб қўйиб узи
яшаётган олам тўғрисида, вақт ўтиб ана шу замин ким-
ларнинг қўлига толиқирлиши хусусида фикр юритади.

Бу ўрвида миллийлик хусусияти қаҳрамоннинг таш-
қи белгиларига қараб эмас, унинг бугунги ҳаёти, та-
яйган миллий асосини белгилаган миллий характерига

²⁴ Э. Воҳидов. Ёшлик девони. Тошкент, 1969, 39—40-бетлар.

қараб аниқланади. Инсон замон ва макондан ташқарида яшаши мумкин эмас. Замондан узилган ҳолда тасвирланган қаҳрамонда тарихийлик принципи йўқолади. Макондан узиб тасвирланган қаҳрамоннинг эса миллийлигига путур етади. Шу маънода миллий негиздан холи қаҳрамонлар макондан узилган одамга ўхшаб қолади. Лекин ўтмиш традициясининг ҳамма белгилари ҳам биз учун давом эттиришга арзигулик бўлавермайди. Халқимиз томонидан тасодифан қабул қилинган ўткинчи традиция эмас (авваламбор традиция давом эттиришга арзигулик нарсадир, қолгани традиция эмас, ўтмиш мероси, холос), асрлар юкини кўтариб келган ҳаётбахш анъаналаргина ривожлантирилиш ҳуқуқига эга.

Саккокийнинг ажойиб қасидалари адабиётимиз тарихида ўзининг муносиб ўрнини эгаллаган.

Ҳозирги қасидачилигимиз социалистик лириканинг асосий мағзи бўлган мавжуд ҳаёт, давр, жамият тараққиётидаги инсон тақдир ва инсониятнинг келажаги хусусидаги мужассам ўйларни ривожлантириш йўсинида давом этаяпти. Д. Файзийнинг «Самарқанднома», С. Акбарийнинг «Авлодлар қўшиғи», Э. Воҳидовнинг «Ўзбекистон», «Ўзбегим», А. Ориповнинг «Ўзбекистон» фахриялари ана шу ижобий анъаналарни янгича мазмунда ривожлантириш, ватанимизни, давримизни, коммунизм бунёдкорлари — совет кишиларини, улар табиатидаги юксак гражданлик фазилатларини, юксак туйғуларини, олижаноб инсоний жиҳатларни янгича оҳангда улуғловчи асарлардир.

Ҳозирги шеъримиз улкан кўламдаги шеърхонлар аудиториясига эга; у чин кўнгилдан суҳбатлашишни, дардлашишни, ҳамнафас дўстларнинг кўнгил рози сингари шоир билан шеърхон ўртасидаги очиқ, юракдан фикрлашишни истайди. Э. Воҳидов ва А. Орипов фахрияларида ана шу фазилатни кўрамыз.

Ватанпарварлик ва миллийлик бевосита туташ тусунчалардир. Сўнгги йилларда ёшлар шеъриятида, айниқса, Ватан, халқ, пахта мавзуларини ёритишда, ватанпарварлик хусусида баъзан бир ёқламалик кўринмоқда.

Кейинги пайтда баъзи шоирларнинг шеърларида Ватан мавзуини очишда қуруқ мақташ, қарсақбозлик ҳоллари учраяпти. Халқимизнинг, она юртнинг бугунги қиёфасини, ҳозирги эришган даражасини қуруқ мақтай-

даги ватанпарварлик, миллийлик, бу — географик номларни шеърга солиб, миллий ифтихоримизни, гуруримизни ифодаловчи муқаддас жойларни қофияга тизиб мақташ эмас, ҳаёт материали — конкрет мавзу асосида бошқа халқларни ҳам қизиқтирган, кўнглига тугилган, юрагини ўртаган умуминсоний масалаларни акс эттиришдир. Ғ. Фулом, Ойбек, М. Шайхзода, Ҳ. Олимжоннинг фалсафий ўткир, юксак граждалик туйғуси билан йўгрилган шеърларнинг асосини ўзбек халқининг ҳаёти ташкил этса-да, Расул Гамзатовнинг «Доғистоним» романи, шеърларининг материали авар халқининг ҳаётидан олинган бўлса-да, уларда кўтарилган масала, фикр ва туйғулар умуминсонийдир.

М. Икромнинг халқимиз маънавий фазилатларини мадҳ этувчи, Назарматнинг севги-садоқат, дўстлик ҳақидаги асарларида, Т. Ҳамиднинг «Меннинг асрим», «Дунё ташвишидан орттираман тонг», «Ерга сажда», «Кўприк» каби қатор шеърларида мавзунинг поэтик талқин этишда образлар қурилиши, бадний ифоданинг оригиналлиги эътиборлидир. М. Икром, Назармат, Т. Ҳамиднинг юқорида таҳлил объектига тортилган Ватан ҳақидаги шеърлари мазмун, гоё жиҳатидан яхши, лекин уларнинг бадний ифодаси бўш, оригиналликдан узоқ. Шу ўринда Сайёرنинг «Ватан» шеърига диққатни-гизни жалб қилмоқчимиз.

Кўксинг тўла адирлар, тоғлар,
 Қуюқ ўрмон,
 Музлар уюми.
 Ҳорир сенда кезгани чоғлар
 Қуёш айтиб меҳр куйини.
 Поён билмас соҳилнинг тенгиси,
 Лабин қўйиб қирғоқларингга —
 Талпинмасин қанчалар денгиз
 Ололмайди қучоқларига.
 Умрим етмас кезиб чиқмоққа,
 Танҳоликда танҳосан, аммо,
 Буюк Ватан,
 Сени юракка
 Қила олдим жол²⁷

Шоир Ватан хусусида қандай янги гап айтмоқда? Умунан, ватаннинг конкрет образи чизилганми? Йўқ! Бунинг боиси нимада? Сабаби, шеърда улкан Ватан қиёфасини гавдалантирувчи на бир конкрет деталь, на

²⁷ Сайёри. Парвона. Шеърлар. Тошкент, 1970, 4-бет.

бир конкрет образ бор! Шеър умумий тавсиф, таъкидлар йиғиндисидан иборат бўлиб қолган.

Шунингдек, Тўлқин, О. Ҳакимов, Э. Самандаров, Н. Парда, Т. Сулаймон, О. Холдор, А. Отаматов ва бошқа шоирларнинг кўпгина шеърлари билан танишар эканмиз, улар ижодининг қатор намуналарида ҳамон риторика, қофиябозлик касали кучли эканини сезамиз. Қофиябозлик ва риторика давр, замон ва инсон характери яратилгандаги ҳаёт ҳақиқатини, инсоннинг мураккаб маънавий дунёси гаммаларини тасвирлашдаги маҳоратсизликдан бўлак нарса эмас, албатта.

Шеърнинг гражданлик руҳи миллийлик билан бевосита туташ тушунча. Улар доимо бир-бирини тўлдириб, бойитиб боради. Муайян бир поэтик асарда бўртиб кўрилган гражданлик фазилатлари шоир ижодидagi миллий бўёқларни қуюқлаштириши билан баробар, умуман, миллий поэзиянинг ёрқинроқ нурланиши учун ҳам хизмат қилади.

Ҳар бир миллий шоирнинг гоявий-эстетик кредоси ўз халқи кўнглидаги, даври ва замонаси тақдиридаги, инсониятнинг юрагидаги муаммоларни, орзу-интилишларни, фикрларни поэтик дарж этишдан иборатдир. Йўқса, у қандай қилиб миллий шоир бўлиши мумкин. Хусусан, ана шу долзарб ижтимоий ҳамда маънавий проблемаларни маҳорат билан ёрита олиш бошқа-ю, оддий эътироф, қуруқ баён, тавсифийлик билан акс эттириш бошқа. Ижтимоий масалани қандай акс эттириш маъносига шоирнинг поэтик маҳорати билан бир даражада асардаги гражданлик руҳининг моҳияти ҳам намоён бўлади. Ҳ. Шариповнинг «Ильични ўйлайман», «Лирика» тўпламлари мундарижасини ташкил этган, Э. Воҳидовнинг «Ҳозирги ёшлар» ва «Муҳаббат» мажмуаларига кирган, А. Ориповнинг «Юртим шамоли», Ж. Қамолнинг «Олам кирар юрагимга», «Чўққиларга ёғилди ёғду», М. Алининг «Оталар юрти», М. Аъзамнинг «Севаман», Р. Парфининг «Хотирот», «Кўзлар» тўпламлари қиёфасини белгиллаган қатор шеърлардан ана шу юксак гражданлик поэзияси уфуриб туради.

Хусусан, Ҳ. Шариповнинг «Денгиз сокин эди» ҳамда Ж. Қамолнинг «Она Ер ўртаниб...» шеърларига эътибор берайлик. Ҳ. Шарипов шеърда «Мола босилмаган мовий шудгорга» ўхшаш денгиз сувининг «титраб турган ажинларини» шаббода текислаб қўймоқчи бўлади.

Бундан сесканган тўлқинлар «Полвоннинг асабий мускулларидай» югура бошлайди. Денгиз саҳнида шамол ва тўлқинлар кураши авжга минади.

...Шамол шарқирайди,
Денгиз вағиллар,
Бир-бирин гижимлар ел билан тўлқин,
Бири кўтарилиб ерга уриласа,
Шариллаб йиртилар бирин кўйлагин.
Осмон пасайгандай туюлди менга.
Булутлар югурар тинчроқ жой излаб,
Хилватга қочинди чағалайлар ҳам...
Балиқларнинг ҳоли нима кечдйкин²⁸.

Шоирнинг қабарик поэтик образлари денгиз тўлқинлари билан бўрон ўртасидаги кураш картинасини шунчаки бераётганда эди, ўқувчи фақат табиат ҳодисасининг бир ҳолати билан танишган бўларди, холос. Лекин шеър хотимасидаги чуқур фалсафий фикр унинг ижтимоий-эстетик қимматини белгилайдики, бу куррамиздаги социал воқелик мазмунини маълум даражада поэтик акс эттиришга қаратилган. Бу эса, бевосита шеърнинг граждандлик аҳамиятини тайин этади.

Умуман, Ҳ. Шарипов лирикасида объектив воқелик ва борлиқ ўз моҳияти, фалсафаси, пафоси, эпик характери билан яшайди. Бу нарса лирик ва эпик элементларнинг уйғунлигида кўзга ташланаркан, энг муҳими, Ҳ. Шарипов шеърларининг аксарияти сюжетли эканлигини таъминлайди.

Яна бир мисол:

Она ер ўртаниб, миллард ёшини
Сенинг бунёдингга харж этди, нисон.
Қуёшдан олгани ишқ оташини
Оқибат бағрингга айлади эҳсон.
Ўт олдингу, ўтсиз олмадинг нафас,
Ўт яратдинг ўтли жонингга монанд.
Қалбингдаги ўт-ку, ганжи муқаддас,
Қўлингдаги ўтдан қўрқаман...²⁹

Жамол Камолнинг ушбу шеърида ер юзида тинчликни барқарор этишга, одамларни тинчликни эҳтиёт қилишга даъват ўзининг гўзал ва оригинал поэтик ифодасини топган.

Хуллас, юқорида тилга олинган тўпламлардаги она ўлкани, ўзбек тупроғини, меҳнаткаш халқни, бобо деҳ-

²⁸ Ҳ. Шарипов. Лирика. Тошкент, 1970, 19—20-бетлар.

²⁹ Ж. Камол. Олам кирар юрагимга. Шеърлар. Тошкент, 1968, 25-бет.

қонни, пахтақорни улуғлаган, одамийлик, инсоний бурч, ижтимоий ва маънавий проблемаларга бағишланган шеърлар нафақат бугунги ўзбек ёшларининг, балки умумсовет миқёсидаги навқирон авлод гражданлик лирикасининг муваффақиятлари сифатида қайд этилишга лойиқ.

Жамиятнинг ижтимоий тажрибаси авлодларнинг маънавий тажрибаси билан уйғунликда намоён бўлади. Шу маънода ёшлар шеърятисиз анъаналарга бой ўзбек совет поэзиясининг бугунги ривожини тасаввур қилиш қийин.

Ёшлар ижоди йилдан-йилга ривожланмоқда, камол топмоқда. Бу ҳол уларнинг устоз санъаткорлардан мерос қилиб олган «Воқеликни барча контрастлари билан акс эттиришда, умуминсоний мотивларни конкрет ёритиб беришда, инсон қалбига чуқур кириб бориш ва инсоннинг ўз-ўзини танишга кўмаклашишда, интим мавзуларни юксак гражданлик позициясида туриб талқин қилишда, поэтик маданиятни ошириш ва сўз устида ишлашда»³⁰ айниқса ёрқин намоён бўлмоқда.

Бугунги ёш шоирлар поэзиянинг эстетик моҳиятини чуқур тушунганлиги боисидан ҳам уларнинг ўз-ўзига талаби, масъулияти ниҳоятда кучли. Бу ҳол уларни мутасил ўз устида ишлашга даъват этмоқдаки, натижада навқирон шеърятимизда жиддий услубий изланишлар жараёни кечмоқда.

Дарҳақиқат, ўз услубига эга бўлиш, ўзига хосликни таъминлаш шоирнинг шеърятдаги ўз ўрнини тайин этувчи муҳим белгидир. Қувонарли ҳодиса шуки, 70-йилларда муқаддас поэзия оstonасига плк қадам қўйганда-ноқ ёшлар ўз ижодий услубларини, ижодий шахсиятларини намойиш қилмоқдалар. Бу эса, юксак шеърый маданиятимизга янги типдаги кўплаб ижодкорлар кириб келаётганлигидан далолат беради. Уларнинг актив гражданлик позицияси, ижодида уч бериб турган фалсафийлик, теран ўй-мушоҳадакорликка мойиллик, психологик таҳлил элементлари — ҳаммаси келажакда уларнинг нафақат ўзбек шеъряти, балки умумсовет поэзияси хазинасини бойитувчи асарлар яратишидан қутлуғ иншоалардир.

³⁰ Мамажонов С. Ўзбек поэзиясининг бугуни ва эртаси. «Адабиётимизнинг ярим асри». 2-китоб, 110-бет.

Чунончи, биришчидан А. Орипов, М. Али, Р. Парфи, О. Матжон ва бошқа ёшлар лирикасида ўзбек пахтакори, ўзбек деҳқонининг меҳнатини шарафловчи, она ўлкамизни, халқимизни улуғловчи шеърларнинг асл моҳиятида, аввало, ҳаётнинг боқийлигини тасдиқлаш туради. Шу асосда, улар шеърятининг асл заминиди барҳақ ҳаётнинг мангулигини таъминлаган инсон меҳнатининг улуғворлигини тажалли этишдек фалсафий талқин мужассамлашади.

Иккинчидан, ёшлар лирикасида даврга, жамиятга, инсон ва инсониятга, она юрт ва она сайёра тақдирига, келажагига бўлган юксак масъулият ҳиссида улар ижодининг гражданлик пафоси уфуриб туради. Бундан ташқари, ёшларнинг ўз ижодига ҳамда тенгқурлари ижодига нисбатан талабчанлиги, уларнинг келажагига қайғуриш, масъулият ҳиссида ҳам гражданлиликнинг бир қирраси намоён бўлади. Энди бу ўриндаги гражданлилик руҳи шоирнинг гражданлиги моҳиятининг гўзал формадаги кўринишига айланади.

Учинчидан, 70-йиллар ёшлар лирикаси (А. Орипов, Р. Парфи, М. Али, О. Матжон ва бошқа шоирлар излашлари)да шеърятимизнинг бош мундарижасини тайин этган гуманизм ва интернационал пафос балқиб туради. Бу ҳол, ёшлар лирикасининг келажаги ҳам мунаввар эканидан шаҳодат беради.

ЛИРИКАДА ПСИХОЛОГИЗМ

Сўнгги йиллар лирикамиз тараққиётини ёш шоирлар ижодисиз тасаввур этиш қийин. Булар — Гулчеҳра Жўраева, Ҳалима Худойбердиева, Ойдин Ҳожиева, Гулчеҳра Нуруллаева сингари республикамиз Ленин комсомоли мукофоти лауреатлари, Турсуной Содикова, Уллубиби Отаева, Мукаррама Муродова каби илк китоблари билан кенг ўқувчилар назарига тушган ҳамда Мақсуда Эгамбердиева, Муҳсина Бобоева, Бибисора Отаева, Хосият Бобомуродова сингари илк шеърлари биланоқ мустақил овозларини, оригинал фикрлаш услубини кўрсата олган шоирлардир.

Сўнгги йиллар ўзбек шеъряти «ярқ» этиб кўзга ташланувчи ижодкорлар ҳисобига бойиб бораётганлиги гоят қувончлидир. Лекин ёрқин талантлар ўз-ўзидан юзага келмайди. Талантлар ҳам маънавий-ҳаётий зару-

рат тақозоси билан тугилади. Шу маънода айтиш мумкинки, халқ бошига оғир ташвишли кунлар тушганда ҳам, бахтли-дориламон замонда ҳам, машаққатли уруш йиллари ҳам — хуллас, қандай давр бўлишидан қатъи назар, талантлар халқ орасидан етишиб чиқаверади. Улар истеъдоднинг характери маълум маънода давр характерини, давр руҳини акс эттиради.

Ўзбек совет лирикаси ўзининг барча тараққиёт босқичларида давр кишининг маънавий камолоти жараёнларини акс эттириб келди. Октябрь инқилобидан кейинги давр, хусусан 20-йилларнинг охири ва 30-йиллар ўзбек совет лирикасида инсон ҳақидаги эскича тушунча ва тасаввурларни бартараф этиш, янги инсоннинг янги ҳаёт ва жамиятни барпо қилишдаги улуғ ўрнини ҳамда инсон ва жамият ўртасидаги янгича социалистик муносабатларнинг умумий принципларини тасдиқлаш ва тасвирлаш етакчилик қилди. Оловли 40-йилларнинг биринчи ярмида эса ана шу қутлуғ принциплар одамлар қалбини ҳаёт-мамонт курашига даъват этди, сафарбарликка чорлади. Урушдан кейинги тинч қурилиш йилларида халқ хўжалигини тиклашдаги меҳнат қаҳрамонликларини кўрсатиш замирида халқ онги ва қалбини, шахс онги ва маънавиятини тажассум этиш масаласи лирикамиз мундарижасидан асосий ўрин олди.

Шу даврдан бошлаб халқимизнинг юксак дўстлик, қон-қардошлик идеаллари тантанаси дамларида, КПСС XX съездининг улуғ ғоялари таъсирида 50-йилларнинг ўрталари ва 60-йилларнинг бошларидан эътиборан инсонни янгида идрок этиш процесси кучайди. Ўзбек лирикаси ҳам гражданлик мотивлари, ўй-мушоҳадакорлик, публицистик даъват, маънавий-психологик коллизиялар билан йўғрилиш ҳисобига бойиди.

Бугунги кунда ҳам ўзбек лирикаси ўзининг асосий тасвир объекти сифатидаги совет кишини — 60 йиллик буюк ва музаффар ҳаёт йўлини босиб ўтган улуғ инсоннинг мураккаб табиатини, ҳаётини тажрибасини, тақдирини ва келажagini синкретик уйғунликда кўрмоқда. Буларнинг барчаси янги босқичда лирикамиз янада тираклик касб этиб, янги камолот палласига кўтарилди, дейишга асос беради. Зотан, бугунги кунда инсон тушунчаси дунё, халқ, инсоният тушунчалари билан чатишиб кетганки, бадиний ижодда у ана шу чатишиш нуқ-

талари орқали мураккаб ва ўқтам қиёфада намоён бўлади.

Агар 30-йиллар ўзбек лирикасининг асосий объектининг инсон ва жамият ўртасидаги янги социалистик алоқаларнинг объектив таҳлили ташкил этган бўлса, 60-йилларнинг бошларида ва охирларига келиб энди лириканинг қизиқиши ҳаётний процесслар ва воқелик ҳоссаларининг ўзи ва унинг марказида турган инсон қалби, унинг тақдири билангина кифояланмай қолди. Энди лирикамининг воқеа-ҳодисалар моҳияти замиридаги ички — ботиний жараёнлар кўпроқ қизиқтира бошлади. 60-йиллар ўзбек совет лирикасида инсон ва Ватан, инсон ва халқ, инсон ва она сайёра, инсон ва инсоният мавзуларининг йирик пиланда тадқиқ этиш майли кучайди; у инсон шахсини индивидуал бой ва ғоят кўп қиррали тарзда тажалли этиш имкониятларини юзага келтирди. Бу ҳол бугунги ўзбек совет лирикаси гражданиликнинг юксак сифат белгилари билан бойиб бораётганлигидан ва янги тараққиёт босқичига кўтарилганлигидан далолат беради.

Мазкур янги характер ва моҳият касб этган лирикамининг ижодий манералари, услуби, фикрлаш йўсинини жиҳатидан бир-бирига ўхшамаган кўплаб ёрқин талентлар ҳисобига бойиб бормоқда. Ҳаёт, ижтимоий-иқтисодий ҳамда маданий воқелик лирикамининг янги сифат ўзгаришлари билан бойитгани, унинг табиатида янги тараққиёт майлларини юзага келтиргани каби, лирикамининг ҳам ранг-баранг ва ўзига хос, бетакрор истеъдод эгаларини юзага келтирди.

Ана шундай иқтидор эгаларидан бири Ҳалима Худойбердиевадир.

Ҳ. Худойбердиева дастлабки тўплами «Илк муҳаббат» биланоқ табиатан шеърят шайдоси бўлган халқимиз муҳаббатига сазовор бўлди. Бу муҳаббат ўзбек шеърятинида янги, ўз рангини дунёси ва фикрлаш тарзига эга бўлган, мастура шоира пайдо бўлганлигидан далолат эди. Унинг шеърларидаги ўзига хос ритмик товланишлар, поэтик тилнинг содда ва тиниқлиги фикр ва ҳиссиётнинг теран ва қуюқлиги ўқувчиларни ҳам, танқидчиларни ҳам ўзига ром этди. Лекин шу билан бирга, адабий танқидчилик Ҳ. Худойбердиеванинг айрим шеърларидаги соддалик (бу ўринда поэтик услубнинг бир компоненти бўлган ижодий манера назарда тутилади)

шонранинг шаклдаги камчиликларидан бирини, хусусан прозаизмга мойилликни, кўп сўзликни юзага келтираётганлигини ҳам қайд этган эди.

Илк тўпладан сўнг кўп ўтмай шоира «Оқ олмалар», «Чаман», «Суянч тоғларим», «Бобо қўён» сингари қағор шеърний мажмуаларини ўқувчиларга тақдим этди. Шоира ўзининг воқеликдан, одамлар билан мулоқотидан, ҳаётний кузатувларидан туғилган уй фикрлари ва ҳис-туйғулари сиқиласини, замзамасини шеърга солади. Шеърларидаги олам-олам орзу, армон ва қувончлар суратини чизаркан, тансиқ орзу-ўйларига, қутлуғ туйғуларига ўқувчини ҳам шерик қила олади.

Санъаткор асарлари орқали ўз туйғу-ҳиссиётларини ўзгаларга юқтира олиши санъат моҳиятини белгиловчи уч принципдан биридир, деган эди Л. Н. Толстой. Ҳалима шеърларида мана шу фазилат ёрқин намоён бўлади. Юқориди номлари тилга олинган мажмуаларида шонранинг ўзинга хослиги янада бўртиб кўзга ташланаётганлиги, маънавий-интеллектуал дунёси гўзал образлилик, фикрий теранлик билан бойиб, кўркамлашиб бораётганлиги равшан кўринади.

Хўш, Ҳалима Худойбердиеванинг ўзинга хослиги қандай белгиларда кўзга ташланади?

Ҳар кимнинг ўз хотира дарахти бўлади, дейди шоир. У — ҳар кимнинг болалик даврида болалик дунёсининг асморларини таъмин этган, кейинчалик граждан сифатидаги шахсиятини, онги ва тушунчасини шакллантирган ҳаётний муҳитдан униб чиқади, болалик қуёшидан нур сиқиради, болаликнинг бетакрор нилий самосидан япроқларга ёғду йигади. Шу маънода Ҳ. Худойбердиеваннинг хотира дарахти деҳқон хонадонининг улуғ Ватан урушидан кейинги даврдаги ҳаёти кечган муҳитга дахлдордир. У эса бугунги кунда шоира шеърларининг асосий мундарижасини ташкил этган инсон ва она ер мотивларининг чуқур тадқиқ этилишини таъминламоқда.

Бугунги кунда шеърятимизда чуқур ишланаётган бу мавзу Ҳ. Худойбердиева шеърларида урушдан кейинги йилларда туғилиб ўсган, вояга етган авлоднинг эстетик кредосини ифода этади, дейиш мумкин. Хусусан, шоира дунёқарашининг, ижодий принципларининг ҳаётбахш моҳияти — бу меҳнат кишилари билан, уларнинг ҳаёти, турмуши, қизиқишлари ва орзу-умидлари билан, меҳнати ва тақдир билан ҳамнафасликдадир; мазкур ҳам-

нафасликнинг мазмуни эса оддий ва содда: оталар юртини, уларнинг қони ва пешона тери тўкилган туироқни жон қадар севиш ва ардоқлашдан, унга садоқатни мангу сақлашдан иборат. Ана шу замин гуллаб-яшнаши учун меҳнат қилиш, одамларни севиш, уларнинг азияти, ташвиш ва севинчларига, уларни ўраган атроф-муҳитга меҳр, ҳамдардлик ва ҳамнафаслик — булар Ҳ. Худойбердиевнинг ижодий принциплари моҳиятини ташкил этади. Шу маънода шоирнинг «Дарахт» асарини унинг программ шеърларидан бири, дейиш мумкин.

Хув баландда барг ёйиб турган
Кичик дарахт, билсанг уша — мен.
Қушлар билан соз суҳбат қурган
Кичик дарахт, билсанг уша — мен.
Боши узра қуёш тўкса нур.
Тулқин урса барглари — менман.
Қад тикласа буронда базур,
Титраб турса барглари — менман...
Чайир таним ўрганган анча,
Қуёш ёқмас, музлатмайди қор.
Хуш қоматим ади тутганча
Ҳар янги тонг очаман рухсор³¹.

Ҳ. Худойбердиевнинг ўзига хослиги ўзбек деҳқони, пахтакорининг ҳаёти ва меҳнати моҳиятидан келиб чиқувчи психологияси ва фалсафасини поэтик тадқиқ этишда кўринади. Шу маънода деҳқон ҳаёти, ўйлари, кечинмалари, хуллас, қишлоқ кишилари ҳаёти, тақдирини Ҳалима шеърлигида инсониятнинг тақдирини ва келажакни билан уйғунлашиб кетади. Бу фазилат шоира шеърларининг ибтидо асосини, мундарижасини ташкил этади. Ҳ. Худойбердиева лирик қаҳрамонининг буткул сиймоси ана шу ибтидодан бамисоли булоқ сингари синиб чиқади.

...Қаламимни сунг бор ўпиб, олурман кетмон,
Аммо, ўлгунча ёзмоқни бир он тарк этмам.
Гарчанд тафаккурни тугён чарчоғи енгди,
Чинаками ер шоирни булурман энди.
Дафтар бўлур бир кун келиб жон сингар шу ер,
Дириллаган кук майсалар — янги ёзган шеър.
Гарчанд, гоҳ дам «синдимми» деб кўзим ёшлайман,
Учлик билан кетмонимда ёза бошлайман.
Ёзаман мен, ернинг оҳи тина боради,
Сочган уруғларим қийғос уна боради.

³¹ Ҳ а л и м а Х у д о й б е р д и е в а. Суянч тоғларим. Шеърлар. Тошкент, 1976, 8-бет.

Мен ёзаман, қота бошлар бошоқлаган дон,
 Бут ризқи-рўз суруридан ойдаи балқар жон...
 Мен ёзаман, кетмон билан бетин ёзаман,
 Дашт, тепалик, қумга бирин-кетин ёзаман.
 Ер юзида мен ёзмаган ер қолмас балки
 Ва оқибат, ёзувларим билан тенг балқиб
 Қадим ерда сўниш билмай порлаб кетгум мен,
 Қай қуролни ишлатсам ҳам ёзиб ўтгум мен.
 Мен шу тупроқ куйчисман.

(84—85-бетлар)

Шоиранинг лирик қаҳрамони ўз ҳаёти ва тақдирини тупроқсиз, эгатсиз, шудгорсиз, пахтазорсиз тасаввур қила олмайди. У осмоннинг юксаклиги-ю ернинг муаз-замлигини фақат ўзигагина хос бўлган туйғулар камалаги билан чуқур ҳис этади. Тупроқ, она ер инсон ҳаётининг, тақдири ва фаолиятининг беланчаги, деган фикр ана шу йўсинда юзага чиқади.

Ҳ. Худойбердисеванинг ижодий манераси учун хос бўлган хусусият — бу воқелик хоссаларидан туғилган ҳис-туйғу ва фикрлар силсиласини акс эттириш, уларнинг руҳият манзараларини — психологик картина, ҳолат ва кайфиятларини яраттишдан кўра, ўй-мушоҳадалар зиддиятини тажассум этишдан иборатдир. Шоиранинг поэтик гасвирида образлар қабарик ва шиддаткор, руҳий картина ва манзаралар эса рангин туйғулар ва ҳиссиётларга бойдир. Булар — Ҳ. Худойбердиева шеърларини кенг ўқувчилар оммасига манзур этган етакчи хусусиятлардир. Шоиранинг сўнгги йилларда тинчлик, инсон тақдири, она замин ва ватандош тақдири, келажак билан боғлиқ кечинмалар, ўй-мушоҳадалар асосига қурилган шеърларида поэтик иқтидорининг юқорида таъкидланган жиҳатлари кучли ифодасини топган. Шоиранинг лирик қаҳрамони бир ўринда «Оппоқ ранглар керак одамзодга» деса, иккинчи бир ўринда, «Мен ўз кўзларим билан кўрмоқ истайман, Бутунича оппоқ бўлган дунё юзини...» дейди. Ҳ. Худойбердиева шеърларида ифодасини топган замондош инсониятни, она сайёрани бахтли ва тукин, оппоқ нурлар оғушида кўриш учун яшаётган, курашаётган, томирида асрининг шавқи-дарди қондай оқаётган безовта лирик қаҳрамон қиёфасида гавдаланади.

Юзининг бир ёни қора, бир ёни оппоқ —
 Дунё қувонч — ҳасратига юрагим тўлиб,
 Қачон унинг юзларида қолмайди деб доғ
 Яшайман унга гирдиқаналак бўлиб.
 Мен-ку қаттиқ ишонаман, бўлар шундай ҳол —

Бутунича оқаради дунёнинг юзи,
Энди ун еттига кирган дуркун қиз мисол
Суқ киргудай тозаланар дунёнинг туси...
Мен ўз оч кўзларим билан кўрмоқ истайман,
Ардоқламоқ истайман, балқ, кўзларимда балқ.
Мен кетганимдан сўнг келса у кунлар, оқ, шан —
Бир кишига камаяди уни севган халқ³².

Ҳ. Худойбердиева тарих ва инсон ҳаёти масаласини ўзинга хос тарзда поэтик акс эттириш йўлида чуқур изланаётган шоира. Лекин шоира баъзи ҳолларда, услубда соддалик ва самимийликни сақлаб қоламан дебми ёхуд поэтик тажрибасизлик туфайлими, фикрлар ифодасида жўнликка, прозаизмга, фикрий яланғочликка (поэтик фикрлар образларга бурканган ҳолда эмас, балки оддий суҳбат интонациясида ифода этилади) тойиб кетади. Бу эса, назаримизда, шоира ҳали поэтик маҳоратини ошириш йўлида тинимсиз меҳнат қилиши лозимлигини кўрсатади.

Шунингдек, шоира шеърларида образ ва деталлар қайтариғи ҳам кўзга ташланади. Бу бир, иккинчидан, баъзи шеърларда акс эттириляётган воқеа-ҳодисалар тасвири билан улар уйғотган мушоҳадакорлик ўртасидаги меъёр мутаносиблигининг бузилиши, ўз-ўзидан кўп сўзликни, тасвирда зўрма-зўракиликни, ўй-фикрлар оқимида чўзиқликни юзага келтиради. Бу эса шоира шеърларининг ўзинга хослигини таъминлаган оддий ва содда пластик тасвир ичига баъзан жўнлик элементлари кириб қолишига олиб келади. Учинчидан, шоира бугунги инсон шахсини (биз бу ўринда ўзбек деҳқонини назарда тутяпмиз) ҳаёт ва воқелик билан боғлиқликда тасвир этаркан, унинг табиатида, шахсиятида бўртиб кўринган жиҳатларни, сифат белгиларини ғоят кўтаринки пардада куйлайди, тараннум этади; бу — тақдирлашга лойиқ фазилат, лекин бугунги ўзбек деҳқон табиатида бўртиб турган сифат ўзгаришларининг социал ва психологик омиллари иккинчи планда қолиб кетмаслиги керак. Шунда шоира шеърларидаги кўп сўзлик, ҳиссиётлардан ҳоли фикрлар тизмаси ўрнини теран ўй-мушоҳада ва психологик кечинмалар эгаллаши шаклсиздир.

Маълумки, янги-янги ифода воситалари, янги усул-

³² Ҳ. Худойбердиева. Бобо қуёш. Шеърлар. Тошкент, 1977, 21—22-бетлар.

лар, ижодий услублар ўз-ўзидан юзага келмайди. Бунинг асосий омни поэтик мушоҳадакорликнинг диалектик тақомилида, уни вужудга келтирувчи социалистик жамиятимиз, воқелигимизнинг ранг-баранглигидадир. Бу эса янги ижодий манера ва услубларнинг юзага келишини ҳам таъминлайди, ҳам тақозо этади.

Шу жиҳатдан Г. Жўраеванинг сўнгги йиллардаги изланишларини кўздан кечириш ўринлидир.

Г. Жўрасва шеърларидаги лирик қаҳрамон энг аввало, майни ва самимий туйғулар эгаси сифатида гавдаланади. Шоира ватан, дўстлик, она, севги, бахт, вафо, меҳнат, табиат — хуллас, қайси мавзуда шеър битмасин, асарларидан самимийлик ва табиийлик, энг асосийси, майинлик руҳи балқиб туради. Шеърларидаги ҳислар, туйғулар, кечинмалар, қайғу-ташвишлар, қувончлар, яъни воқеа-ҳодисаларга инсбатан лирик қаҳрамоннинг позицияси қалбда уйғотган эмоционал кечинма ортидан нафис бир майинликка чирмалган аёл сиймоси бўй тортади. Ижтимоий воқелик белгиларига муносабат билдиришда ҳам, турмушдаги кескин ҳолатларни бор зидияти ва эҳтирослари билан тасвирлашда ҳам, шу драматик шароитга мутаносиб кечинма ва ҳиссиётларда ҳам яна ўша шоиранинг лирик қаҳрамонига хос майинлик, дилбарлик, дилраболик ҳукмронлик қилади, уларда поэтик аёл қалби сезилиб туради («Франция шеърлари» туркуми ҳамда «Таъзим», «Қарши гуллари», «Меҳнат онаси» ва бошқалар). Бу фазилят шоиранинг ўзига хослигини, индивидуал услубини кўрсатувчи белгилардан биридир.

Г. Жўраева бугунги ўзбек аёлининг бахтини, камолини, порлоқ иқболини, яратувчилик меҳнатини, қадрини куйлайди. Бу эса шоира шеърларидаги етакчи мотивни ташкил этади.

Бу меннинг авлодим — ҳужумкор, ғолиб,
Эрлар-ла саф-басаф олган эркини.
Опа-сингилларни йўлга солиб,
Бу ўша — билимга кўзу қош бўлиб,
Оламга бахш этган ҳаёт кўркини.
Олтин пахтазорни қучган чавандоз.
Бу ўша — билимга кўзу қош бўлиб,
Юртим жамолига берган нур, пардоз.
Булар — опаларим, шуҳрат, таърифи,
Етти иқлим бўйлаб таралган қўшиқ.
Булар — онажонлар, қуёш тарафга

Фарзандин учирган қалбини қўшиб,
Булар фазокорлар, лочин, фидокор,
Озод еримизнинг ҳилолалари.
Чеҳраси бахтидан ранг олган баҳор,
Давримнинг нурафшон гул-лолалари.
Булар — мен, бугуним ҳам порлоқ эртам,
Индиним, ҳаётим, бор истиқболим.
Ватаним уларни бахтиёр этган,
Уларнинг сафида ўсар камолим!*

«Замондошларим» шеъридан олинган мазкур парча, ва умуман, шеърнинг ўзи шоиранинг ижоди мундарижасини, мавзу қирраларини маълум даражада кўрсата олади.

Г. Жўраева ўзбек аёлининг бугунги гулгун, порлоқ тақдирини шарафлайди, олқайди. Шу боисдан шоира шеърларида чуқур ҳис этилган, қалбдан туйилган воқелик хоссаларини тасвирлаш, уларнинг «картина»сини яратишдан кўра лирик қаҳрамоннинг уларга нисбатан тўғридан-тўғри ёки бавосита муносабат билдириши устулик қилади. Шу жиҳатдан бўлса керак, хусусан эстетик позицияни билдириб бориш биринчи планда турганлиги учун ҳам шоира шеърларида гурур оҳанги, кўтаринки нафос кучли («Бувим», «Нур шайдоси», «Тинчлик у боладай азиз», «Сув саҳроси», «Вагон деразаси ёнида» ва бошқа шеърлари). Бу ўринда ҳам шоира ижодининг ўзига хослиги ва индивидуал услубининг яна бир белгисини кўрамиз.

Шоира ўзбек аёлларининг бахтини олқишлар экан, оппоқ тиқиқлик, гўзаллик ортидаги хунуқлик, қора доғлар кўзига ташиланиб туради. Шу боисдан шоира шеърларида контраст муқояса усули етакчилик қилади; образлар ҳам икки план асосига қурилади. Ранглар, бўёқлар, ҳис-туйғу ва кечинмалар ана шу икки омилни муқояса аспектида очиш учун хизмат қилади. Деталлар ҳам ана шу контраст муқояса аспектида очилаётган у ёки бу ҳаётий омил, кечинма, кайфият ёхуд ҳолатга билдирилаётган эстетик муносабат учун бўйсундирилади.

Шоиранинг «Жаранглар пиёладай», «Тақдир», «Коммунизм қизиман» ва бошқа шеърлари фикримизнинг исботидир. Шу жиҳатдан ҳам шоиранинг лирик қаҳрамони бир ўринда «Ойнинг дейман, худди ўн беш

* Г. Жўраева. Менинг маржонларим. Лирика. Тошкент. 1976. 35—36-бетлар.

сўнмас ёруги. Менинг бахтим, толенмга экан атоғлиқ» деса, шу билан ёнма-ён ҳолатда «Ойнинг ўн беш зимзиёси — менга қоронғи. Кўрмаганман, қайдан кўрай, эслолмайман ҳеч» дейди. Лирик қаҳрамон қалбидаги ғурур ва сафо туйғуларининг баралла янграшининг омиллари бор; булар — опшоқ тиниқлик ортидаги қора рангларнинг сидирилиб йўқолиб бораётганлиги, инсон камоли ва бахтининг бутунлигидир.

Шоира инсон ҳаётининг азалийлигини одамларга доимо яхшилик қилиш йўлидаги фидойиликда, фарзандларнинг боқира кулгусида, фарзандлар умрининг давомида, бахтли тақдирларнинг нурли кунларида, хуллас, умрларининг эзгулигида шарафли ҳаётнинг азалийлигини кўради.

Фақат бўлсин тинч-тинч осмон,
Ману турсин ям-яшил ўрмон.
Денгизларни булғамасин кон,
Тортимасин қушга нарда,
Ўгилжон.

(52-бет)

Бу шеър машҳур «Ҳар донм бўлсин қуёш» номли болалар қўшиғига ҳамроҳанглиги билан ҳам эътиборинини жалб қилади. Шоиранинг «Кампирлар», «Боғдаги ўйларим», «Фарзанд», «Йўллар», «Вақт ва одамлар» сингари шеърлари ҳам шу жиҳатдан характерлидир.

Шоира шеърлари, гарчанд, ташқи кўринишидан сокин, тинч оқаётгандек (оҳанги, ритми ва сўз қурилиши жиҳатидан) кўринса-да, замирида ёниқ ҳис-туйғулар жунбиши, қувонч ва бахтдан энтикиш, масрур тартиш зарблари сезилиб туради. Лекин туйғулар ва кечинмалар нечоғлик сермаъно бўлмасин, уларнинг ифодаланишида интонацион хилма-хиллик етишмайди. Бу эса, шоира шеърларини монотонликка олиб кетиб қолади. Зотан, ҳис-туйғуларнинг, кайфият ва кечинмаларнинг таассурот ва тушунчаларнинг ҳар бири ўз мазмуни ва ранги қадар оҳангига, ритмик товланишларига, зарбларига эга.

Шоира шеърларида ҳаёт хоссалари ва воқелик белгиларига лирик қаҳрамоннинг эстетик муносабатини биринчи планда кўрсатиш шеърнинг таъсир кучини бир қадар оширса-да, кўп ўринларда теран психологик кечинмаларни, ҳиссиёт ва туйғулар гаммасини акс эттириш етишмай қолади. Шу боисдан аксарият

шеърларнинг ниҳоясида кечинма, ҳолат ва ташвиш, қувончлар моҳиятидан келиб чиқувчи эстетик хулосалар ўрнига ўқувчига унчалик сингмайдиган қуруқ дидактизм, оддий тавсифийлик кўриниш беради. Шу боисдан бўлса керак, таассурот ва кечинмалар талқинида ранг ва бўёқлар қуюқлиги, теранлик етишмай қолади.

Денгизда сузиб бораётган кеманинг юки енгил бўлса, залварни ҳам енгил кечади, сув юзидан енгилгина мавж сийпаланиб ўтади. Агар юки оғир бўлса унинг шиддаги ва залваридан кўнчиган тўлқинлар ўркачи олис қирғоқгача етиб келади. Бадний асарнинг, шу жумладан поэтик асарнинг ҳам ҳаётдаги миссияси кўп жиҳатдан ўша залварли кемага ўхшайди. Мабодо у ижтимоий мазмун билан тўйинмаса, одамларнинг ташвиш, қувончларига, орзу-умидларига, эҳтирос ва ҳаяжонларига эш бўлмаса, хуллас, янги мазмун ва маънавий вазифалар ташимаса, унинг одамлар маънавий ҳаётидаги изи сезиларсиз, енгил-сепи мавжлардек йўқолиб кетади.

О. Ҳожиева мисраларни тизиб шеър «ясовчи» эмас, балки аввал юрагига ёзиб қўйиб, сўнг қоғозга кўчирадиган тугма шоира. У, оталари Улуғ Ватан уруши жангларида бошидан кечирган, оналари, оналари, акалари фронт орқасидаги ҳам иқтисодий, ҳам маънавий қийинчиликларга бардош берган, руҳан тетик, уруш йиллари ва урушдан кейин дунёга келиб вояга етган авлоднинг шоираси. У ўз билими ва иқтидорини, ижодини ана шу авлоднинг маънавий-психологик, гоъвий-эстетик кредосини акс эттиришга қаратган. Замондошлари ҳақида шоира шундай ёзади.

Офтоб каби куйдирмоқда юракларини у наво,
Ешлиқдир бу пок муҳитни, тўлқинлари барҳаво!
У жонларни ўз забтига олмиш тамом лол этиб,
Икир-чикир ташвишларни янчиб, поймол этиб!
Пала-партиш кун кўрмоқни хушламайди бу фасл,
У дунёни яшартмоқда, янграшмоқда муттасил!
Замондошим! Ешлигинг бу — ҳуқуқ бергай гурурга,
Ташвиш тўла, меҳнатга ўч, ўчдир яна хузурга³³.

О. Ҳожиеванинг психологик кечинмалар асосига қурилган шеърлари шахсий кечинмаларнинг хотирада

³³ Ойдини Ҳожиева. Наво. Шеърлар. Тошкент, 1977, 18-бет.

тикланган белгиларигина эмас, улар катта бир авлоднинг маънавий-интеллектуал савиясини, ўктамлигини куйлаш зарурати билан юзага келган. Зотан, руҳий баркамоллик жиҳатлари шеърининг халқчиллиги томирида жўшган тўлқиндир.

Дарҳақиқат, кичик бир шеърми ёки катта эпик поэмами, бари бир, агар унда ижодкорнинг яхлит нуқтаи-назари, ғоявий-эстетик мақсади илгари сурилмас экан, у ўқувчи эътиборини тортолмайди, асар ғоясини пафос даражасида тутиб туролмайди, бинобарин, асар муваффақият қозоолмайди. Сабаби, у ўқувчи дунёсини ҳаёт ва воқелик тўғрисида, инсоннинг маънавий-психологик кечинмалари тўғрисида янги бирон-бир фикр, ҳиссиёт билан бойитмайди. Конкрет нуқтаи назар, ижодий принциплар, эстетик қарашлар замонанинг долзарб маънавий-ахлоқий ва фалсафий масалаларини ўзида инкишоф эттирган ҳолда намойиш бўлсагина актуаллик касб этади.

Ҳар бир ижодкорнинг муваффақияти ўз халқининг муайян тажрибаси асосида давр руҳини, замондошларининг қалби ва дунёқарашини, қизиқишларини қай даражада инкишоф эттира олиши билан белгиланади. Бу эса, ҳар гал (яъни, ҳар бир шеърда) дунё ва воқеликни, одамларни қайта кашф этишга ўхшаб кетади (ижодкорнинг оригиналлиги шу ўринда очиқ-ойдин кўринади). Зеро, инсоният тарихида оригинал ижодкорлар қанчалик кўп ўтган бўлса, биз яшаётган кўҳна бу олам ва одамлар ҳам шунчалик қайта-қайта кашф этиб келинмоқда. Негаки, бу жараён ўзгарувчан воқеликнинг янгиланишидаги ҳаёт манзараларининг, психологик дунёсининг янги-янги қирраларини бетақдор бўёқларда акс эттириши билан бирга, инсон «шахсининг бетақдор индивидуаллигигина эмас, балки табиатидаги ўзгармас, боқий хусусиятлар»нинг (Асқад Мухтор) дарж этилиши билан характерланади.

Бугунги ёшлар шеъринида классик адабиётимизнинг ҳаётбахш анъаналаригина эмас, кечаги ва бугунги улкан шонрларимизнинг ҳам анъаналари яшайпти, ижодий жараёнга таъсир кўрсатаёпти.

Шу маънода социалистик воқелик галабаларини таъмин этган совет кишининг гурурини фалсафий талқин этган устоз Ғафур Ғулом поэзиясининг таъсири ва давомини маълум даражада А. Орипов ва Ҳ. Ху-

дойбердисва ижодида кўрамиз. Шу нарсани айтиб ўтиш лозимки, поэтик анъана стихияли процесс эмас. У шунчаки, бир майл, хоҳиш-истак орқали мурожаат этиладиган нарса эмас, у табиий бир жараёндир. Ҳар бир шоир ўз шахсияти (шоир қанчалик маданиятли ва интеллектуал дунёси бой бўлса, унинг шахсияти шунчалик қизиқарли, доимо ўзига жалб этувчан бўлади) даражаси, дунёқараши ва қизиқишлари, интеллектуал савияси меъёрида у ёки бу классик шоир анъаналарини ижодий ўзлаштиради, уни давом эттиради. Бу ўринда ҳар бир ижодкор анъанага ўз даври ва замонасининг мезони билан ёндашади; шунда ҳам у ёки бу масалани инкишоф этишда, поэтик тасдиқлашда буюк салафларининг ижодий принципига мурожаат этаркан, баъзан у билан баҳсга ҳам киришади. Шу маънода шоир Ст. Рассаднинг қуйидаги фикрлари ибратлидир: «Анъана — бу биринчи галда маънавий тушунча ҳисобланади: булар — маънавий алоқа ва дахлдорлик, маънавий ҳаёт узлуксизлигини таъминлашдаги курашчанлик, идеал тушунчасини излаш жараёнидир»³⁴.

Классик шеърятимиз учун хос бўлган юксак маънавий бойлик Ҳамза, Ҳ. Олимжон, Ғ. Фулом, Ойбек, Уйғун, М. Шайхзода сингари улкан санъаткорларимиз томонидан янги совет воқелиги руҳига монанд юксакликка кўтарилди. У бугунги ёшлар шеърятида ҳам чуқур ишланмоқда. Айтиш мумкинки, ёшларимиз бугунги бетакрор ҳаёт гўзалликларидан бетакрор гўзал поэзия яратмоқда. О. Ҳожиева ҳам ана шу ёшлар плеядасида ўзига хос ўрни ва овозига эга. У Ҳ. Худойбердиевадан фарқ қилароқ мураккаб образлиққа қурилган, ассоциатив мушоҳадакорлик асосига таянган шеърлар яратмайди. Ойдин Ҳожиева учун ўзбек совет лирикасининг традицион оддий поэтик формасида ўзбек аёлининг бугунги ҳаётини, қайғу ва қувончларини, орзу-умидларини куйлаш баробарида аёлларнинг ҳис-туйғулари мусиқасини поэтик образларга йўғириб тақдим этиш кўпроқ хосдир. Унинг илк тўплами «Шабнам» маълум маънода рамзий характерга эга. Сабаби, шоира аёл қалбининг қилт этган нозик тебранишлари, зарбларининг оҳанг

³⁴ «Литературная газета», 16 июня 1976 года.

ва буёқларини ўта сезгирлик билан илғай олади, уларни шеърлари қатнмига жойлай билади.

«Шабнам» тўпамидан кейин О. Ҳожиёваннинг «Манзиллар», «Мен севган қўшиқ», «Тонгги шудринг», «Заркокил қиз ва қуёш», «Орзу гули», «Наво» тўпамлари чоп этилди. Шоира кейинги мажмуаларида ҳам ўзининг севимли йўналишига содиқ қолади. Ўзбек аёлларининг гурури ва шодлигини, ўқинчлари ва ташвишларини, маънавий-интеллектуал камолат йўлларини дарж этишга интилади.

О. Ҳожиёва ҳаётнинг, инсон қалбининг адоқсиз гўзаллиги ва ранг-баранг бойлигини аёл қалби орқали кўради.

Гўдак кулар, тиниқ кулади,
Қош чимириб пилқ кулади.
Пучуқ деса, деса ҳам полавон,
Мунчоқ кузи ёниб кулади.
Қониб, қониб, қониб кулади
Хоҳ яхшисан, хоҳ деса ёмон.
Келгусида куринар аён
Бу ҳаётга оламча ихлос.
Кониотни шу жажжи ўғлон
Кулдирмоқ-чун тугилгани рост³⁵.

Бир қараганда Ойдин Ҳожиёва шеърларида ўзбек аёлларининг бугунги ҳаётдаги меҳнати ва ижодкорлик хусусиятларига монанд портретларини кўрмаётгандек бўламиз. Лекин аёл қалбининг рангин ҳолатлари ва картиналаридан безовта, куйинчак она образининг ёрқин қиёфасини кўз ўнгимизда гавдалантирамиз. Унинг лирик қаҳрамонлари ҳаётдаги ёшарини, янгилашни процессига фаол таъсир кўрсатаётган замондошларимиз қиёфасида кўринади.

Неки янгиланса олам бурчида
Қўлингиз тафти бор ўшанда, онам,
Гарчи бахт яратми меннинг бурчимда,
Кумак ўттинаман Сиздан, ўша дам —
Эсимга тушасиз, онажон!

(6—7-бетлар)

Иккинчи бир ўринда эса, унинг лирик қаҳрамони илк севгисига бир умр содиқ, вафодор аскар беваси қиёфасида гавдаланади.

³⁵ Ойдин Ҳожиёва. Шабнам. Шеърлар. Тошкент, 1970, 5-бет.

У дастурхон ёзади. Аста —
 Пон ушатиб кўяр устма-уст.
 Тинч хаёли чертилиб хаста,
 Ёшлигига келар юзма-юз...
 Кўйлак кияр одми шойидаи,
 «Тўйга» дея хабар келган кез.
 Келинликининг гул чиройидан
 Ёшлигига келар юзма-юз...
 Тўйдан қайтар, чўкар хонага
 Бир лаҳза тек қолар тўйгусиз.
 Шунда, чексиз-чексиз оламда
 Ўзи билан ўзи юзма-юз.

(19—20-бетлар)

О. Ҳожиева инсон руҳиятини, аёл қалбини поэтик тадқиқ этишида психологик анализ йўлидан бораётгани кучли сезилади. Бироқ, бундай ўринда у субъективизмга берилиб кетмайди, балки инсон руҳиятидаги терап ҳис-туйғулар жунбишини, кечинмалар силсиласини объектив воқелик хоссалари билан органик уйғунликда анализ қилпшга интилади. Яъни, айтиш мумкинки, шоира шеърларида кези келганда олам-олам шодликларини олам билан баҳам кўрувчи, кези келганда, ҳаёт ва тақдирнинг аччиқ кўргиликларини сабот билан енгиб ўтувчи мағрур ва музаффар Она образида Ватан қиёфаси намоён бўлади.

О. Ҳожиева поэтик сўзнинг оддийлиги ва тиниқлигига эътибор бераркан, кўп ўринларда фикр ва туйғулар гармониясини, мутаносиблигини акс эттиришга муваффақ бўлади. Лекин, баъзан ана шу мутаносиблик бузилган шеърларга ҳам дуч келамиз; бундай ҳолларда чуқур психологик таҳлил ўрнини оддий тавсифийлик, фикр жўнлиги эгаллайди; бундай кезларда ҳис-туйғулар ўқувчи кўнглида акс садо уйғота олмайди, фикрларнинг шонтирувчи кучи йўқолади. Бу эса, шеър зиммасига ижтимоий мазмун юкланмаслиги оқибатида юзага чиқадиган ҳодисадир.

О. Ҳожиева поэтик иқтидорининг кучли томонлари бўлгани қалб тебранишларининг юзик қирраларини кўрсата олиш, ижодий фантазиядаги дадиллик, нозик ҳаётий ҳамда психологик кузатишлар, фикр ва ҳисларнинг эркин парвози каби жиҳатларни янада чуқурлаштириши унинг келгусида ажойиб асарлари билан ўқувчиларни қайта-қайта гўзаликка ошно этади, дейишга имкон беради.

Г. Жўраева, Ҳ. Худойбердиева, Г. Нуруллаевалар ижоди учун замондошларимиз қалбидаги юксак ор-

зу-умидларни, коммунистлик идеалларни кўтаринки тарзда ифодалаш, ҳаёт ва воқеликдаги оддий бўлиб кўринган моҳиятларнинг психологик асосларини кўрсатишга мойиллик характерлидир. Ҳаётний таассурот ва инсоний тақдирларнинг хилма-хиллиги, индивидуал бўёқларга эга бўлган эстетик идеал ҳамда ҳар бир шоир мойил бўлган поэтик анъаналар мазкур шоирларимиз асарларининг ўзига хослигини таъминлаган асослардир.

Г. Нуруллаева илк шеърларидаёқ фикрларининг оригиналлиги, форманинг аниқ ва ёрқинлиги, поэтик кузатишларининг ўткирлиги билан ўқувчилар эътиборини қозонди. Унинг она-Ватан мадҳини, инсон қадрини ва бахтини, рагин табнат шикваларини, аёл қалбининг эзгу тарафларини акс эттирувчи «Орзуларим қоқади қанот», «Ташнаман», «Иккинчи баҳор» сингари тўпламлари мундарижасини ташкил этган шеърлари, поэмалари фикримизнинг исботидир. Шу маънода «Орзуларим қоқади қанот» шеъри шоира ижодининг бош мағзини намоён этиди, дейиш мумкин.

— Мен-чи! Нени истар ўйларим?
Эй, айтмоққа етарми саноқ?!
Бутун утмиш орзу-ўйлари —
Менинг мулким бўлгандир бу чоқ.
Ой бекатда тўхтаб бир нафас,
Юлдузларга етмоқ истайман.
Дилларига солиб рашк-ҳавас,
Бахтим кўз-кўз этмоқ истайман.
Кўёш қадар юксалса қадринг,
Эркалагса бағрида ҳаёт,
Парвозларга чорлагач давринг.
Орзулар ҳам қоқаркан қанот³⁶.

Шоира ўзбек аёлларининг бугунги бахтини куйларкан:

...Майли, очинг, кўҳна китоблар —
Ўтмишимиз қора хатларин.
Бахт туюлар янада ширин,
Билсак унинг машаққатларин.

(10-бет)

дейди «Майли сўзланг» шеърини. Шоира шеърларида ижодий фантазияга кенг эрк беради. Шу билан бирга бўлса керак, унинг интонацияси қўшиққа мойил, поэтик образлари чуқур ва ўқтам.

³⁶ Гулчеҳра Нуруллаева. Орзуларим қоқади қанот. Шеърлар. Тошкент, 1970, 9-бет.

Зотан, шеърятнинг жонбахш табнатидаги ижодий фантазияга, бадий тўқимага мойиллик ҳаётин, воқеликни англашга, ҳаёт реалликларининг идеал жиҳатларини тасдиқлашга катта ёрдам беради. Бу эса шоира услубида романтика элементлари ҳам мўл эканини кўрсатади. Шу билан Г. Нуруллаева шеърларида ёруғлик, нур, шуъла образлари кўплаб учрайди. Ҳатто тун ҳам, қоронғулик ҳам нур ва илиқлик билан йўғрилган. Шу маънода «Ҳаёт», «Мангулик», «Ташналик», «Бахт монологи», «Ассалому алайкум», «Чироқдан пур оқар қоғозга» сингари шеърлари характерлидир.

Г. Нуруллаеванинг табнат ҳақидаги шеърларида («Манзара», «Чағалай», «Момақалдироқ», «Нозик гулсан қоя остида» каби) лирик қаҳрамоннинг табнат манзараларига муносабатиде ўйчан мушоҳадакорлик бор. Уларда табнат жонланган қиёфада гавдаланади, инсон сингари нафас олади, ҳаяжонланади, ташвиш чекади, хуллас, табнат инсон сингари яшайди. Инсон ана шу табнат оғушида қалбининг бирдан нурланиб, ёришиб кетганини англайди, кўнглида бокиралик, тиниқлик сезади.

Бугунги ёш шоирларимиз КПСС XXII—XXV тарихий съездлари орасида, халқ ҳаётин ҳамда мамлакатимизнинг ижтимоий-сиёсий тараққиётида бурилиш содир бўлган даврда ижод эта бошлаган авлод вакиллари дир. Уларнинг ҳар бири ўз маҳорати имконияти доирасида замондошларимизнинг диди ва қизиқишларини акс эттирмоқда.

Ҳозирги ёшлар шеърияти ривожланган социалистик воқелик тараққиёти тенденцияларини вужудига сингирган ҳолда юзага келди ва ўзлигини намоён этди. Тўғри, у ҳали бугунги воқелик моҳиятини бутун теранлиги ва маҳобати билан акс эттира олганича йўқ, лекин ёшлар шеърятининг ривожланишидаги етакчи ҳаётбахш майллар шеърятимизнинг янги кўркем саҳифаси очилганлигидан далолат беради.

Ёшлар шеърятидеги янгилик белгилари, фазилят ва қусурлар уларнинг тинимсиз изланувчанлиги билан изоҳланади. Зеро, уларнинг излавишлари ўзбек совет лирикасининг тўнғич авлоди ижодиға эш, улар ижодидаги етакчи, хусусан, юксак гражданлилик, фалсафий теранлик, миллийлик, гуманизм ва интернационал-

лик фазилатларини ривожлантириш асосида кечаётганлиги жиҳатидан ҳам файзли кўрinish касб этади; ўзбек совет лирикасининг доимо яшноқ, гуркираб турган чаманида пояга етган, келажак порлоқ ниҳоллар сифатида таъкидлаш имконини беради.

Зотан, ўзбек совет лирикаси ўзининг бутун тарихий ривожини давомида халқ ҳаётининг, ижтимоий-сиёсий воқелик поэтик тарихининг куркам саҳифалари даражасига кўтарилган ажойиб дурдоналар яратди. Ғ. Гуломнинг «Гўзаллик нимада», «Турксиб йўлларида», «Согиниш», «Вақт», «Синҳдон», Ойбекнинг «Фанга юриш», «Ўзбекистон», «Раиса», «Днепрострой», Ҳ. Олимжоннинг «Синёб», «Ўзбекистон», «Биз енгдик», «Ўрик гуллаганда», М. Шайхзоданин «Марказкомга салом», «Мен Ленинни кўрганларни кўрганман», «Шоир қалби дунёни тинглар», Уйғунинг «Назир отанин ғазабни», «Бригадир Карим», «Ўзбекистон», «Салом коммунизм», Миртемирнинг «Кўприкларим», «Онагим», «Сени улуғлайман», «Сенга, республикам» сингари асарларини бир эслайлик-а. Улар ўз даври учунгина эмас, бугунги кунда ҳам замон воқелиги, халқ ҳаёти, мамлакатимиздаги ижтимоий тараққиётнинг стакчи йўналишларини ўзида тажассум этганлиги жиҳатидан ҳам ўзбек совет лирикаси тарихининг олтин фондини бойитади. Улар халқ юрагининг поэтик ифодаси бўлиб қолди. Уларни бугунги кунда ҳам ўқир эканмиз, совет гражданиннинг ҳақли равишидаги гурурини, ҳаяжонларини ва кечинмаларини ҳис этамиз. Публицистик, фалсафий, гражданлик лирикаси шеърининг таянч устунлари эканлигига яна бир қарра қаноат ҳосил қиламиз. Шу маънода бугунги ёшлар лирикаси улкан салафларининг ҳаётбахш анъаналарини давом эттираётган поэтик воқелик сифатида қувончлидир.

Сиёсий шеърларнинг халқ ҳаёти ва ижтимоий тараққиётда тутган ўрни ва роли бениҳоядир. Бироқ бу йўналишда талай муваффақиятлар мавжуд эканини ган олган ҳолда, бу масала ёшлар шеъринида эътибордан четда қолиб келаётганини таъкидламоқ лозим. Ёшлар лирикасида ватан, вақт, умр, инсон, тақдир сингари боқий мавзуларда шеър битиш кучайди. Лекин боқий мавзуларда халқ ҳаётининг донмий йўлдошига, ҳамкор-ҳамнафасига айлангувчи боқий шеърлар

кам яратилмоқда; боқий мавзулардаги шеърларнинг умри қисқалари ҳам оз эмас. Ана шу маънода ёшлар лирикасида тезкор, жўшқин воқелик ҳамда ҳаёт томирини ушлаб кўришга мойилликда, унинг зарбларини юракдан туйини ва жавоб қайтаришда баъзан сусткашлик сезилмоқда. Зотан, улкан салафларнинг улкан ижоди, айнан ана шу қайноқ воқелик ва даврнинг эҳтиросли, жўшқин ижтимоий-сиёсий ҳаётини акс эттириш жараёнида тугилган ва боқийлик касб этган. Ёшлар лирикасида эса ҳамон бемаврид кўз ёши ва табассумлар, нинтим севги хархашалари, гулларнинг очилиши ва баргларнинг тўкилиши, сувнинг жилдираши, қушларнинг чуғур-чуғури каби (биз бу йўналишдаги муваффақиятсиз шеърларни назарда тутамиз) «хиргойи» шеърлар кўпайиб кетмоқда. XX асрнинг долғали 70-йиллари воқеликка хос шиддат, эҳтирос, давр суръати, илмий-техника тараққиётининг инсон оини ва тафаккурига таъсири, акс таъсирининг фалсафий-психологик асослари таҳлил этилган шеърлар кўп эмас.

Ваҳолонки, новаторликнинг бирдан-бир кўриниши — бу янгиликлар асоси — воқелик билан мустаҳкам алоқада бўлиш, ҳаёт билан ҳамнафасликдир. Бу ҳаётдан нусха кўчириш деган гап эмас, албатта. Ҳаёт, воқелик доимо ўзгаришда, янгиланишда. Ҳаётнинг диалектик тараққиётидаги воқелик, замон руҳи, унинг етакчи ғояси ўзининг поэтик ифодасини ҳар бир даврда ҳар бир авлоддан талаб қилади. Сўнгги йилларда айрим ёшлар ижодида ижтимоий-сиёсий мавзуларни ёритиш масаласи устивор хусусият касб этмаётир. Зотан, ҳар бир поэтик асарнинг қиммати ҳам, ижодкорнинг истеъдоди ҳам воқелик ва ҳаёт манзараларининг қанчалик ёрқини ва мукаммал ифодаланишига қараб белгиланади.

Ушбу ўринда яна бир масалага тўхтаб ўтиш лозим. Кейинги пайтда партия ва ҳукуматимиз томонидан ёш ижодкорларга кўрсатилаётган чексиз ғамхўрлик, эътибор, назаркардалик натижасида газета ва журнал саҳифаларида, радио ва телевидение эшиттиришлари, кўрсатувларида ёшлар ижодига атрофлича ўрин берилмоқда. Шунингдек, Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти «Авторнинг илк китоби», «Мунаққиднинг биринчи китоби» серияларида навқирон авлод вакилларининг ижодий изланишларини муттасил

ёритиб бораётганлиги таҳсинга сазовордир. «Ёшлик баёзи» ҳамда «Ёшлик» альманахларининг ҳам ҳар йили чоп этилаётгани, унда турли жанрларда қалам тебратувчи ёшлар ижоди кенг қамраб олинаётгани навқирон авлодининг ижодий фаолияти партия ва ҳукуматимиз ҳамда устоз санъаткорлар назарида эканлигидан далолат беради. Бу ўз навбатида уларга катта масъулият ҳам юклайди, албатта. Навқирон авлод ана шу эътибор ва меҳрни сунистеъмол қилмаслиги лозим кўринади. Бу нарса газета ва журнал саҳифаларида (кундалик воқеаликка ҳозиржавоблик тарзида ёзилган шеърларни ҳисобга олмаганда, бу ҳилдаги «ҳозиржавоб», умри бир кунлик шеърлар айниқса «Ёш ленинчи» ва «Тошкент ҳақиқати» газеталари саҳифаларидан кенг ўрин эгаллайди, радно ва телсвидение эшиттиришларида, айниқса, «Ёшлик», «Илҳом»), шеърний тўпламларда бадий саёз, фикрлари фаромуш ёхуд тумтароқ, декларатив шеърлар кўплаб топилди.

Ёшлар шеъринида ўртамиёна, савияси паст шеърларнинг кўнаиб кетаётганлиги тўғрисида адабий танқидчилик, хусусан, стук олимларимиздан М. Қўшжонов, Ҳ. Ёқубов, Л. Қайюмов, С. Мамажонов, О. Шарафиддинов, У. Норматов, И. Гафуров, П. Худойберганов, П. Шермухамедов ва бошқа таниқли мунаққидлар жоп куйдириб гапиринмоқда. Ҳатто унга КПСС XXV съездининг юксак минбаридан туриб эътибор берилганлигининг ўзиёқ бу масаланинг нақадар жиддий эканлигидан далолатдир. «Бадий зиёлилар орасида бир-бирининг ижодига ва ўз ижодига нисбатан талабчанлик кучайди, бадий саёз, хом-хатала, айниқса гоъвий нуқсонлари бўлган асарлар ва постановкаларга юз-хотир қилмай баҳо берилмоқда³⁷, — дейилади КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари Л. И. Брежневнинг Совет Иттифоқи Коммунистик партиясининг XXV съезидига қилган, ҳисобот докладиди.

Кейинги йилларда навқирон авлод вакиллари қатор шеърний тўпламларида бир-бирини кўп ўринларда такрорлаб қўймоқда. Бу, хусусан, уларнинг шеърларидаги образлар қурилишида, мавзу ва бадий воситалар системасида кўпроқ учрайди. Аксарият ёшлар тўпламининг

³⁷ КПСС XXV съездининг материаллари, 108—109-бетлар.

учдан бир қисмини севги, булбуллар хониши, табиат тасвири, йўл таассуротлари эгаллайди. Чунончи, Отаёرنинг «Ишқим баёни» тўпламининг асосини «Қишлоқ», «Кўклам», «Тоғда», «Шаршара», «Баҳор шамолига», «Сабога айтай кўшиқ», «Юр сайрга, юр», «Хаёллар», «Куз кечасида» сингари шеърлар ташкил этади. Гап, албатта, ёшлар лирикасида табиат тасвири, ўсимликлар, қушлар ҳаёти кенг ўрин эгаллаганлигидагина эмас. Ана шу табиат тасвирида гўзал ва бетакрор одамлар, уларнинг қалби ва тафаккури, ақли-шуури, совет турмуш тарзи шарофати натижасидаги халқнинг иқболини ҳис этмаймиз. Навқирон авлоднинг айрим вакиллари ижодида бугунги воқелик, халқ ҳаёти, инсон қалби манзараларини поэтик тадқиқ этишда суствлик сезилади.

Энг муҳими, баъзи ёшлар ижодида фикрлаш савиясини, фикрлаш маданиятини юксак дейиш қийин. Уларнинг мушоҳада юритиши, фикрлаши гоёт примитив, ўқувчиларнинг гашини келтирадиган даражада. Чунончи, бир шоир «**Ҳ а ё т — б а с т а к о р д и р** (таъкидлар бизники — Р. Н.), қалбим эса тор. Замоним кўшигини куйлайман шундай» (Ж. Алимардон) деса, иккинчи бир ижодкор:

Ҳаёт мен учун уйинчоқ эди,
 Бугун қалбда шодлиги гулгун...
 Ҳаёт мен учун қўнғироқ эди,
 Жарангини англатди бугун.

(Отаёр. «Ҳаёт» шеъри)

дейди. Ҳаёт ҳақида бунчалик тор тушунча билан фикрлаш, қолаверса, ҳаётни бастакорга, ўйинчоққа, қўнғироққа ўхшатишдек пойма-пой ва мантиқсиз сўзлар тизмасини шеър деб тақдим этаётган ёшлар ҳам бор. Энг муҳими, уларнинг мушоҳада юритиш даражаси давримиз кўлами ва маҳобатини акс эттиришда ожизлик қилиб қолмоқда.

Баъзи авторлар эса қушларнинг бир-бирига дон тутишини кузатиб тураркан, одамлар меҳрни қушлардан ўрганса бўларкан, деган фикрни илгари суради. Яна бир кўп ёшлар одамларга тўғрилиқни тоғда танҳо ўсган адл теракдан, умрни эзулик, яхшилик учун фидо қилишлиқни шамдан ўрганишга даъват этадилар.

Шу маънода навқирон авлод вакиллари бевосита ҳаёт манзараларига, замонавий воқеликнинг ўзига кўнроқ мурожаат этишларигина улар ижодига ижтимоий оҳангларнинг жарангли овозини олиб кирази, дегинг

келади. Биз, ушбу фикр орқали лирикамизда табиат тасвири, ўсимликлар нафаси, қушлар овози буткул керак эмас, демоқчи эмасмиз. «Ариқлар бўйида ўсса қўзиқорин, шаҳарлар устида ўсмасин» (Машраб Бобоев) дер экан, шоир оддий деталлар талқинидан катта ижтимоий маънолар кашф этишга, умуминсоний масалаларни кўтариб чиқишга муваффақ бўлади. Зотан, бугунги воқелигимиз эртанги коммунистик жамиятнинг пойдевори экан, шоир айтгандек:

Тилларда: Ленин!
Ақлларда: Коммунизм!
Кулларда байроқ!
Олдинда: Ёўллар!
Энг ёруғ,
энг улуг бир иқбол
Яралмоқда бизнинг
хар лаҳзамизда,
хар сониямизда*.

Ёшлар лирикасида замонавийлик руҳи, замон билан боғлиқлик ёрқин кўринишларда тажассум топсин деймиз. Кечагина қайноқ, жўшқин ҳаёт қучоғидан шеърятга кириб келган ёшларни замон ва воқелик билан янада жипсроқ боғланишга даъват этиш эрини туюлиши мумкин.

Дарҳақиқат, бугунги ёшлар шеърятининг характерли хусусиятларидан яна бири шуки, навқирон авлод поэзияга онд назарий билимларни анча пухта эгаллаган ҳолда шеърят гулшанига кириб келмоқда.

Ёшлар лирикаси замондошларимиз ҳаётининг поэтик тарихини яратар экан, устозларининг бой тажрибасини эгаллаган ҳолда давр ва воқеликнинг серкўлам ва тирак маънавий-интеллектуал тажрибасини эгаллаб бориши лозим ва лобиддир. Ана шу ўринда ҳар бир талант инжодининг асосий мезони бўлган халқчиллик, гражданлик ва публицистик моҳияти тўқис намоён бўлади.

Ушбу ўринда ёшлар лирикасида кенг ўрин олиб бораётган оқ шеърлар хусусида ҳам тўхталиб ўтиш жоиз кўринади. Кейинги пайтда А. Орипов, Р. Парфи, М. Али, О. Матжон, М. Қўшмоқов ва бошқа шоирлар оқ шеърга тез-тез мурожаат этишмоқда; бу нарса шубҳасиз, рус ва Европа шеърятининг самарали таъсири натижасидир. Бу ҳодиса ўзбек совет лирикаси яна бир янги поэтик форма ҳисобига бойиши ва унинг миллий поэтик шакл-

* Сулаймон Раҳмон. Ҳаёл. Шеърлар. Тошкент, 1975, 27-бет.

лардан бири тарзида яшаб қолгани йўлида ёшлар ҳам ўзининг муносиб ҳиссаларини қўшмоқдалар, дейиш имконини беради.

Чунончи, А. Ориповнинг «Мен сени куйламоқ истайман» шеърига назар ташлайлик.

...Мен сендан бўсалар олмоқ истайман;
Аmmo шундай бўсаларким,—
Тирқираб қон оқса лабларимиздан.
Зотаи одамлар севгисини ҳам
Алами, нафрати, қувончи каби
Ҳайқириб, ҳайқириб очиб ташласин.
Истайманки, наъра тортсин чақалоқлар ҳам,
Ўликлар ҳам тинч ётмасин қабрларида.
Мен ҳамма нарсани буюклигича курмоқ истайман
XX аср одамларида.

(110-бет)

Бундай оқ шеърларнинг дастлабки намуналарини ўзбек совет шеърлятига 20-йилларда Миртемир олиб кирган эди.

Оқ шеърнинг ўзига хослигини таъминлаган белгилардан бири, унда вазн, қофия, туроқ каби анъанавий шеърый ўлчов аломатлари сақланмаслигида кўринади. Лекин шеърнинг ҳар бир мисрасида мужассамлашган ҳис-туйғулар туғёни ва муסיқийлиги фикрларнинг кўлами ва тиралиги, оҳанги ички боғлиқлик системасини вужудга келтиради, анъанавий шеърый аломатлар тақозосисиз ҳам ўқувчида чуқур эмоционал ва фикрий таассуротлар, кечинмалар, ўйлар юзага чиқаверади. Лекин бундай поэтик мукамалликка ҳар бир шоир ҳам дабдурустдан эришавермайди, у ижодкордан катта поэтик маҳорат талаб қилади.

А. Орипов бу борада ҳам муваффақиятга эриша олган. Шоир шеърда чуқур инсоний дард, кечинма, эҳтирос публицистик руҳ билан омукталлашиб кетади ва кучли пафос даражасига кўтарилади. Шунингдек, М. Аъзамнинг «Йўқ!» сўзининг отилиши», «Сийёсий маҳбуслар қўшиғи», «Умидли дунё», «Навоий менинг назаримда», Р. Парфининг «Шеърлят», «Учинчи дўст», «Чексиз-чексиз...», «Виктор Харанинг сўнгги қўшиғи», М. Қўшмоқовнинг «Ёмғирдан кейинги умр», «Наъра», «Учаётган далалар», «Али Қамбар», С. Раҳмоннинг «Куз эртаги», «Тавсия», М. Солиҳнинг «Альенде мактуби»,

«Шам нутқи» каби шеърлари ҳам бу борадаги ижодий изланишнинг яхши самараларидир.

Ҳар ким ҳам ўзи кўрган ва билган, ҳис этган нарсаларини қоғозга тушириши мумкин. Лекин, ана шу омиллардан туғилган ўй-фикрлари ҳис-туйғуларнинг замон ва воқеликда, халқ ҳаёти ва тақдирида тутган аҳамиятини англаб етиш, келажакка дахлдор белгиларини кўра олиш, уларни давр ва ижтимоий тараққиёт билан узвий боғлиқликда дарж этиш иқтидори юксак шоирона дид, юксак тафаккур ва поэтик қалб эгасигагина насиб этган таъсиқ фазилатдир.

Бу борада шоир учун ҳаётий тажриба катта аҳамиятга эга. Унинг биографияси дунёқараши ва ғоявий-эстетик принципларининг шаклланишида муҳим роль ўйнайди. Лекин, энг асосийси — бу қалб биографиясидир, ҳис-туйғулар тариқасида қалбнинг энг тереги жойларига чўкиб, олтиндек кристаллашган ҳаёт таассуротларидир, воқеа-ҳодисалар таъсири натижасида туғилиб, қуюқлашган, тиниққан ўй-фикрлар, мушоҳадалар, тафаккур бойлигидир.

Бу эса, ўз-ўзидан, шоирни ҳаёт ва воқеликни, одамлар тақдирини ва қалбнинг акс эттириш борасида излаш-изланишга даъват этади. Ана шу маънавий даъват, зарурат тақозоси мазмундаги янгилик, оригиналлик билан бир қаторда поэтик шакллардаги янгиликни ҳам юзага келтиради. Оригиналлик, новаторлик, янгилик белгилари ана шу — предметнинг акс эттириш усуллари ва формаларида ҳам, ва энг асосийси, унинг мазмуни ва моҳиятини дарж этишда, янги мазмун моҳиятида намоён бўлади.

Шу жиҳатдан ҳам А. Орипов ижодидаги новаторлик белгилари, хусусиятлари поэтик формаларга мурожат этиши (бу ҳам албатта, зарур хусусият, лекин шоирнинг поэзия тараққиётига олиб кирган янгиликларини моҳиятини очиб беришда ҳал қилувчи роль ўйнай олмайди) билангина характерланмайди, балки ана шу хилма-хил поэтик форма ва лирика жанрларида халқ ҳаётининг, замон ва ижтимоий тараққиётнинг поэтик тарихини ярата олиш иқтидорини равшан кўринади. Демак, новаторликни мазмун ва унинг моҳияти белгилайди. Бадний асарда мазмуннинг ўзи қаҳрамон характерисиз — ҳеч нарса. Характер асар мазмунини ҳаракатга келтириб турувчи стергендир. Шундай экан, ха-

рактен янгилиги новаторликни белгилловчи бош омиллардан бири ҳисобланади.

А. Орипов шеърятининг новаторлик белгилари шу маънода ёрқин намоён бўлади.

Абу ўрчунда яна шу нарсани таъкидлаш лозимки, биз мазкур шоҳадаларимиз билан турли хил поэтик форма ва жанрларда ёш шоирларнинг ўз поэтик иқтидорини синаб кўришига, ижодий тажриба (экспериментлар) олиб боришига зинҳор монелик билдираётганимиз йўқ. Зотан, ижодий экспериментларсиз новаторликнинг бўлиши мумкин эмас.

Қачонки, новаторлик шоирнинг поэтик маҳорати, ижодий тажрибасининг қонуний синтези сифатида юзага келмас экан, бундай «новаторлик» поэзияга янги мазмун олиб кириши қийин. Шоир том маънодаги, зарур янгиликка интилмаётган ўз олдига қуруқ «новаторлик» мақсадини қўйган ҳолда ижод этар экан, у санъаткорнинг субъектив янгилигини ёки поэзиядаги маълум «мода»ларга эргашинининг бир белгиси сифатида қаралиши мумкин. Анвар Исроиловнинг баъзи рубоийлари, Шукур Дадашнинг тўртликлари, Тўлан Низомнинг олтиликлари, Т. Сулаймоннинг термалари, Э. Самандаровнинг айрим саккизликлари поэзиямизга янгилик олиб киролгани йўқ; шу жиҳатдан ҳам улар оригинал ҳисобланиши қийин. Чунки улар маълум поэтик формаларда ўқувчига маълум ҳаётий ҳақиқатни ифодалашга интилдилар; замондошларимизнинг қалб гаммалари, долзарб воқеа-ҳодисаларининг замондошларимиз ҳаёти ва тақдиридаги ўрни ва роли эса теран фалсафий моҳиятини тополмаяпти.

Чунончи, А. Исроловдан:

Гоҳ қуёшли, гоҳи булутли осмон,
Гоҳи имконимиз, гоҳи беимкон,
Қуеш — нур, булут — дур ёмғирин тугар,
Заминимиз шундай ҳикматли макон³⁸.

Ш. Дадашдан:

Ишқ-муҳаббат буюк аланга,
Инсон қалбини ўртаб пок этар.

³⁸ А. Исролов. Бир суҳбат хумори. Шеърлар. Тошкент, 1975, 58-бет.

Ким ўйнашса у билан агар,
Бир умрга уни хок этар³⁹.

Т. Низомдан:

Еш шоир зорланар: «Жоним азобда,
Туллари уйқум-чи, елдай қочади.
Оҳ, ижод қийнади, ақлим сочади...»
Мен унга насиҳат қилдим шу тобда:
«Биламан энлайсан бир шеър тўқимоқ,
Осон битказасан, мушкул ўқимоқ!»⁴⁰

Ушбу уч шоир шеърларидан олинган намуналарда юқоридаги фикрлар тасдиғини кўриш мумкин. А. Исроилов рубоийсида ҳаётдаги у ёки бу воқелик хоссаларини поэтик нигоҳ билан кўрилгандан кейинги нурланган фикрий ёхуд эмоционал жилваларни кўзга ташланмайди. Ўқувчининг маънавияти ёхуд тафаккури озикланиши учун ибратли бир эстетик хулоса чиқарилмайди. Лирик қаҳрамон осмоннинг гоҳ қуёшли ва гоҳи булутли эканлигидан инсон ҳаётининг ғамгин ва қувончли дамларига ишора этса-да, қуёшдан нур, булутдан ёмғир дурларининг тугилишида заминдаги ҳикматни кўрса-да, улар ўқувчига оддий ҳаёт ҳақиқатининг шеърий мисраларга солинган таъкидидек туюлади. Сабаби, ундан чуқур маънавий-психологик ёхуд фалсафий-эстетик хулоса чиқарилмайди.

Ш. Дадаш тўртликгига шу жиҳатдан назар ташласак, унда маълум ҳаётгӣ ҳақиқатнинг ғоят жўп ифодасини кўрамиз. Фикр оригинал поэтик образларга юкланган ҳолда эмас, шунчаки қофияга солинган ҳолда ифода этилади. Шундай экан, ундан бирон-бир янги эстетик хулоса кутиш ҳам қийин. Зотан, кимки севги билан ўйнашса бир умрга хор бўлади, деган фикр ўқувчига ҳеч қандай янгилик бермайди.

Т. Низом олтилиги ҳақида ҳам худди шу фикрни айтиш мумкин. Т. Низом олтиликлари, А. Исроиловнинг айрим рубоийлари, Ш. Дадаш тўртликларининг лирик қаҳрамонлари фикрлаш ва сўзлашига кўра ўқувчи билан ҳамдард, ҳамфикр бўлолмайди. Лирик қаҳрамонлар табиатида — воқеа-ҳодисалар талқинини эстетик баҳолашда, инсон маънавияти қатламларини поэтик тадқиқ этишда янгилик белгилари кўриниш бермайди. Образ-

³⁹ Ш. Дадаш. Тенқурларим. Шеърлар ва дoston. Тошкент, 1976, 16-бет.

⁴⁰ Т. Низом. Сенинг эртақларинг. Шеърлар. Тошкент, 1970, 41-бет.

лар қуриллишида, поэтик усул ва воситаларда янгилик куртаклари кўзга яққол ташланиб турмайди.

Маълумки, сўнгги йиллар ўзбек шеърлятида ғазал-пависликка эътибор янада кучайди. Лекин кўп ғазалларда анъанавий образларга янги воқелик мазмунини юклаш ҳоллари кам учрайди; ёр, булбул, гул, алиф қад, сумбул сингари анъанавий поэтик образлар талқинида юқоридагидек ҳолни кузатиш қийин эмас. Ёхуд сарбаст вазндаги поэтик тажрибаларда ижтимоий-сиёсий воқелик, маънавий-психологик кечинма ва ҳаёт хоссаларини фалсафий-аналитик таҳлил эта олмаслик натижасида ҳамда кечинмалар, мушоҳадалар реал заминдан узоқлиги, поэтик образларнинг ҳаётий эмаслиги — заминсиз, бу кунги воқелигимиздан йнроқ тимсоллар асосида фикрлашга олиб келмоқда. Бошқача қилиб айтганда, ёшлар лирикасида фалсафий-аналитик таҳлилга интилиш, кўпинча, маҳоратсизлик натижасида ва энг аввало, поэтик тажрибанинг, маънавий-интеллектуал жамгарманинг, ҳаётий биографиянинг бой эмаслиги оқибатида фикрий зўриқишга, маълум ҳаёт ҳақиқатини такрорлашга олиб келмоқда.

Ўзбек совет лирикаси ўз табиати ва тарихига кўра новаторлик фазилатларини намоён этишда қатор босқичларни босиб ўтди. Ҳозирги босқичда, масалан, ҳали тарих билмаган ва кўрмаган коммунистик жамиятни бунёд этаётган замондошларимиз қалбининг, маънавий дунёсининг поэтик тарихи яратилмоқда.

Давр, воқеликнинг мураккаб ва тезкор одимларида замондошларимиз ҳаётни ва маънавий-интеллектуал дунёси ҳам мураккаб характер касб этмоқда. Демак, лирика ҳам ўз характери ва моҳиятига, структурасига кўра мураккаблашиб бормоқда.

Шу жиҳатдан қараганда, ёшлар лирикасида намоён бўлаётган риторика ва декларативлик сингари камчиликлар ҳам мураккаб тус олганлигини қайд этиш мумкин. Хусусан, риторика ва декларативлик 50-йиллардаги кўринишини йўқотиб, бугунги кунда «психологик» кечинмаларнинг сийрати эмас, балки сурати тарзида намоён бўлмоқда. Яъни бу ҳилдаги шеърларда шонр эътиборини инсонга, унинг маънавий дунёсига қаратган ҳолда, унинг ҳаёт билан боғланган нуқталарини, асосларини очиб бермайди; улар давр ва воқелик моҳияти-

дан, инсоннинг, замондошларимизнинг ҳаёт билан боғлиқ маънавий-психологик асосидан йироқ.

Бугунги кунда адабиёт ютуқлари, шу жумладан поэзиядаги муваффақиятлар умумиттифоқ китобхонлари савияси даражасида баҳоланаётган экан, ёшлар ижоди ва изланишларига ҳам ана шу мезон, талаблар асосида ёндашишга ҳақлимиз. Шу маънода ёшлар шеъриятида шаклланиб бораётган эстетик принциплари, улкан шоирлар тажрибасида кўрганамиз каби, янги-янги поэтик формаларда ифодаланишга ингилиш озчиликни ташкил этади. Бу борада О. Матжоннинг «Қуён соати» тўпламидаги насрдаги назмларни ҳамда драматик дostonларини, Р. Парфи, М. Аъзам, Ҳ. Худойбердиеваларнинг сарбаст вазидаги изланишларини, Ж. Камолнинг «Менинг ушқоқ шеърим, менинг дилнорам» туркумидаги саккизликларини алоҳида таъкидлаб кўрсатиш ўринлидир.

Биз бу билан ёш шоирлар у ёки бу машҳур ижодкорнинг поэтик «аслаҳона»сидаги қуроллардан «қарз» олсин, қайси поэтик формани манзур кўришига қараб йўл-йўриқ тутсин, демоқчи эмасмиз. Зеро, шоирнинг ижодий фантазияси, кўнглида яшииб етилган фикр ва ҳислар силсиласи ўзининг муайян шаклини топиб дунё юзини кўриши турган гап. Лекин, ҳаёт ва воқелик ҳар бир ижодкорга ўзига хос тарзда таъсир кўрсатар экан, ҳар бир шоир ўзининг ижодий савияси, маънавий-интеллектуал жамғармаси, ҳаётний тажрибаси базисига таяниб воқелик хоссаларини поэтик тадқиқ этар экан, бу ҳол ўз-ўзидан маънолар, фикрлар ва ҳис-туйғулар бойлигини намойиш этадики, уларнинг хилма-хил поэтик шаклларида тажассум топиши тарафдоримиз.

Тугри, ижодкор қайси бир жанрда кўпроқ ижод қилар экан, бу унинг поэтик иқтидори, шахсияти ва характери (биз ушбу сўзларни ижодий складни — йўналиши маъносинда қўллаяёмиз) боғлиқ. Яъни, шоирнинг ҳаётний ва ижодий тажрибаси маънавий-интеллектуал бойлиги билан гармоник уйғунлашган тақдирдагина етук асарлар яратилиши маълум. Шу маънода қўшиқчи шоирлар Пўлат Мўмин ва Ямил Қурбондан биз ҳеч қачон Ойбекнинг «Навоий», М. Шайхзоданинг «Мирзо Улуғбек» ёки О. Ёқубовнинг «Улуғбек хазинаси» сингари трагедия ва тарихий романилар яратмайсансиз, деб талаб қилмайёмиз. Сабоби, мазкур шоирларнинг ҳаётдан ва воқеликдан олган эмоционал таассуротлари, фикр ва

мушоҳадалари қўшиқ бўлиб қоғозга тушади. Ёъзи ижодкорлар изланиши учун эса, умуман, буткул юморга мойиллик характерли.

Дард ва эҳтироссиз ёзилган асарнинг умри қисқа бўлади. У на ақлга, на юракка озуқа беради, на ўқувчининг маънавий ҳаётида ҳамдам бўла олади. Зеро, ҳаёт ва воқеликдан тугилган фикр ва ҳислар силсиласи, яъни ички драматизм шоирнинг маънавий-интеллектуал жамғармаси, ҳаётний ҳамда поэтик тажрибаси билан уйғунликда тажассум топган тақдирдагина шеърнинг яшовчанлиги, ҳаётнийлиги таъминланади. Ўзинг ишонмаган нарсага бировни ишонтириб қийин. Билҳақиқат, шоирнинг ўзи воқеа-ҳодисалар ёки маънавий-ахлоқий масалалардан қаттиқ ҳаяжон, эҳтирос, жўшқин туйғу туймас экан, ўқувчида ўша нарса тўғрисида маълум ҳис-туйғу ёки муайян фикр уйғотиши мумкин эмас.

Ёшлар лирикасидаги камчиликлардан яна бири китобийликда кўзга ташланади. Айрим шоирларимиз ҳаёт ва воқеликдан орттирган маънавий-интеллектуал кечинмалар, фикрлар асосига таяниб эмас, китобларни ўқиб орқали тугилган фикрлари ва ҳисларини шеърга соладилар. Бу эса ёшлар лирикасида китобийлик (бу ўринда реал воқелик асосига қурилмаган шеърлар назарда тутилади), эмоционал таъсирсиз, қуруқ декларатив шеърларнинг кўнаиб кетишига олиб келади.

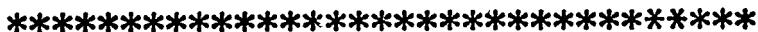
70-йиллар ёшлар ижодида баллада ва поэма сингари жанрларда изланиш жуда оз кўринади. Агар 60-йилларнинг бошлари ва ўрталарида ўзбек эпик поэзиясининг ажойиб намуналарини асосан ёшлар яратганлигини ҳисобга олсак (гарчанд, уларнинг кўнгини поэмалари давр ва вақт синовидан ўтолмаган, ёш шоирларнинг ижодий камоли учун бир босқич бўлиб қолган эса-да), бугунги навқирон авлод вакиллари бу борада ўз салафларидан анча ортда қолмаяптилармикан, деган ташвиш уйғотади.

Бугунги ёшлар лирикаси деганда фақат А. Орипов, Р. Парфи, Ҳ. Худойбердисва, О. Матжон, М. Али, О. Мухтор, Ж. Қамол, М. Аъзам, Г. Жўраева, О. Ҳожиева, Г. Нуруллаева каби номлар билангина кифояланиб қолиш мумкин эмас. М. Жалил, М. Бобоев, А. Шер, С. Раҳмон, У. Азимов, Т. Соднқова, М. Солиҳ, Ш. Раҳмон, Қ. Кенжа сингари яна ўнлаб ўз услубини эгаллаб бораётган ижодкорларсиз бугунги ёшлар лирикасини

тасаввур этни қийин. Уларнинг ўзига хосликларини ўрганиш ва поэзиямизга янги фикрлар, ҳис-туйғулар силсиласидан иборат юксак шеърӣй маданият майлларини такомиллантириш борасидаги изланишлари моҳиятини очиб бериш галдаги муҳим вазифалардан биридир. Зотан, бугунги ёшлар лирикасидаги жанрларнинг хилма-хиллиги, поэтик формаларнинг ранг-баранглиги ва индивидуал услуб, интеллектуаллик ва фалсафийлик майлларининг манзаралари, интернационаллик ва гуманизмнинг тарақлиги каби масалаларни ўрганмай туриб, бугунги навқирон авлод ижодининг ривожини яхлит ва ёрқин қиёфада кўз ўнгимизда гавдаланмайди.

Таъбир жоиз бўлса, айтиш мумкинки, бугунги навқирон авлод шеърӣятининг ривожини «...алангани эслатади, аланганини кўланкаси бўлмайди, ёрқин шуъласи, ёғдуси бўлади» (Р. Ғамзатов). Ана шу аланга ҳароратини сусайтирувчи нуқсонлар қанчалик тез бартараф этилар экан, ёшлар шеърӣятининг қадди-қомати ҳам, қанотини ҳам янада юксак кўтарилишини шаксиздир.

•

ХУЛОСА УРНИДА

Барҳақ ва муаззам ҳаёт давр ва воқеликни, инсон ва табиатни уйғунликда бадний акс эттиришдаги ўзига хосликларнинг, хилма-хилликларнинг туб манбаидир. Лирикадаги мавзу ва жанрлар ранг-баранглиги, поэтик услуб ва ижодий манераларнинг турли-туманлиги, рангдорлиги ва бўёқдорлиги, ижодий поваторлик изланишлари, поэтик маҳорат асоси — тўғридан-тўғри ҳаётга бориб туташди, ундан боқийлик сувини ичади.

Сўнгги йиллар ўзбек лирикаси тараққиётининг характерли хусусияти — классик шоирларимиз ижодидаги ҳаётбахш аёнчаларни ўрганиш ва ўзлаштириш баробарида, энг муҳими, совет даври классикларининг, прогрессив чет эл шоирларининг бой поэтик маданияти тажрибаларини ўзлаштиришда намоён бўлади. Ҳамза, Ғ. Ғулум, Ойбек, Ҳ. Олимжон, М. Шайхзода, Уйғун, Зулфия асарларининг қўлдан қўймай ўқиладгани, В. Маяковский, А. Блок, С. Есенин, А. Твардовский сингари рус шеърятини классикларининг улкан поэтик меросидан баҳрамандлик, М. Незвал, П. Элюар, П. Неруда, Н. Ҳикмат ва бошқа прогрессив чет эл санъаткорлари шеърятини билан рус тили орқали озиқланиш — буларнинг бари ўзбек лирикасининг бугунги босқичдаги ривожланишига таъсир кўрсатган етакчи омиллар сирасига киради.

Поэтик маданиятимизнинг бугунги камолот босқичига кўтарилишида, гоъвий-бадний мукамалликка эришишида Ғ. Ғулум, Ойбек, Ҳ. Олимжон, М. Шайхзода, Яшин, Уйғун, Зулфия, Миртемир, А. Мухтор каби санъаткорларнинг адабий-танқидий мақолалари ҳам поэтик тажрибаларидан кам бўлмаган даражада роль ўйнади ва ўйнамоқда. Шоирларимиз устозларнинг улкан таж-

рибаси асосида, ўз шахсий кузатишлари ва ижодлари мисолида шеърятнинг халқчиллиги, партиявийлиги, гуманистик моҳиятини чуқурлаштириш учун астойдил меҳнат қилмоқдалар, унинг ҳаёти, воқеликни қайта ёшартирувчи сафосини кучайтирмоқдалар. Етук сўз санъаткорларининг мақолалари, нутқлари, поэтик тажрибаси айрим иқтидорли ёш шоирларнинг декларативлик, сунъийлик, мадҳиябозлик каби нуқсонлардан тезроқ қутулиши ёки четлаб ўтиш билан ўз йўлини топиб олишида, маҳорат сирларини эгаллашида, ҳаёт ва воқеликка жиддий муносабатда бўлиб, чуқур поэтик мушоҳада юритишларида маёқ вазифасини ўтамоқда. Шу жиҳатдан совет даври классик шоирларимиз ижодида намоён бўлган юксак гражданлик, партиявийлик, реалистик тасвир санъати, революцион-романтика анъаналари сўнги йилларда талантили шоирларимиз ижодида изчил давом эттирилаётганлигини кўрамиз. Улар ҳаёт ва воқеликнинг янги-янги қатламларига, замондошларимиз қалбига қулоқ тутган ҳолда, устозлар тажрибасига сўяниб новаторлик изланишлари олиб бормоқдалар.

Бугунги лирикамиз табиатида намоён бўлаётган жанр ва услуб ранг-барангликларини, шеърларнинг ўзига хослигини таъминлаган асосий омил — ҳаёт ва воқеликнинг мураккаблиги, бўёқларга бойлиги, замондошларимиз маънавиятининг теранлиги, рангин гаммалари билан изоҳланади. Турли бугунга мансуб шоирлар замондошларимиз характерини, уларнинг ижтимоий ва инсоний фазилатларини, индивидуал белгиларини бор қирралари билан курсатишга эътиборни кучайтирмоқдалар. Бугунги лирикамиз табиатида намоён бўлаётган турли хил поэтик формалар борасидаги изланишларнинг, замондошлар билан самимий суҳбат эътирофининг, эҳтиросли публицистик даъватининг, сюжетли шеърларнинг, насрий ва оқ шеърларга гез-тез мурожаат қилиб туришининг, шеърлардаги ритмик-интонацион оҳанг ранг-барангликларининг асоси ана шу сарда.

Бугунги поэтик жараёни бир учинчи Ҳабибий ва иккинчисини Муҳаммад Солиҳга бориб туташибди бир неча авлод намояндалари яратмоқда. Катта ва ўрта бўғинга мансуб санъаткорлар билан кичик бўғинга мансуб шоирларнинг умумий жараёнда ажралмас катта бир оилада яшаб ижод этиши ижтимоий-эстетик, гоё ва поэтик формаларнинг муштараклигини, лирикамизнинг

ривожланиш йўналишини, тараққиёт тенденцияларини, Ватан, ҳаёт, инсон, табиат каби боқий мавзуларнинг мазмунан бойиб боришидаги такомил босқичларини кузатиш имконини беради.

Сўнгги йилларда ўзбек шеърхонларининг поэтик асарларга бўлган талаби, маънавий эҳтиёжи янада ортиб кетди. Бу нарса поэтик мажмуаларнинг катта тиражларда чоп этилаётганида, радио ва телевидение орқали шеърятга, шоирлар ижодига доир махсус эшиттиришлар миқдорининг ортиб бораётганида, шеърят кечаларининг тез-тез ўтказиб турилишида ҳам равшан кўринади. Бу нарса, шоирларимиз ажойиб асарлари билан халқимизнинг ихлос ва эътиқодини қозона олганлиги, шеър санъатига бўлган эътибор ва қизиқишини янада чуқурлаштира олганлиги билан изоҳланади. Поэзия кечаларининг анъана тусини олганлиги ҳам бунинг ёрқин исботидир.

Ҳамза, Ғ. Ғулом, Ҳ. Олимжон, Ойбек, М. Шайхзода, Уйғун, Миртемир, Зулфия, А. Мухтор, Ҳ. Ғулом, Мирмуҳсин, Р. Бобожон, Т. Тўла, Шукрулло, Ҳ. Шарипов, Э. Воҳидов, А. Оришов каби бир неча авлодга мансуб шоирларимизнинг машҳур асарлари таржима орқали рус ва қардош халқларгагина эмас, чет эл шеърхонларининг ҳам маънавий мулкига айланиб қолди. Бугунги ўзбек лирикасининг жаҳон аренасидаги обрў-эътибори юксак поэтик маданиятимизнинг ҳақли эътирофидан ҳам далолат беради. Ўзбек поэтик санъати довруғининг ошиши, халқимизнинг социализм шароитида эришган оламшумул ғалабаларни тўғрисида буржуа фалсафikatorлари тарқатиб келаётган бўҳтонларга муносиб зарба бўлиб ҳам тушади. Шу маънода Миртемирнинг «Топг куйчиси» мақоласидаги Зулфия шеърятига онд фикрларини бутун ўзбек поэзияси ҳақида айтилгандек қабул қилиш мумкин: «Жаҳонгаиша ва тинимсиз шоира асарлари талай-талай халқлар тилида жаранглаб тургани ҳақиқат! Зулфияхоним ўзбек шеърятининг жаҳон минбарида жаранглатганлардан бири ва балким биринчиси. Қозоқ ҳам, арман ҳам, тожик ҳам, украин ҳам, булғор ҳам, ҳинд ҳам, заңжи ҳам, араб ҳам шоирамиз ижодидан баҳраманд ва унинг одамийлигига, санъатига, маҳоратига, жасоратига шайдо.

Донгдорлик ва довруғ бўлса шундай бўлади-да! Ўз Ватанимизда лауреат, ўзга юртларда лауреат — бу ан-

чайин ган эмас, лауреатлик қошининг қаламлиги учун эмас, бўйи-бастини учун эмас, балки шеър учун, санъат учун, одамлар дилини жазиллатгучи сўз айтолгани учун, халқ ишончини, партия ишончини оқлаётгани учун»¹.

Бугунги лирикада замонвийлик руҳи янада чуқурлашди; бу нарса унинг ҳаётга тобора яқинлашиб бораётганлигида кўринади. Шу маънода, поэтик мушоҳадакорликдаги тарихийлик ва масшаблилик янги камолот палласига кирди; лирикадаги гуманистик, интернационаллик, ватанпарварлик моҳияти янада тараққийлади ва масшаблилик касб этди.

Сўнгги йиллар лирикаси романтик патетикадан кўра кўпроқ ўйчан ва мушоҳадакор бўлиб бормоқда; инсон руҳиятини аналитик таҳлил қилишга, фалсафий-поэтик умумлашмалар чиқаришга кучли мойиллик сезилмоқда.

Социалистик реализм санъатининг янги-янги имкониятларини очиб бораётган бугунги шеъримиз жанрлари ва услублари гоят рағбатбарандлик касб этаяпти. Поэтик сўзнинг ифода ва тасвирий воситалари янги-янги қатламларини кашф этиши ва улардан кенг фойдаланиши намоян бўлаяпти.

Бугунги ўзбек лирикаси прогрессив чет эл ҳамда совет шеъримининг бой анъаналарини мерос қилиб олган ҳолда халқимизнинг ижтимоий-маданий ҳаётини, маънавий олами гаммаларини поэтик тадқиқ этиши санъатини тобора чуқурлаштириб бормоқда. Бу борада, новаторлик фазилатларининг намоян бўлишида коммунистик идеаллар доимо илҳомбахш маъна ролини ўтамоқда.

Санъатнинг, шу жумладан лириканинг инсон қалби ва тафаккурига эмоционал ва эстетик таъсир кучи ниҳоятда беқийсдир. Ана шу таъсир кучи шарофатига кўра, унинг ижтимоий роли ҳам беқийсдир. Шоирларнинг ҳаётини образли идрок этиши борасидаги янги-янги кашфиётлари поэтик сўзнинг янги-янги ифода ва тасвирий воситаларини кашф этиши ва улардан кенг фойдаланишида намоян бўлаётган изланишлари билан белгиланади; бу нарса миллионлар қалбида акс садо уйғотади, халқлар ўртасида дўстлик ва маслақдонликни ортттиради. Лирикада тараққиётнинг бугунги камоли-

¹ Зулфия. Асарлар. Икки томлик. I том. Тошкент, 1974, 7—8-бетлар.

да намоён бўлувчи умуминсоний мазмун моҳияти ана шунда.

Ушбу ўринда яна бир масалага тўхтаб ўтиш лозим. Ҳамза, Ғ. Ғулом, Ойбек, Ҳ. Олимжон каби улкан санъаткорларининг поэтик маҳорати масалалари атрофлича тадқиқ этилган асарлар (И. Султон, Л. Қаюмов, Ю. Султон, С. Азимов, С. Мамажонов, Ҳ. Ёқубов, М. Қўшжонов, О. Шарафиддинов, Н. Шукуров, Н. Каримов тадқиқотлари) ўзбек поэзияси тарихини яратиш ишида муҳим ўрин тутадн. Лекин шу билан бирга, ўзбек поэзиясининг илк бўғинига мансуб Сўфизода, А. Авлоний, Боту, Элбек каби санъаткорлар; Уйғун, Гайратий, М. Шайхзода, Миртемир сингари шккинчи бўғин шоирларининг; Зулфия, Ҳ. Ғулом, А. Мухтор, Мирмуҳсин, Р. Бобожон, М. Бобоев, Шукрулло, Т. Тўла, Шухрат, С. Зунпунова, С. Акбарий каби учинчи бўғин авлодининг; Ж. Жабборов, Ҳ. Шарипов, Э. Воҳидов, Б. Бойқобилов, А. Орипов сингари шоирларнинг поэтик маҳорати сирларини, халқимизнинг олтинчи йиллик тарихий тараққиётни босқичларида ижтимоий тафаккурнинг ривожланиш эволюциясини кузатиш фондида лирикамининг тараққиёт тенденцияларини ўрганиш ва шу асосда ўзбек совет лирикаси тарихини яратиш адабиётшунослигимиз олдида турган актуал вазифалардан ҳисобланади.

Шунда ўзбек лирикасининг камолоти, ўзига хос хусусиятлари, фазилатлари — ҳуллас, умумсовет поэзияси тараққиётига қўшган улуши, умумсовет поэтик маданияти равнақидаги ўрни ва роли тўлиқроқ намоён бўлади.

Ҳозирги кунда адабиётшунос ва танқидчи олимларининг катта тажрибага эга бўлган баркамол отряди мавжуд эканини, улар сафи йилдан-йилга янги, умидбахш кучлар ҳисобига бойиб бораётганини назарга олсак, бу вазифалар яқин келгусида шубҳасиз бажарилади, деб ишонч ҳосил қила оламиз.

Бизнинг мазкур ишимиз эса ана шу масалаларнинг айрим қирраларини ёритишга интилишдир.

МУНДАРИЖА

Муқаддима	3
Давр ва шеърят	6
Замон ва инсон	6
Лирикада табиат ва жамият	56
Маҳорат қирралари	110
Услубий изланишлар	110
Лирикада психологизм	155
Хулоса ўрнида	185

На узбекском языке

Нугман Рахимджанов

СОВРЕМЕННАЯ УЗБЕКСКАЯ ЛИРИКА

*Ўзбекистон ССР ФА А. С. Пушкин номидаги
Тил ва адабиёт институти Илмий совети
ҳамда ЎзССР ФА Тарих, тилишунослик ва адабиётшу-
нослик бўлими томонидан наизга тасдиқланган.*

Муҳаррир А. Холиков
Расом В. Тий
Техмуҳаррир Т. Тигаренко
Корректор М. Ахрарова

ИБ № 766.

Теришга берилди 31 V. 1979 й. Босишга рухсат этилди 17 VII. 1979 й. P14591.
Формат 84×108¹/₃₂. Босмаҳона қоғози № 1. Адабий гарнитура. Юқори босма.
Шартли босма л. 10,08. Ҳисоб-нашриёт л. 10,0. Тиражи 2000. Заказ 146.
Баҳоси 1 с. 60 т.

ЎзССР «Фан» нашриёти. 700047, Тошкент, Гоголь кўчаси, 70
ЎзССР «Фан» нашриётининг босмаҳонаси, Тошкент, Горький проспекти, 79.

Ўзбекистон ССР «Фан»
нашриёти қуйидаги китобларни нашрдан чиқарди:

- Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий. Мукаммал асарлар тўплами. Тўрт томлик. I-том.
- Ойбек. Мукаммал асарлар тўплами. 19 томлик. XIII том.
- Ҳамид Олимжон. Мукаммал асарлар тўплами. Ҳн томлик. I-том.
- Ё. Жўраев. Ўзбек совет фольклорида В. И. Ленин мавзуи.
- Б. Назаров. Ўзбек адабий танқидчилиги (гоявийлик, метод, қаҳрамон).
- Т. Мирзаев. Халқ бахшларининг эпик репертуари.
- О. Собиров. Ўзбек реалистик прозаси ва фольклор.